MONITOR ONDERNEMINGS-KLIMAAT 2024

TWEEDE METING EN DOORONTWIKKELING

RAPPORT

seo • economisch onderzoek

Amsterdam Centre for Business Innovation

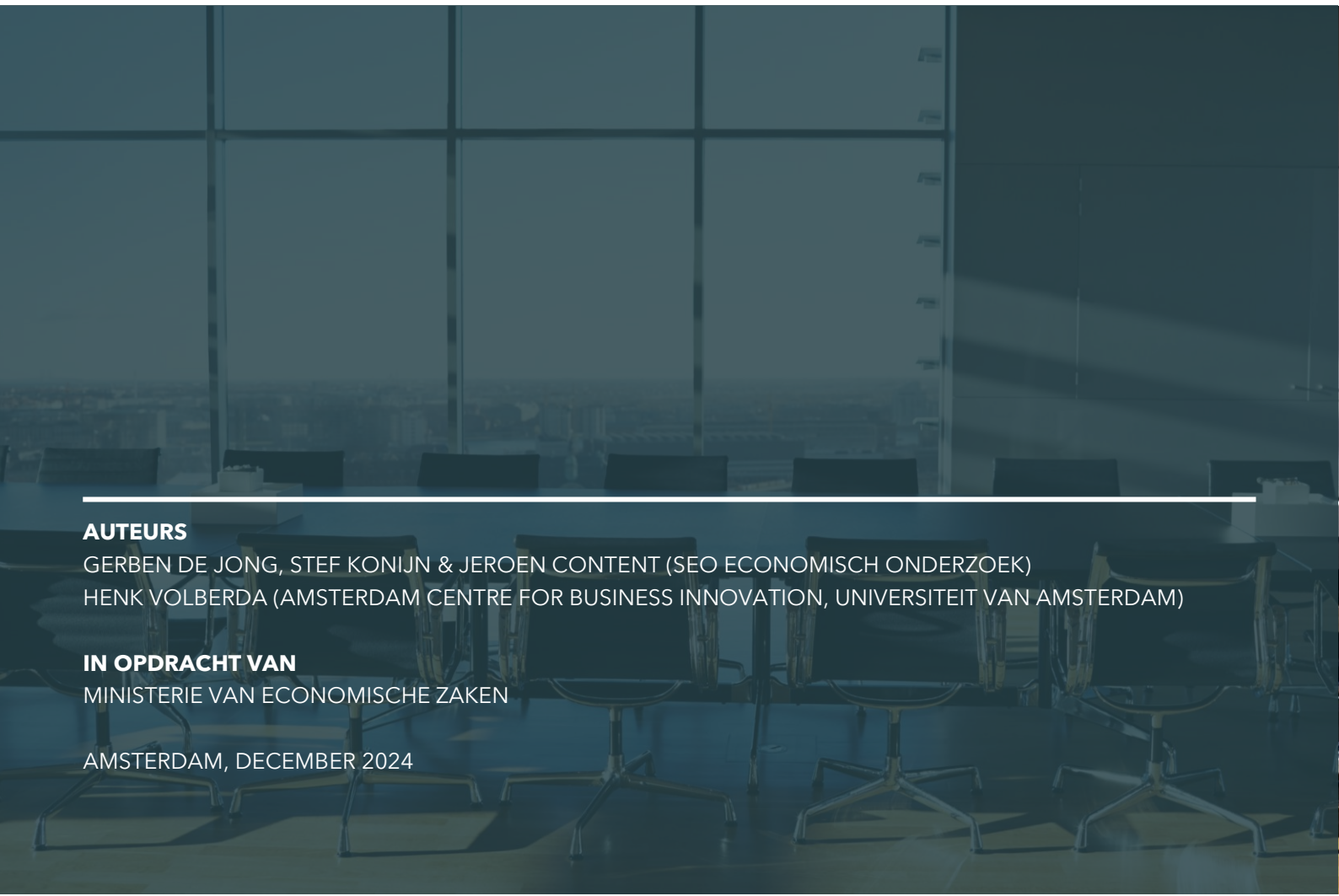

AUTEURS
GERBEN DE JONG, STEF KONIJN & JEROEN CONTENT (SEO ECONOMISCH ONDERZOEK)
HENK VOLBERDA (AMSTERDAM CENTRE FOR BUSINESS INNOVATION, UNIVERSITEIT VAN AMSTERDAM)

IN OPDRACHT VAN
MINISTERIE VAN ECONOMISCHE ZAKEN

AMSTERDAM, DECEMBER 2024

Samenvatting

Het Nederlandse ondernemingsklimaat scoort volgens bedrijven nog net een voldoende, en Nederland blijft aansluiting houden bij de internationale kopgroep qua concurrentiekracht en innovatievermogen. Zowel de waardering van bedrijven als de internationale concurrentiepositie vertonen wel een dalende trend.

In 2023 hebben SEO Economisch Onderzoek (SEO) en het Amsterdam Centre for Business Innovation (ACBI) in opdracht van het ministerie van Economische Zaken (EZ) de *Monitor Ondernemingsklimaat* ontwikkeld. Deze monitor biedt periodiek een evenwichtig en actueel overzicht van de mogelijkheden en knelpunten voor bedrijven om succesvol te ondernemen in Nederland en bij te dragen aan de economische groei en duurzame welvaart. De monitor onderzoekt het ondernemingsklimaat aan de hand van veertien dimensies, waarbij de waardering door bedrijven (micro), internationale ranglijsten (macro) en feitelijke indicatoren over actuele binnenlandse thema's (meso) centraal staan. Het ministerie heeft SEO en ACBI gevraagd een nieuwe meting van deze monitor uit te voeren, waarbij de ontwikkelingen van het ondernemingsklimaat over de tijd centraal staan.

Bedrijven waarderen het Nederlandse ondernemingsklimaat gemiddeld met een 6,0

Twee derde van de bedrijven geeft een voldoende, en een derde een onvoldoende. Dit is het tweede achtereenvolgende jaar dat de waardering voor het ondernemingsklimaat daalt, na een gemiddelde van 6,7 in 2022 en 6,4 in 2023 (op een schaal van '1' tot '10') . Bedrijven die internationaal opereren of actief zijn in 'fysieke sectoren' – zoals landbouw, industrie, energie en bouw – zijn over het algemeen minder positief dan bedrijven die zich richten op de binnenlandse markt of werkzaam zijn in 'kantoorsectoren' – zoals de ICT-sector en de zakelijke en financiële dienstverlening. Er is geen duidelijk verband tussen de waardering voor het ondernemingsklimaat en bedrijfskenmerken als omvang, oprichtingsjaar, vestigingsregio, arbeidsproductiviteit of gebruik van WBSO (als indicatie voor innovatieve activiteiten van bedrijven).

Figuur S.1 Het bedrijfsleven geeft het Nederlandse ondernemingsklimaat gemiddeld een 6,0

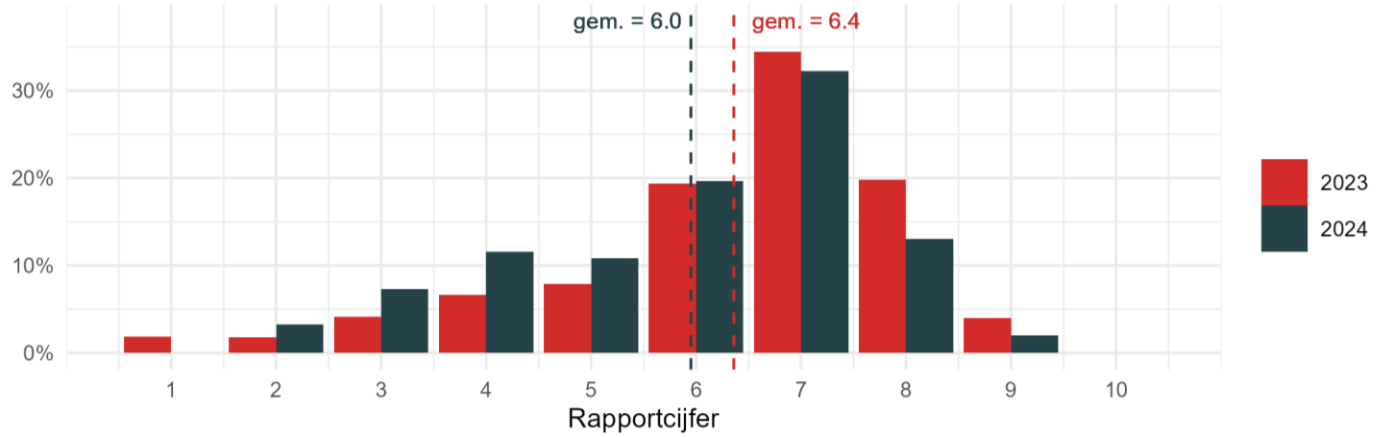

Bron: De Nederlandse Innovatie Monitor 2023-2024, bewerking door SEO Economisch Onderzoek en ACBI (2024)

Noot: Gewaardeerd op een schaal van '1' (zeer slecht) tot '10' (zeer goed). De jaren 2023-2024 zijn respectievelijk gebaseerd op 398 en 427 waarnemingen, op jaarniveau gewogen naar representativiteit voor de Nederlandse bedrijvenpopulatie exclusief zzp'ers en *niet-bedrijfsleven* (zie Bijlage A.1).

Vooral de waardering voor energie-infrastructuur, aanwezigheid talent, belastingklimaat en faciliterende wetgeving daalt

De waarderingen voor dimensies zoals kwaliteit van leven, digitale-, fysieke- en kennisinfrastructuur en nabijheid van belanghebbenden blijven positief (op een schaal van '1' tot '7'). Dit geldt ook voor de aanwezigheid van talent, hoewel deze wel aanzienlijk is afgenomen ten opzichte van twee jaar geleden. De beschikbaarheid van fysieke ruimte, financieringsmogelijkheden en sentiment over het bedrijfsleven worden overwegend neutraal of net daaronder beoordeeld. Het belastingklimaat, de faciliterende wetgeving en energie-infrastructuur kennen de grootste daling en behoren tevens tot de minst positief gewaardeerde elementen. De stabiliteit en voorspelbaarheid van overheidsbeleid is dit jaar voor het eerst meegenomen en scoort direct het laagst van alle dimensies. Het belang hiervan komt ook terug in verdiepingsvragen over het fiscale klimaat, waarin met name de onvoorspelbaarheid over fiscale regelingen door bedrijven als onaantrekkelijk wordt ervaren.

Figuur S.2 Waardering voor energie-infra, aanwezigheid talent, belastingklimaat en faciliterende wetgeving daalt

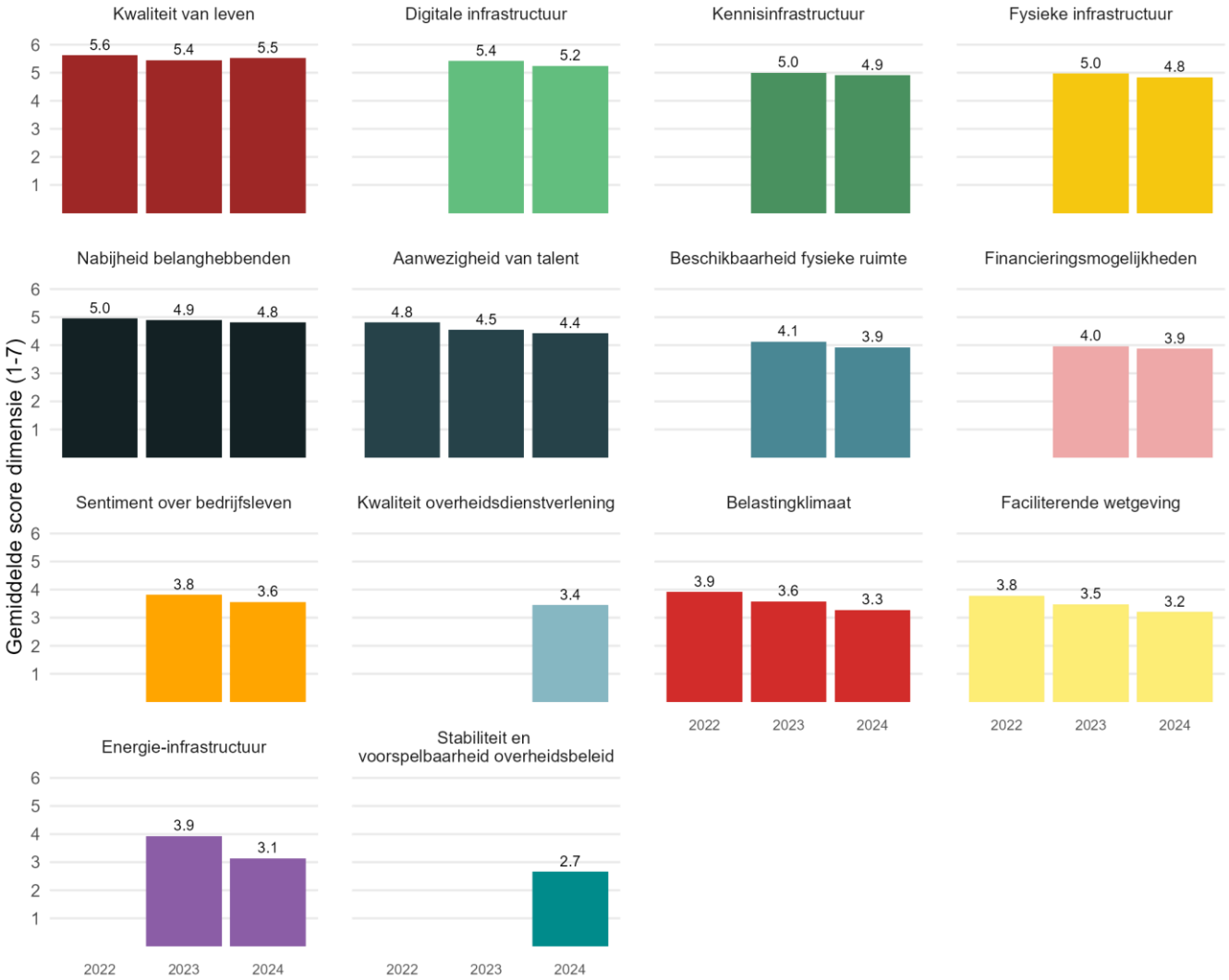

Bron: De Nederlandse Innovatie Monitor 2022-2024, bewerking door SEO Economisch Onderzoek en ACBI (2024)

Noot: Gewaardeerd op een schaal van '1' (zeer slecht) tot '4' (neutraal) tot '7' (zeer goed). De jaren 2022-2024 zijn respectievelijk gebaseerd op 349, 398 en 427 waarnemingen, op jaarniveau gewogen naar representativiteit voor de Nederlandse bedrijvenpopulatie exclusief zzp'ers en *niet-bedrijfsleven* (zie Bijlage A.1).

Faciliterende wetgeving en voorspelbaarheid belangrijke verbeterpunten

Faciliterende wetgeving en voorspelbaarheid en stabiliteit van beleid krijgen de laagste waardering en/of hangen het sterkst samen met het algehele oordeel van bedrijven. Deze aspecten vormen dan ook belangrijke verbeterpunten. Ook het belastingklimaat, de overheidsdienstverlening en het sentiment over het bedrijfsleven vallen binnen dit verbeterkwadrant, waarschijnlijk mede omdat ze voor vrijwel alle bedrijven van belang zijn. Het valt op dat dimensies die hoog scoren, zoals kwaliteit van leven, nabijheid van belanghebbenden en digitale-, kennis- en fysieke infrastructuur, weinig samenhang vertonen met de algehele waardering voor het ondernemingsklimaat. Hierdoor kunnen deze sterke punten de lage scores op andere dimensies moeilijker compenseren. Ook zijn er dit jaar vrijwel geen dimensies meer in het benutten- (hoge score, sterk samenhang met het algehele oordeel) of aandachtkwadrant (lage score, zwakke samenhang met het algehele oordeel).

Figuur S.3 Faciliterende wetgeving en voorspelbaarheid van beleid belangrijkste verbeterpunten

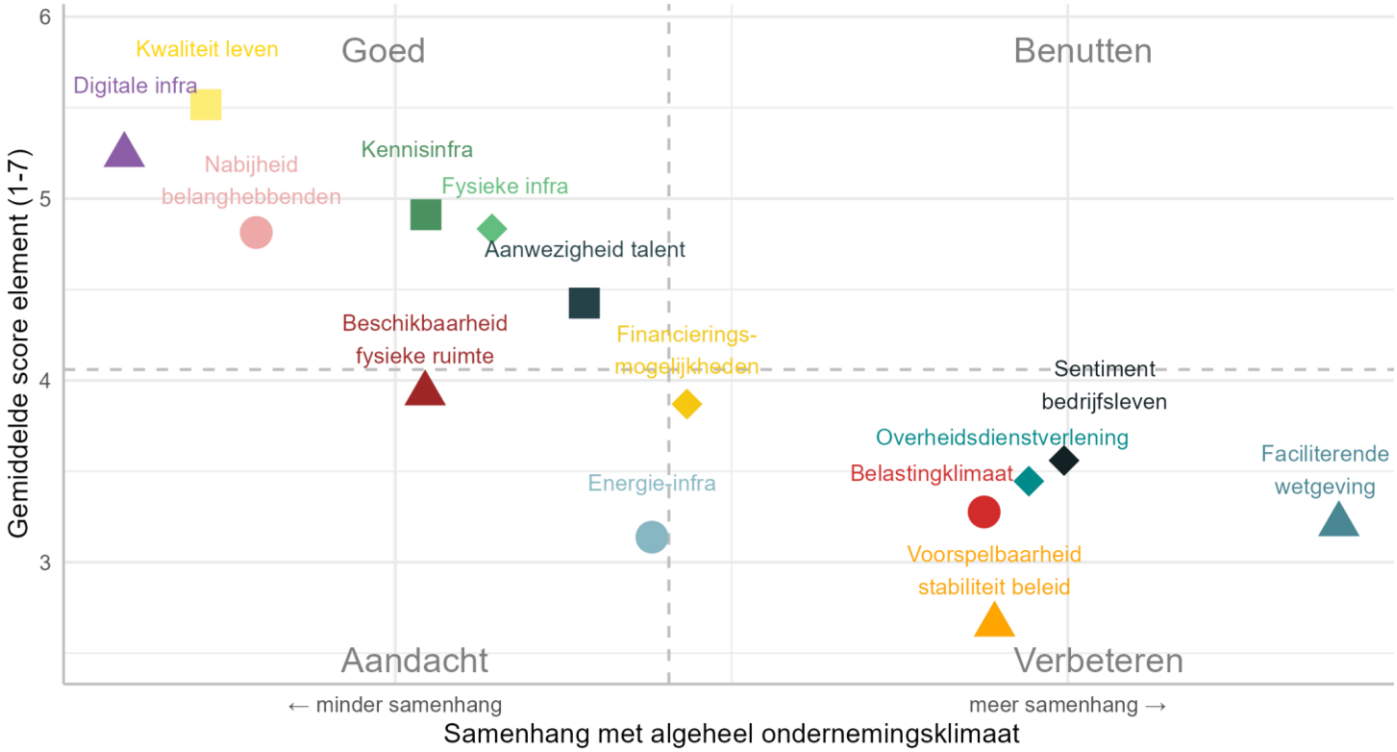

Bron: De Nederlandse Innovatie Monitor 2024, bewerking door SEO Economisch Onderzoek en ACBI (2024)

Noot: Gebaseerd op 427 waarnemingen, gewogen naar representativiteit voor de Nederlandse bedrijvenpopulatie exclusief zzp'ers en *niet-bedrijfsleven* (zie Bijlage A.1).

Pushfactoren spelen belangrijke rol voor bedrijven die verplaatsing overwegen

Ruim vier op de vijf bedrijven overweegt niet om in de komende twee jaar activiteiten naar het buitenland te verplaatsen. Onder bedrijven die internationaal actief zijn geldt dit voor ongeveer twee op de drie. Dit beeld is min of meer vergelijkbaar ten opzichte van vorig jaar. Vooral productie- (59 procent) en verkoop-/ marketingactiviteiten (46 procent) worden overwogen voor verplaatsing, terwijl dit minder geldt voor R&D (31 procent) en managementactiviteiten (27 procent). Bedrijven die verplaatsing overwegen zijn met name negatiever over het belastingklimaat, de faciliterende wetgeving en financieringsmogelijkheden. Ook het sentiment over het bedrijfsleven, beschikbaarheid van fysieke ruimte en voorspelbaarheid van overheidsbeleid wordt door hen beduidend lager beoordeeld. Vooral internationaal opererende bedrijven overwegen ook groei- en/of uitbreidingsinvesteringen in het buitenland. Dit wordt echter vaak gedreven door interne strategische overwegingen zoals het stroomlijnen van de bedrijfsstructuur, het verbeteren van de efficiëntie van de bedrijfsvoering en/of beslissingen van het moederbedrijf.

Figuur S.4 Pushfactoren Nederland spelen belangrijke rol voor bedrijven die verplaatsing overwegen

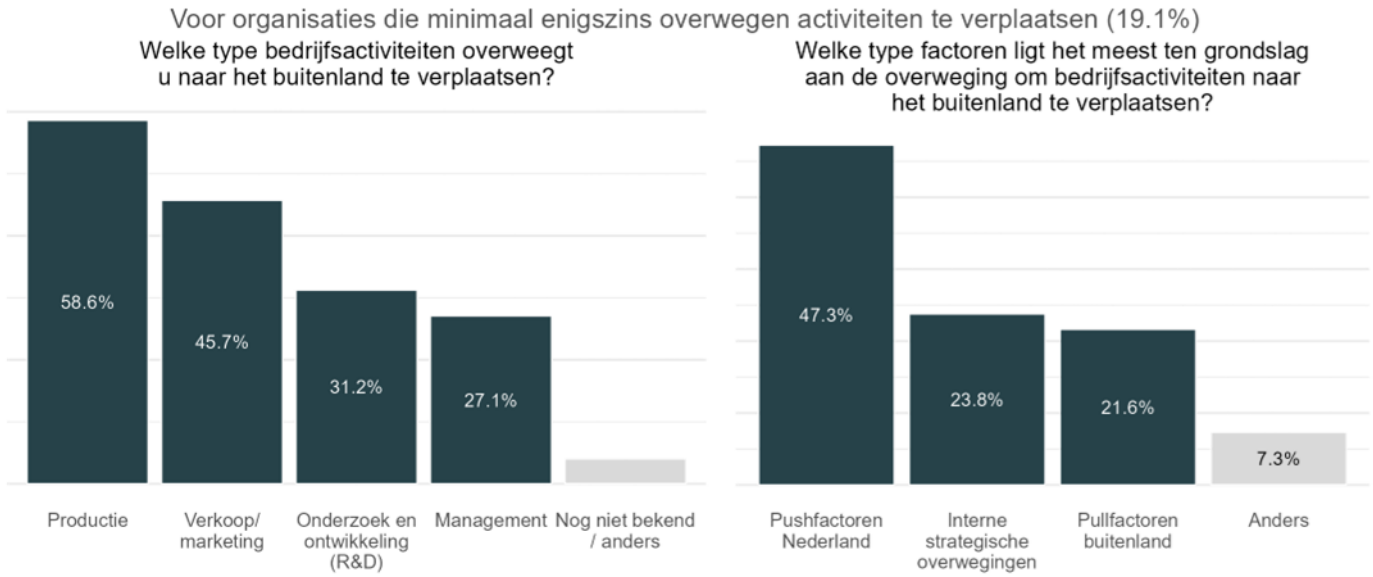

Bron: De Nederlandse Innovatie Monitor 2024, bewerking door SEO Economisch Onderzoek en ACBI (2024)

Noot: Gebaseerd op 82 waarnemingen die minimaal enigszins overwegen activiteiten te verplaatsen, gewogen naar representativiteit voor de Nederlandse bedrijvenpopulatie exclusief zzp'ers en *niet-bedrijfsleven* (zie Bijlage A.1).

Nederland behoort tot de wereldtop, maar vertoont dalende trend sinds enkele jaren

De afgelopen jaren hoort Nederland consistent bij de mondiale top 10 landen met de sterkste concurrentiekracht en het hoogste innovatievermogen. Wel is er een dalende trend zichtbaar in de internationale positie van Nederland, die rond 2017/2018 is ingezet en ook dit jaar voortduurt. In de *World Competitiveness Ranking* (IMD) zakt Nederland in 2024 van de 5e naar de 9e plaats, waarmee het de sterkste daling binnen de top 10 noteert. Van de 20 deelgebieden daalde Nederland er op 14, met de sterkste terugvallen op het gebied van arbeidsmarkt, maatschappelijke opvattingen en normen ten aanzien van het bedrijfsleven en technologische infrastructuur. Ook in de *Global Innovation Index* (WIPO) daalt Nederland geleidelijk en staat het nu op de 8ste plaats. Deze posities brengen Nederland ruwweg terug naar het niveau van het begin vorig decennium. In het *Future of Growth Report* (WEF) blijft Nederland sterk presteren, met top 10 noteringen op drie van de vier pijlers: innovativiteit, inclusiviteit en veerkrachtigheid. Op het gebied van duurzaamheid scoort Nederland in de middenmoot, vergelijkbaar met veel Westerse (referentie)landen.

Figuur S.5 Dalende trend in score van Nederland op internationale ranglijsten zet zich dit jaar voort

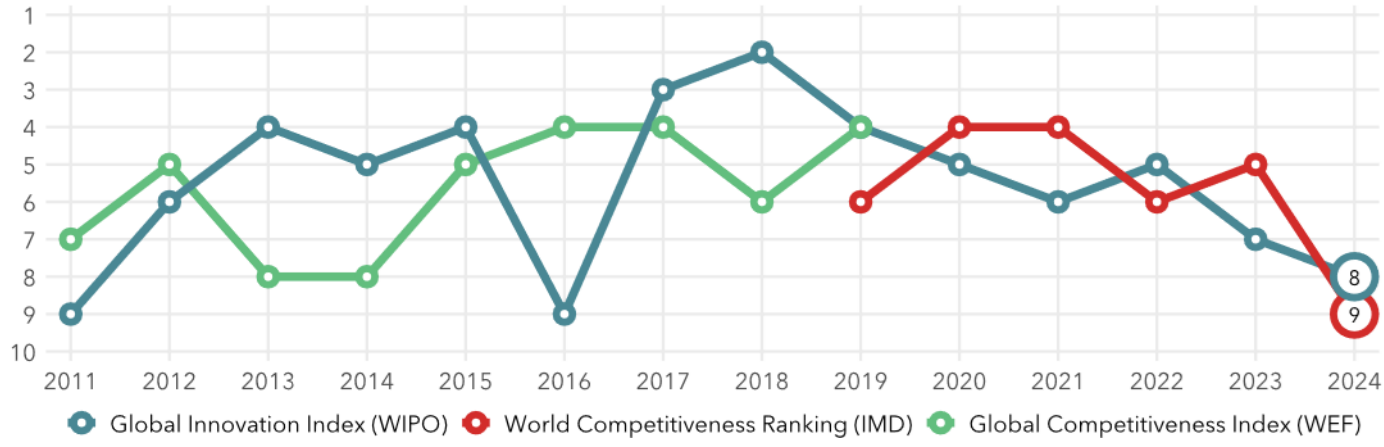

Bron: WEF (2011-2019), IMD (2019-2024) en WIPO (2011-2024), bewerking door SEO Economisch Onderzoek en ACBI (2024)

Nederland verliest mondiaal terrein, maar behoudt binnen referentielanden vaker positie

Nederland scoort op veel indicatoren hoog, zowel wereldwijd als binnen een groep van elf referentielanden. [1] Op driekwart van de indicatoren staat Nederland in de mondiale top 30, op ruim een derde in de top 10. Mondiaal verliest Nederland op veel indicatoren terrein, maar binnen de referentielanden behoudt het vaker zijn positie. Ten opzichte van de referentielanden stijgt Nederland onder andere op weginfrastructuur, kwaliteit van overheidsregelgeving en overheidsfinanciering van R&D, maar wordt het door meerdere referentielanden ingehaald op durfkapitaal, langetermijnvisie van de overheid en vindbaarheid van gekwalificeerd personeel. Vooral de langetermijnvisie en gekwalificeerd personeel zijn zorgelijk, met mondiale posities op de 61e en 89e plek en de laatste plek binnen de referentielanden. Ook op politieke stabiliteit en marktverstoringen door subsidies daalt Nederland ten opzichte van de rest van de wereld, al speelt dit ook bij de (meeste) referentielanden.

Figuur S.6 Gemengd beeld in ontwikkeling positie Nederland op indicatorniveau

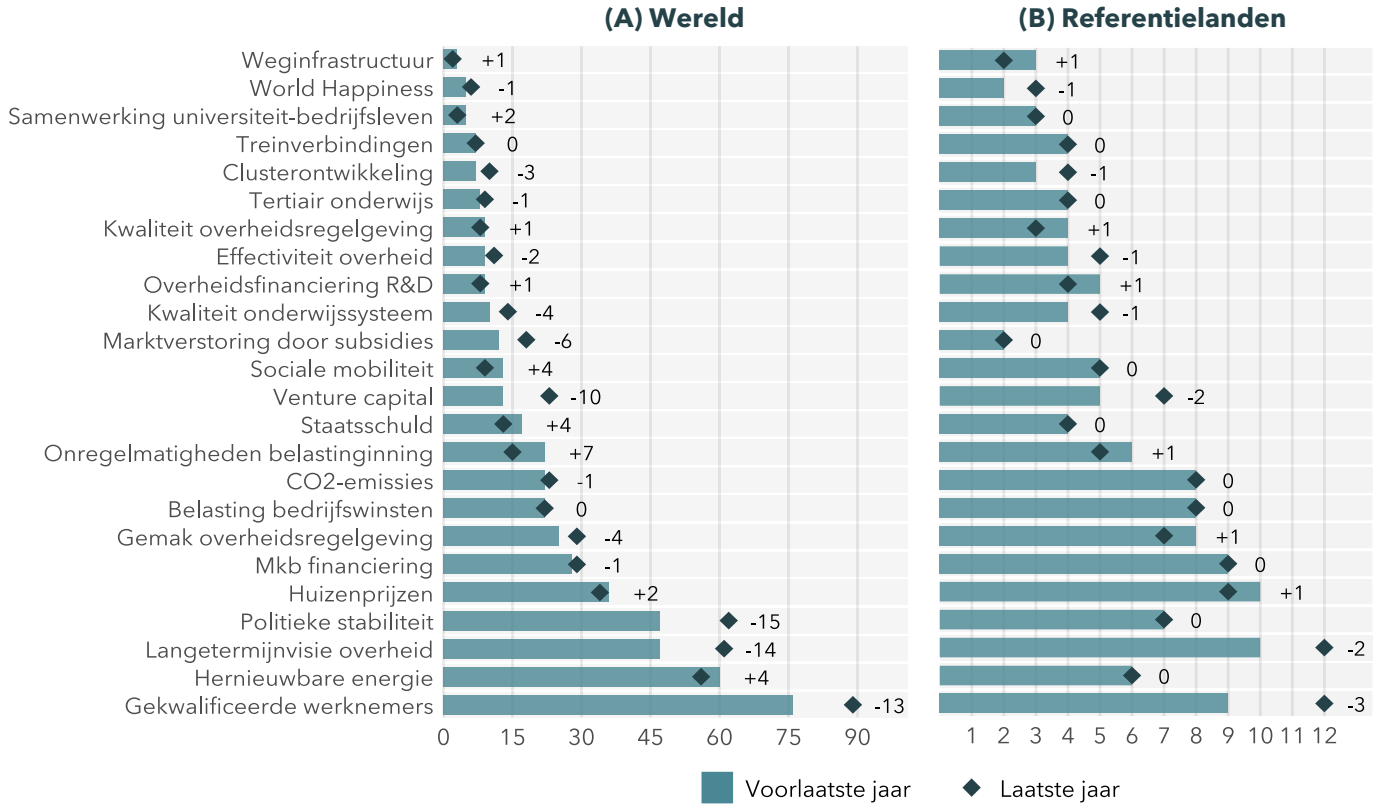

Bron: WEF (2023), OECD (2024), WGI (2022), IRENA (2024) en WHR (2024), bewerking door SEO en ACBI (2024)

Bevindingen sluiten grotendeels aan bij feiten en cijfers over actuele thema's

De arbeidsmarkt is historisch krap, regeldrukkosten voor bedrijven nemen elk jaar aantoonbaar toe en netcongestie belemmert grote delen van het land. Dit heeft zeer waarschijnlijk geleid tot de lagere waardering vanuit het bedrijfsleven voor aanwezigheid van talent, faciliterende wetgeving en energie-infrastructuur. Positief is dat Schiphol en Rotterdam belangrijke knooppunten blijven, de digitale connectiviteit sterk is verbeterd en de brede welvaart in vijf jaar duidelijk is toegenomen. Dit komt overeen met de hoge waardering voor fysieke en digitale infrastructuur en kwaliteit van leven. Hoewel niet expliciet onderzocht, lijken deze factoren belangrijk voor het bedrijfsleven en de internationale concurrentiepositie. De invloed van recente ontwikkelingen op deze thema's (waaronder het regeerprogramma van het kabinet-Schoof) kan pas vanaf volgend jaar gemeten worden.

[1] Tot de referentielanden behoren België, Canada, Denemarken, Duitsland, Frankrijk, Japan, Singapore, het Verenigd Koninkrijk, de Verenigde Staten, Zweden en Zwitserland. Deze landen zijn in samenspraak met de opdrachtgever gekozen.

Inhoudsopgave

Samenvatting 2

1 Inleiding 8

2 Waardering van bedrijven 11

2.1 Algemene tevredenheid over het ondernemingsklimaat 11

2.2 Dimensies van het ondernemingsklimaat 14

2.3 Verplaatsingsoverwegingen of groeiplannen buitenland 21

2.4 Bijdrage bedrijfsleven aan brede welvaart 26

2.5 Deelconclusies 27

3 Internationale positie van Nederland 28

3.1 Totaalbeeld uit ranglijsten en indexen 28

3.2 Internationale vergelijking op dimensieniveau 34

3.3 Deelconclusies 50

4 Feitelijke trends op belangrijke thema's 52

4.1 Actuele thema's in het Nederlandse ondernemingsklimaat 53

4.2 Deelconclusies 67

5 Conclusie 69

Referenties 71

Bijlage A Onderzoeksverantwoording 75

Bijlage A.1 Microanalyse (waardering van bedrijven) 75

Bijlage A.2 Macroanalyse (internationale positie) 75

Bijlage A.3 Mesoanalyse (feitelijke trends) 76

Bijlage B Additionele figuren en tabellen 77

Bijlage B.1 Microanalyse (waardering van bedrijven) 77

Bijlage B.2 Macroanalyse (internationale positie) 83

Bijlage B.3 Mesoanalyse (feitelijke trends) 83

1 Inleiding

Deze monitor biedt voor het tweede jaar op rij inzicht in het ondernemingsklimaat in Nederland. Daarvoor brengt de monitor waardering van bedrijven, inzichten uit internationale ranglijsten en feitelijke indicatoren op veertien dimensies van het ondernemingsklimaat samen.

Een aantrekkelijk ondernemings- en vestigingsklimaat (hierna: ondernemingsklimaat) stelt bedrijven in staat om een waardevolle bijdrage te leveren aan economische groei, brede welvaart en het vinden van oplossingen voor maatschappelijke uitdagingen zoals verduurzaming, digitalisering en het waarborgen van de strategische autonomie van Nederland. Het verbeteren van het ondernemingsklimaat en het scheppen van gunstige randvoorwaarden voor bedrijvigheid zijn daarom belangrijke prioriteiten voor de overheid (Rijksoverheid, 2024).

Om periodiek een evenwichtig en actueel overzicht te geven van de stand van zaken en een vinger aan de pols te houden bij de ontwikkelingen, heeft het ministerie van Economische Zaken (EZ) vorig jaar aan SEO Economisch Onderzoek (SEO) en het Amsterdam Centre for Business Innovation (ACBI) gevraagd een *Monitor Ondernemingsklimaat* te ontwikkelen. De uitkomsten van deze monitor zijn op 19 januari jl. gedeeld met de Tweede Kamer, waarbij ook de ambitie is uitgesproken om de meting in 2024 voort te zetten en het instrument verder door te ontwikkelen. Het ministerie heeft SEO en ACBI daartoe gevraagd om een tweede meting uit te voeren, waarbij de veranderingen van het ondernemingsklimaat over de tijd centraal staan. Deze publicatie rapporteert daarover.

De primaire dataverzameling (bedrijvenenquête) voor deze monitor heeft plaatsgevonden tussen april en juni 2024, een periode die samenviel met het einde van de formatieperiode. Veel van de geraadpleegde secundaire data (onder andere internationale ranglijsten, bestaande monitors en statistische bronnen) hebben betrekking op eerdere jaren. In de conclusie besteden we aandacht aan de invloed hiervan op de interpretatie van de bevindingen.

Definities en theoretisch kader

Het *ondernemingsklimaat* verwijst naar de omstandigheden en factoren waarmee bedrijven worden geconfronteerd bij het oprichten, laten groeien en exploiteren van hun activiteiten (zie, o.a., World Bank, 2022). Het *vestigingsklimaat* beschouwen we als onderdeel van het ondernemingsklimaat, toegespitst op de aantrekkelijkheid van een land of regio voor *internationaal opererende* bedrijven. Het vestigingsklimaat wordt voor een groot deel beïnvloed door dezelfde factoren als het ondernemingsklimaat. Een positief ondernemingsklimaat gaat vaak hand in hand met een gunstig vestigingsklimaat en zij kunnen elkaar wederzijds versterken.

Figuur 1.1 geeft een (versimpelde) weergave van de rol van het ondernemingsklimaat in het bijdragen aan economische groei en brede welvaart. Een goed ondernemingsklimaat biedt de juiste randvoorwaarden aan bedrijven en ondernemers, waardoor zij banen creëren (*arbeid*), investeren in machines, gebouwen en andere productiegoederen (*kapitaal*) en nieuwe producten, diensten en processen kunnen ontwikkelen (*innovatie*). Door toetreding te vergemakkelijken bevordert een goed ondernemingsklimaat tevens de bedrijfsdynamiek, waarbij nieuwe bedrijven de –in theorie– minder efficiënte bedrijven vervangen en zo de algehele efficiëntie van de economie verhogen (*marktwerking*). Deze bedrijvigheid heeft positieve effecten op het aantal werknemers in een economie (*arbeidsinzet*) en de gegenereerde toegevoegde waarde per werknemer (*arbeidsproductiviteit*). Dit zijn de twee componenten van het economische resultaat (*bruto binnenlands product*), wat op zijn beurt mogelijkheden biedt om het algehele brede welvaartspeil (*levenskwaliteit, duurzaamheid etc.*) te verhogen.

Figuur 1.1 Ondernemingsklimaat als randvoorwaarde van bedrijvigheid, economische groei en brede welvaart

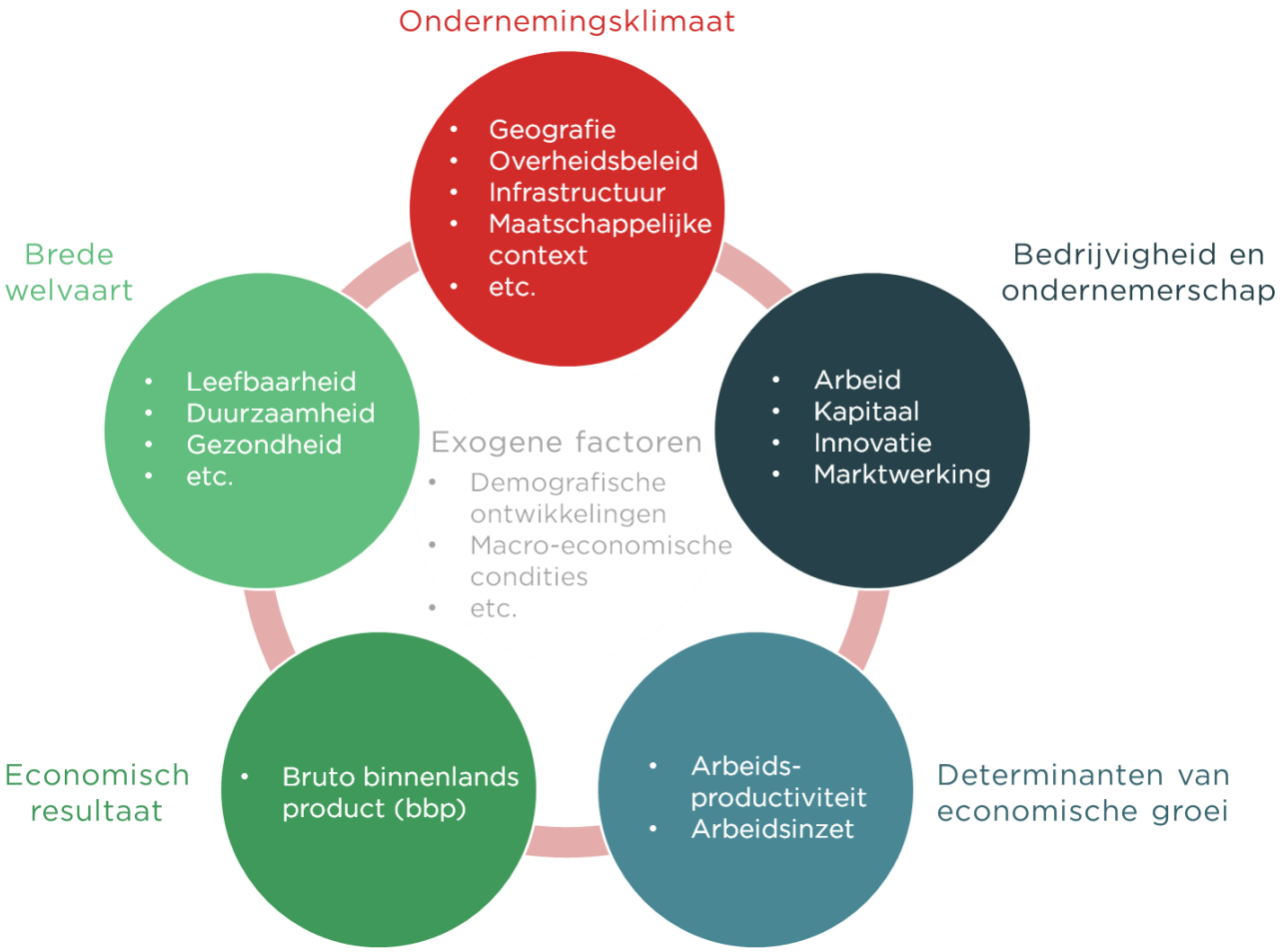

Bron: Conceptueel model gebaseerd op CBS (2013), bewerking door SEO Economisch Onderzoek en ACBI (2023; 2024)

Het conceptuele model bevat bewust geen pijlen om aan te geven dat het hier veelal gaat om wederzijdse verbanden – zo kunnen economische groei en een hoger algemeen welvaartsniveau weer het ondernemingsklimaat verbeteren. Ook zijn de verbanden niet per definitie volgordelijk: zo kan economische activiteit bijvoorbeeld ook een directe bijdrage leveren aan maatschappelijke uitdagingen zoals verduurzaming of andere componenten van brede welvaart zonder dat het bruto binnenlands product daarvan groeit. Dit conceptueel model voor het ondernemingsklimaat is gebaseerd op een model ontwikkeld door het CBS (2013) en bewerkt en aangepast voor deze monitor.

Opzet en leeswijzer

Op basis van de monitor van vorig jaar, aanvullend literatuuronderzoek en gesprekken met de opdrachtgever wordt het ondernemingsklimaat dit jaar zoveel mogelijk behandeld aan de hand van een set van veertien dimensies:

1. **Aanwezigheid van talent:** geschikte/geschoolde arbeidskrachten, hoogte van personeelskosten e.d.;
2. **Belastingklimaat:** hoogte en stabiliteit van belastingen, fiscale regelingen e.d.;
3. **Faciliterende wetgeving:** begrijpelijkheid en uitvoerbaarheid van regelgeving en gedragscodes, ontvankelijkheid overheid op behoeften bedrijfsleven e.d.;
4. **Fysieke infrastructuur:** kwaliteit van wegen, spoornet, luchtvaartnetwerk e.d.;
5. **Digitale infrastructuur:** IT- en communicatienetwerken, technologische dienstverlening e.d.;

6. **Kwaliteit van leven:** kosten van levensonderhoud, criminaliteitscijfers, groen e.d.;
7. **Nabijheid van belanghebbenden:** aanwezigheid van toeleveranciers, distributeurs, partners, afnemers, e.d.
8. **Financieringsmogelijkheden:** toegang tot banksysteem, durfkapitaal, subsidie, e.d.;
9. **Kennisinfrastructuur:** universiteiten/hogescholen, (regionale) ecosystemen, samenwerking tussen bedrijven/overheden/kennisinstellingen e.d.;
10. **Energie-infrastructuur:** duurzame energiebronnen, energieprijzen, capaciteit elektriciteits- en gasnet e.d.;
11. **Beschikbaarheid fysieke ruimte:** locaties voor ondernemers, verkrijgbaarheid milieuvergunningen e.d.;
12. **Sentiment over bedrijfsleven:** samenwerking werkgevers-werknemers, publiek/politiek sentiment e.d.;
13. **Stabiliteit en voorspelbaarheid beleid:** duidelijke transitiepaden en langetermijndoelen, eenduidig toezicht en handhaving e.d.;
14. **Kwaliteit overheidsdienstverlening:** toegankelijkheid, vindbaarheid en snelheid van overheidsdienstverlening zoals uitgevoerd door bijv. de Kamer van Koophandel, Rijksdienst voor Ondernemend Nederland, Regionale Ontwikkelingsmaatschappijen e.d.

Om een zo compleet mogelijk beeld te kunnen geven van deze dimensies maken we gebruik van gegevens en analyses op micro-, macro- en mesoniveau (zie Figuur 1.1). De microanalyse richt zich op de percepties die bedrijven hebben over ondernemen in Nederland *("Hoe denken bedrijven over het ondernemingsklimaat?"*). De macroanalyse bekijkt het ondernemingsklimaat door een internationale lens *("Hoe scoort Nederland ten opzichte van andere landen?"*). De mesoanalyse raadpleegt bestaande kennisbronnen voor feitelijke indicatoren over enkele actuele thema's die aan de basis (kunnen) liggen van de percepties van bedrijven en veranderingen in de internationale positie van Nederland *("Wat zeggen de feiten en cijfers over het ondernemingsklimaat?"*). De bevindingen van deze analyses worden respectievelijk toegelicht in Hoofdstuk 2 tot en met Hoofdstuk 4. In Hoofdstuk 5 wordt een overkoepelende synthese gegeven en worden eventuele beperkingen en mogelijkheden tot vervolgonderzoek aangestipt.

Figuur 1.2 Monitor biedt zicht op dimensies van het ondernemingsklimaat op micro-/macro-/mesoniveau

Bron: SEO Economisch Onderzoek en ACBI (2024)

2 Waardering van bedrijven

De waardering van het ondernemingsklimaat is verder gedaald, vooral op het gebied van energie-infrastructuur, aanwezigheid van talent, belastingklimaat en faciliterende wetgeving. Deze dimensies zijn, samen met ruimte- en financieringsgebrek en de onvoorspelbaarheid van beleid, ook belangrijke pushfactoren voor verplaatsingsoverwegingen van bedrijven.

Dit hoofdstuk geeft antwoord op de vraag "Hoe denken bedrijven over het ondernemingsklimaat?". Hiervoor wordt een microanalyse op bedrijfsniveau uitgevoerd waarin percepties over (de verschillende dimensies van) het ondernemingsklimaat worden gemeten. Een groot deel van de onderwerpen is ook in onze meting van vorig jaar uitgevraagd, waardoor ontwikkelingen over de tijd kunnen worden weergegeven. Een aantal vraagstellingen is (licht) gewijzigd ten opzichte van vorig jaar. Ook is er een aantal nieuwe onderwerpen opgenomen, waaronder verdiepingsvragen over het fiscale klimaat, vragen naar de groei- of uitbreidingsinvesteringen van Nederlandse bedrijven in het buitenland en de bijdrage van het bedrijfsleven aan brede welvaart.

2.1 Algemene tevredenheid over het ondernemingsklimaat

Respondenten geven allereerst een rapportcijfer voor het Nederlandse ondernemingsklimaat als geheel, op een 10-puntsschaal met een '1' als laagste cijfer en een '10' als hoogste (zie Figuur 2.1). Gemiddeld scoort het ondernemingsklimaat in Nederland een 6,0. Van de gewogen bedrijven geeft twee derde (67 procent) een voldoende (6 of hoger) en ruim één op de zeven organisaties (15 procent) een goed (8 of hoger). Het aandeel dat een goed (een 8 of hoger) geeft is over de jaren gedaald van 27 procent in 2022 naar 21 procent in 2023 en nu 15 procent. Tegelijkertijd is het aandeel dat een onvoldoende (5 of lager) geeft gestegen van 12 procent (2022) naar 23 procent (2023) en nu 33 procent.

Figuur 2.1 Het bedrijfsleven geeft het Nederlandse ondernemingsklimaat gemiddeld een 6,0

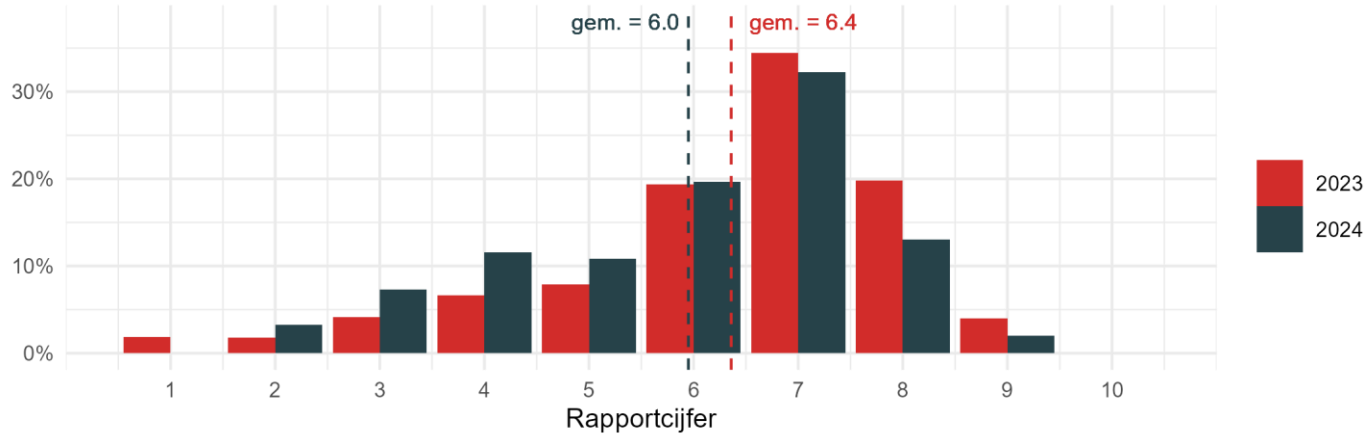

Bron: De Nederlandse Innovatie Monitor 2024, bewerking door SEO Economisch Onderzoek en ACBI (2024)
Noot: De jaren 2023-2024 zijn respectievelijk gebaseerd op 398 en 427 waarnemingen, op jaarniveau gewogen naar representativiteit voor de Nederlandse bedrijvenpopulatie exclusief zzp'ers en *niet-bedrijfsleven* (zie Bijlage A.1).

Ontwikkeling over de tijd

Met een rapportcijfer van 6,0 is de gemiddelde beoordeling van het ondernemingsklimaat voor het tweede jaar op rij gedaald (Figuur 2.2). In 2022 was de beoordeling nog gemiddeld 6,7 waarna deze daalde tot 6,4 in 2023. De daling dit jaar van 0,4 punt vergeleken met 2023 is statistisch significant ($p<0,001$) en hetzelfde geldt voor de totale daling van afgerond 0,8 punt vergeleken met 2022 ($p<0,001$) . Onder respondenten die in meerdere jaren hebben deelgenomen aan de monitor is het rapportcijfer ook significant gedaald (Tabel B.1). Vergeleken met 2023 is het gemiddelde cijfer gedaald met 0,71 ($p<0,001$) en voor de groep die ook in 2022 deelnam met 0,62 ($p<0,001$).

Figuur 2.2 Dalende trend in gemiddelde waardering voor het ondernemingsklimaat zet voort

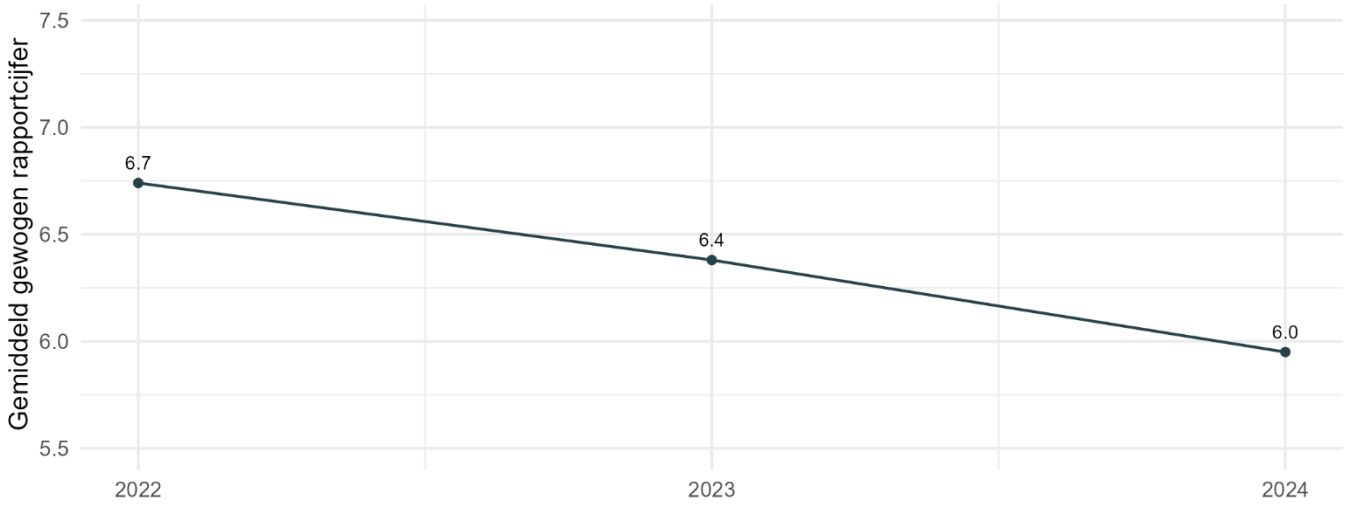

Bron: De Nederlandse Innovatie Monitor 2022-2024 en CBS Microdata, bewerking door SEO en ACBI (2024)

Noot: De jaren 2022-2024 zijn respectievelijk gebaseerd op 349, 398 en 427 waarnemingen, op jaarniveau gewogen naar representativiteit voor de Nederlandse bedrijvenpopulatie exclusief zzp'ers en *niet-bedrijfsleven* (zie Bijlage A.1).

Uitsplitsing naar organisatiekenmerken

Het rapportcijfer is verder uitgesplitst naar de volgende organisatiekenmerken: *i)* het jaar waarin de organisatie is opgericht, *ii)* de geografische markt waarop de organisatie hoofdzakelijk acteert, *iii)* de sector waarin de organisatie actief is, *iv)* het aantal medewerkers van de organisatie, *v)* de regio waar het gevestigd is, *vi)* het gebruik van de WBSO-regeling als indicator voor of een organisatie actief is op het gebied van (technologische) innovatie en *vii)* productiviteitskwantielen. Per organisatiekenmerk is berekend of het rapportcijfer statistisch significant afwijkt van het gewogen gemiddelde.[2] Hierbij wordt elke keer gecontroleerd voor de overige organisatiekenmerken.[3] De uitsplitsingen voor het rapportcijfer zijn te vinden in Tabel 2.1 en het aandeel dat een goed (8 of hoger) of onvoldoende (5 of lager) geeft is te vinden in Tabel B.2en Tabel B.3 in de bijlage.

De belangrijkste bevindingen van de uitsplitsingen zijn:

- Er zijn dit jaar geen eenduidig te interpreteren patronen in de tevredenheid naar organisatieleeftijd. Bedrijven opgericht tussen 1981 en 2000 geven een hoger rapportcijfer dan gemiddeld, terwijl bedrijven opgericht tussen 2001 en 2010 een significant lager cijfer geven. Voor bedrijven opgericht voor 1981 of na 2011 zijn er

[2] De uitsplitsingen zijn geanalyseerd met een gewogen lineaire regressieanalyse. Zie Bijlage A van de Nederlandse Innovatie Monitor 2024 (De Jong et al., 2024) voor een uitgebreide toelichting.

[3] Door te controleren voor de overige organisatiekenmerken wordt gecorrigeerd voor een over-/ondervertegenwoordiging van een bepaald organisatiekenmerk binnen een categorie. Ter illustratie: als er binnen een bepaalde provincie veel jonge bedrijven binnen de ICT-sector opereren die in heel Nederland al positiever zijn over het ondernemingsklimaat, dan wordt hier in de uitsplitsing naar regio's rekening mee gehouden.

geen significante afwijkingen van het gemiddelde. Ook voor het aandeel dat een onvoldoende geeft is er geen duidelijk patroon. Vorig jaar waren jonge(re) bedrijven relatief positief over het ondernemingsklimaat en oude(re) bedrijven juist minder positief. Dit zien we in de meting van dit jaar dus niet terug;

- Net als vorig jaar zijn bedrijven die internationaal actief zijn negatiever gestemd over het ondernemingsklimaat. Deze groep geeft ook significant minder vaak een 8 of hoger. Onder bedrijven die enkel lokaal of regionaal opereren is een relatief positievere stemming en wordt minder vaak een onvoldoende rapportcijfer gegeven. De zorgen over het ondernemingsklimaat blijven dus het grootst onder internationaal opererende bedrijven;
- Bedrijven binnen de sector bouw & vastgoed zijn significant negatiever over het ondernemingsklimaat. Meer dan de helft van de bouw- & vastgoedbedrijven geeft een onvoldoende voor het ondernemingsklimaat. De industrie, agro & energie kent weinig uitschieters en geeft significant minder vaak een 'goed' rapportcijfer en ook minder vaak een onvoldoende. Binnen de zakelijke & financiële dienstverlening wordt het ondernemingsklimaat relatief positief beoordeeld. Deze bedrijfstak waardeert het ook significant vaker met een 8 of hoger. Vorig jaar zagen we een duidelijke tweedeling tussen kantoorsectoren ('*white collar*-sectoren') en meer fysieke sectoren ('*blue collar*-sectoren'). De patronen van dit jaar zijn nog steeds consistent hiermee, maar de tweedeling is minder duidelijk. Met name de ICT-sector valt hierin op: waar deze sector vorig jaar nog een duidelijk hoger dan gemiddeld rapportcijfer toekende, vinden we dit jaar geen significante afwijking van de gemiddelde waardering;
- Gemeten naar omvang zijn microbedrijven met maximaal 10 medewerkers relatief positief over het ondernemingsklimaat. Kleinbedrijven met 11 tot 49 medewerkers zijn juist een fractie negatiever gestemd dan gemiddeld;
- Op regioniveau blijken Zeeland, Noord-Brabant & Limburg significant negatiever gestemd dan de andere regio's en wordt hier significant minder vaak een 8 of hoger gegeven. Vorig jaar week deze regio niet significant af van het gemiddelde en gold dat juist voor andere regio's. Daardoor is er over de jaren geen consistent beeld op regionaal niveau en blijven verschillen lastig te verklaren;
- Controlerend voor de overige organisatiekenmerken vinden we geen significante afwijkingen op WBSO-gebruik of arbeidsproductiviteit. Voor het aandeel dat een onvoldoende of juist een goed geeft zijn voor de productiviteit wel significante verschillen, maar hierin is geen duidelijk patroon te ontdekken.

Tabel 2.1 Regressieanalyse toont verschillen in waardering ondernemingsklimaat naar organisatiekenmerken

Gehele steekproef					
Gemiddeld rapportcijfer voor het Nederlandse ondernemingsklimaat				**6,0**	
Oprichting organisatie			**Geografische markt**		
Voor 1981	-		Lokaal of regionaal	+0,3	*
1981 – 2000	+0,3	*	Nationaal	-	
2001 – 2010	-0,5	**	Europees of wereldwijd	-0,2	*
2011 – 2015	-				
Na 2015	-				
Sector			**Aantal medewerkers organisatie**		
Bouwnijverheid & vastgoed	-0,6	*	2 t/m 10 medewerkers	+0,3	.
Handel, vervoer & horeca	-		11 t/m 49 medewerkers	-0,1	*
Industrie, agro & energie	-		50 t/m 99 medewerkers	-	
Informatie & communicatie	-		100 t/m 249 medewerkers	-	
Zakelijke & financiële dienstverlening	+0,4	*	250 of meer medewerkers	-	

Regio			WBSO-gebruik	
Friesland, Groningen, Drenthe & Overijssel	-		Ja	-
Noord-Holland & Flevoland	-		Nee	-
Utrecht & Gelderland	-			
Zuid-Holland	-			
Zeeland, Noord-Brabant & Limburg	-0,3	*		
Productiviteit (omzet per werknemer)				
1e kwantiel (0-25)	-			
2e kwantiel (26-50)	-			
3e kwantiel (51-75)	+0,2	.		
4e kwantiel (76-100)	-			

Bron: De Nederlandse Innovatie Monitor 2024 en CBS Microdata, bewerking door SEO en ACBI (2024)

Noot: .p<0,1 *p<0,05 **p<0,01 ***p<0,001. Gebaseerd op 427 waarnemingen, gewogen naar representativiteit voor de Nederlandse bedrijvenpopulatie exclusief zzp'ers en *niet-bedrijfsleven* (zie Bijlage A.1). Op basis van een gewogen lineaire regressie waarin alle organisatie-kenmerken zijn meegenomen met 427 observaties en een gecorrigeerde R^2 van 0,05.

2.2 Dimensies van het ondernemingsklimaat

Gevraagd naar hun beoordeling over de veertien dimensies van het ondernemingsklimaat blijkt dat de tevredenheid sterk varieert per dimensie (zie Figuur 2.3).[4] Iedere dimensie is daarbij beoordeeld op een 7-puntsschaal, van een 1 voor 'heel erg slecht' tot een 7 voor 'heel erg goed'.

Uit de resultaten komt een groep dimensies naar voren waarover de meeste bedrijven tevreden zijn. Dit geldt met name voor de kwaliteit van leven en de digitale infrastructuur. Ook de kennisinfrastructuur en de nabijheid van belanghebbenden worden goed beoordeeld. Over de fysieke infrastructuur en beschikbaarheid van talent zijn bedrijven overwegend tevreden, al is er bij beide ook een aanzienlijke groep bedrijven die enigszins ontevreden zijn. Het bedrijfsleven is verdeeld over de beschikbaarheid van fysieke ruimte en financieringsmogelijkheden, met ongeveer evenveel tevreden als ontevreden bedrijven en (gemiddeld genomen) een neutrale waardering.

Bij de resterende dimensies is het oordeel meer ontevreden dan tevreden. Dit geldt voor sentiment over het bedrijfsleven, kwaliteit van overheidsdienstverlening, het belastingklimaat, faciliterende wetgeving, energie-infrastructuur en de voorspelbaarheid en stabiliteit van het overheidsbeleid. Van alle dimensies is voor belastingklimaat het grootste deel van de respondenten neutraal (30 procent). Voor faciliterende wetgeving geldt dat bijna 61 procent enigszins tot zeer negatief gestemd is. Voor de energie-infrastructuur is dat ook zo, maar is de groep met tevreden bedrijven relatief groter. Slechts een klein deel van de bedrijven staat neutraal tegenover deze dimensie (14 procent). De voorspelbaarheid en stabiliteit van het overheidsbeleid zijn dit jaar voor het eerst uitgevraagd en dit is direct de slechts gewaardeerde dimensie. Maar liefst een op de vier bedrijven is zeer ontevreden en in totaal 71 procent oordeelt dat de voorspelbaarheid enigszins tot heel erg slecht is. Minder dan 12 procent is (enigszins) tevreden over deze dimensie.

[4] De selectie van specifieke dimensies is gemaakt in overleg met de opdrachtgever. Ze dekken de breedte van de randvoorwaarden voor ondernemerschap in het conceptuele model uit de inleiding (zie Figuur 1.1), met een focus op dimensies die door beleid kunnen worden beïnvloed.

Figuur 2.3 De voorspelbaarheid en stabiliteit van overheidsbeleid worden als het slechtst beoordeeld

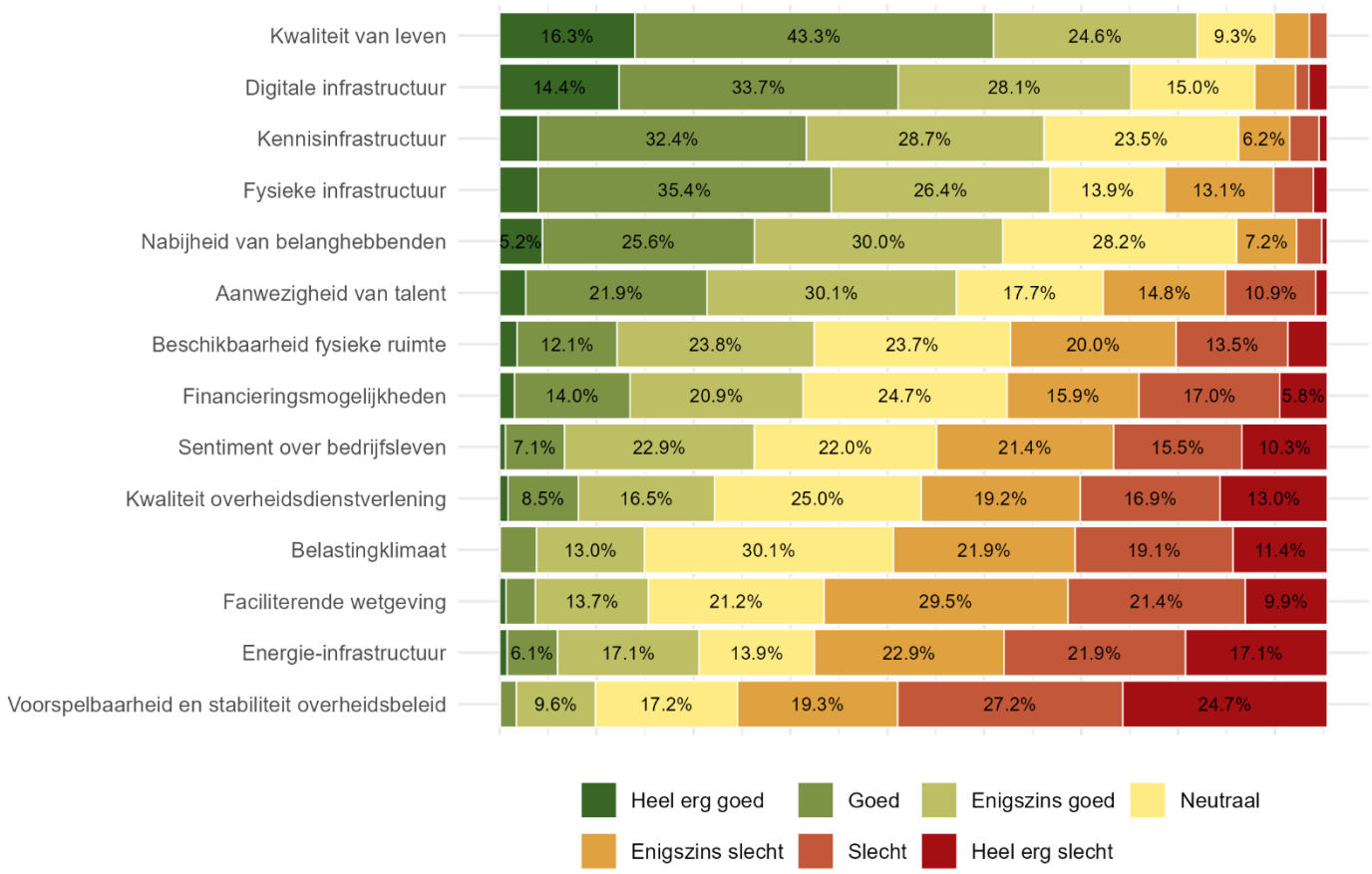

Bron: De Nederlandse Innovatie Monitor 2024, bewerking door SEO Economisch Onderzoek en ACBI (2024)

Noot: Gebaseerd op 427 waarnemingen gewogen naar representativiteit voor de Nederlandse bedrijvenpopulatie exclusief zzp'ers en *niet-bedrijfsleven* (zie Bijlage A.1). Gesorteerd op gemiddelde score per dimensie. In de vragenlijst is de volgende toelichting meegegeven:

a) *Kwaliteit van leven*: kosten van levensonderhoud, criminaliteitscijfers, voorzieningsniveau e.d.;
b) *Digitale infrastructuur*: IT- en communicatienetwerken, technologische dienstverlening e.d.;
c) *Kennisinfrastructuur*: universiteiten/hogescholen, (regionale) ecosystemen, innovatiesamenwerkingen e.d.;
d) *Fysieke infrastructuur*: kwaliteit van wegen, spoornet, luchtvaartnetwerk e.d.;
e) *Nabijheid van belanghebbenden*: belangrijkste klanten, toeleveranciers, werknemers e.d.;
f) *Aanwezigheid van talent*: geschikte/geschoolde arbeidskrachten, hoogte van personeelskosten e.d.;
g) *Beschikbaarheid fysieke ruimte*: locaties voor ondernemers, verkrijgbaarheid milieuvergunningen e.d.;
h) *Financieringsmogelijkheden*: toegang tot banksysteem, durfkapitaal, subsidies e.d.;
i) *Energie-infrastructuur*: duurzame energiebronnen, energieprijzen, capaciteit elektriciteits- en gasnet e.d.;
j) *Sentiment over bedrijfsleven*: samenwerking werkgevers-werknemers, publiek/politiek sentiment e.d.;
k) *Belastingklimaat*: hoogte en stabiliteit van belastingen, fiscale regelingen e.d.;
l) *Faciliterende wetgeving*: gedragscodes, ontvankelijkheid voor behoeften bedrijven, uitvoerbaarheid van regels e.d.
m) *Stabiliteit en voorspelbaarheid overheidsbeleid*: duidelijke transitiepaden en langetermijndoelen, eenduidig toezicht en handhaving, e.d.;
n) *Kwaliteit overheidsdienstverlening:* toegankelijkheid, vindbaarheid en snelheid van overheidsdienstverlening zoals uitgevoerd door bijv. KvK, RVO, ROM's e.d.

Ontwikkeling over de tijd

In navolging van het algehele rapportcijfer blijkt de waardering voor vrijwel al deze dimensies licht tot significant gedaald te zijn (zie Figuur 2.4). Twaalf van de dimensies zijn ook in 2023 uitgevraagd en voor zes daarvan geldt

hetzelfde in 2022. Vergeleken met 2023 is de enige verbetering te vinden bij de best beoordeelde dimensie: kwaliteit van leven stijgt van 5,4 naar 5,5. Voor een aantal dimensies is er echter jaar-op-jaar een consistente daling te zien. Zo is de aanwezigheid van talent gedaald van een 4,8 (2022) naar een 4,5 en nu een 4,4 (2024). Dit is ongeveer gelijk aan een daling van enigszins goed naar net boven een neutrale beoordeling. Waarschijnlijk is dit te relateren aan de arbeidsmarktkrapte, mogelijk gecombineerd met ontwikkelingen rondom arbeidsmigratie. Ook voor belastingklimaat en faciliterende wetgeving is een dergelijke daling te zien: van 3,9 naar 3,3 respectievelijk van 3,8 naar 3,2 over de afgelopen twee jaar. Deze zijn dus gedaald van net onder neutraal naar enigszins slecht. De grootste daler dit jaar is de dimensie energie-infrastructuur. Deze is met -0,8 binnen één jaar gedaald van 3,9 (neutraal) naar 3,1 (enigszins slecht). Dit hangt waarschijnlijk sterk samen met de congestie op het stroomnet en de opgelopen energieprijzen.

Figuur 2.4 Waardering voor energie-infra, aanwezigheid talent, belastingklimaat en faciliterende wetgeving daalt

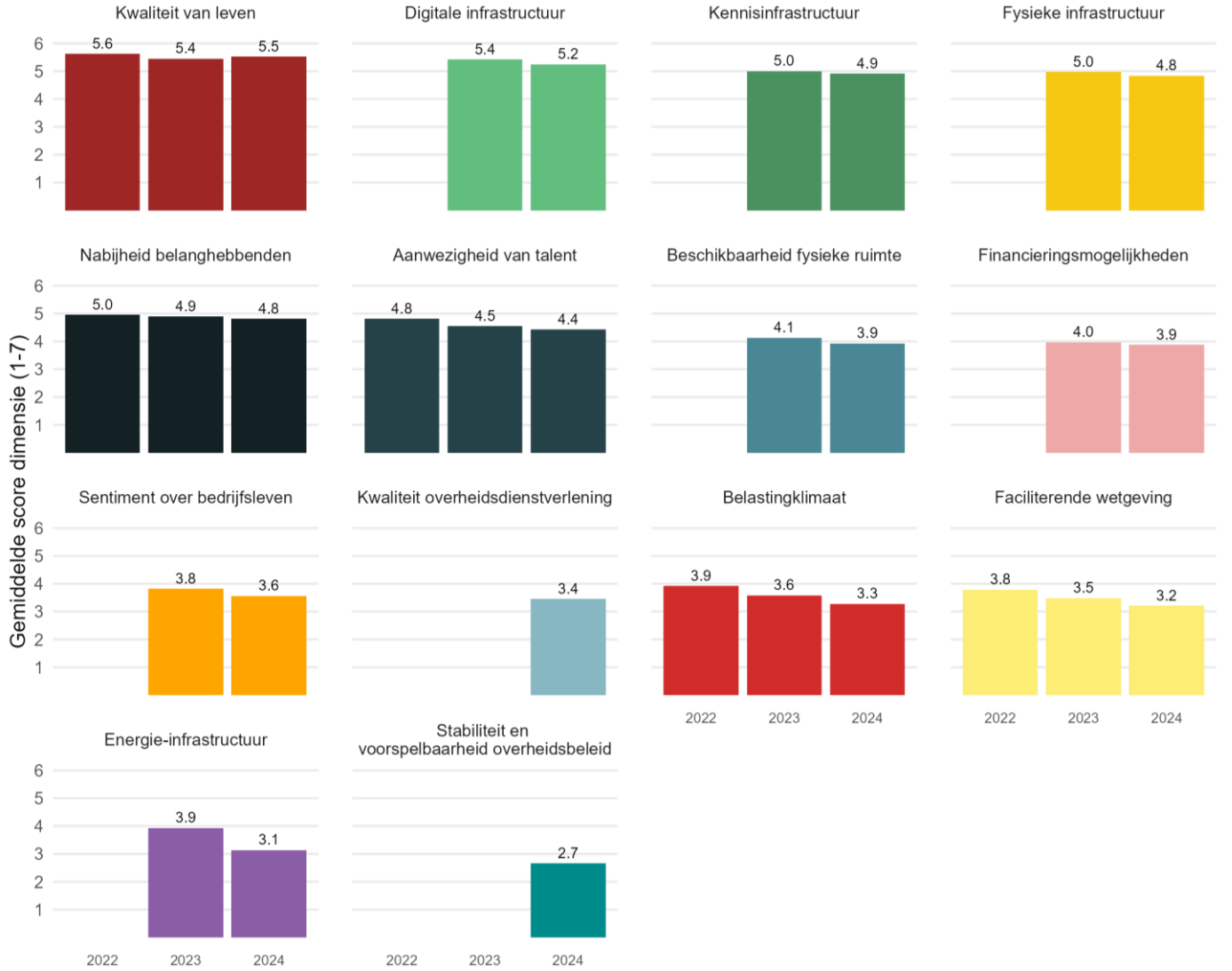

Bron: De Nederlandse Innovatie Monitor 2022-2024, bewerking door SEO Economisch Onderzoek en ACBI (2024)

Noot: De jaren 2022-2024 zijn respectievelijk gebaseerd op 349, 398 en 427 waarnemingen, op jaarniveau gewogen naar representativiteit voor de Nederlandse bedrijvenpopulatie exclusief zzp'ers en *niet-bedrijfsleven* (zie Bijlage A.1).

Voor de overige gedaalde dimensies betreft het vaak een verandering van 0,1 tot 0,2 punt. Mogelijk is hier sprake van een zogeheten 'halo-effect': het negatieve sentiment voor de algehele waardering straalt af op de waardering

van deze dimensies van het ondernemingsklimaat. Deze dalers zijn digitale en fysieke infrastructuur, nabijheid van belanghebbenden en sentiment over bedrijfsleven (alle -0,2 vergeleken met 2023), en ook kennisinfrastructuur en financieringsmogelijkheden (-0,1). De nabijheid van belanghebbenden is twee jaar op rij marginaal verslechterd (beide jaren -0,1).

Onder respondenten die in meerdere jaren hebben deelgenomen aan de monitor is de waardering van meerdere dimensies ook significant gedaald (Tabel B.1). Voor zowel belastingklimaat als faciliterende wetgeving is er vergeleken met 2022 een significante daling van 0,37 ($p<0,05$). Onder de dimensies die sinds 2023 worden uitgevraagd is een significante daling van het sentiment over het bedrijfsleven en de energie-infrastructuur. De waardering voor sentiment over het bedrijfsleven is gedaald met 0,43 ($p<0,01$) en voor de energie-infrastructuur binnen één jaar zelfs met 0,71 ($p<0,001$).

Prioriteitenmatrix

Figuur 2.5 toont de verschillende dimensies in een zogenoemde 'prioriteitenmatrix'. De y-as geeft de gemiddelde score per dimensie en de x-as de correlatie van deze dimensie met het algehele rapportcijfer voor het Nederlandse ondernemingsklimaat. Het figuur is opgedeeld in vier kwadranten door de horizontale en verticale stippellijnen, die respectievelijk de gemiddelde score en de gemiddelde correlatie weergeven.

De verschillende punten in de prioriteitenmatrix vormen dit jaar een duidelijke neerwaartse lijn, wat erop duidt dat dimensies die 'slechter' scoren van grotere invloed zijn op het algehele rapportcijfer voor het ondernemingsklimaat – en *vice versa*. Dit betekent dat dimensies waar het bedrijfsleven ontevreden over is een grote(re) stempel drukken op de algehele tevredenheid, terwijl voor positief beoordeelde dimensies geldt dat deze minder op de voorgrond treden in de vorming van het algehele oordeel. Deze neerwaartse lijn is nog sterker dan vorig jaar, toen er nog enkele dimensies waren die in de kwadranten linksonder (bijv. financieringsmogelijkheden) en rechtsboven (bijv. kwaliteit van leven en kennisinfrastructuur) van de prioriteitenmatrix zaten.

In het 'goed' kwadrant (linksboven) staan de dimensies: de fysieke-, kennis- en digitale infrastructuur, nabijheid van belanghebbenden en kwaliteit van leven. Voor deze dimensies geldt dat zij een relatief grote tevredenheid en relatief weinig samenhang met het rapportcijfer kennen. Daarmee valt de energie-infrastructuur als enige van de verschillende soorten infrastructuur buiten het kwadrant dat 'goed' scoort. Kwaliteit van leven en de kennisinfrastructuur hebben ten opzichte van vorig jaar sterk aan belang ingeboet. Destijds stonden deze twee dimensies nog in het benutten kwadrant.

De dimensies financieringsmogelijkheden, energie-infrastructuur, aanwezigheid van talent en beschikbaarheid van ruimte bevinden zich in de middenmoot. Van deze dimensies wordt met name energie-infrastructuur relatief slecht beoordeeld, maar is de samenhang met het rapportcijfer relatief beperkt (vergeleken met bijv. belastingklimaat en faciliterende wetgeving). Anderzijds scoort de beschikbaarheid van fysieke ruimte gemiddeld qua score, maar is het belang voor het algehele rapportcijfer minder groot. Voor deze dimensies geldt dat zij mogelijk niet voor alle bedrijven even relevant zijn. Zo varieert de arbeidsmarktkrapte over sectoren, zijn met name jonge bedrijven sterk afhankelijk van financieringsmogelijkheden en zijn de energie-infrastructuur en beschikbaarheid van fysieke ruimte met name van belang voor grote (industriële) bedrijven.

Faciliterende wetgeving hangt het meest samen met de beoordeling van het ondernemingsklimaat en wordt relatief slecht beoordeeld. Ook het sentiment over het bedrijfsleven, kwaliteit overheidsdienstverlening, belastingklimaat en de voorspelbaarheid en stabiliteit van het beleid vallen in het 'verbeteren' kwadrant (rechtsonder). Eerder bleek al dat belastingklimaat en faciliterende wetgeving afgelopen jaren sterk gedaald zijn (zie Figuur 2.4) en daarmee

mogelijk verklaringen zijn van de daling van het algehele rapportcijfer. Deze elementen zijn voor veel verschillende (typen) ondernemingen van belang en komen daardoor eerder naar voren als algemene verbeterpunten.

Figuur 2.5 Faciliterende wetgeving hangt het meest samen met de beoordeling van het ondernemingsklimaat

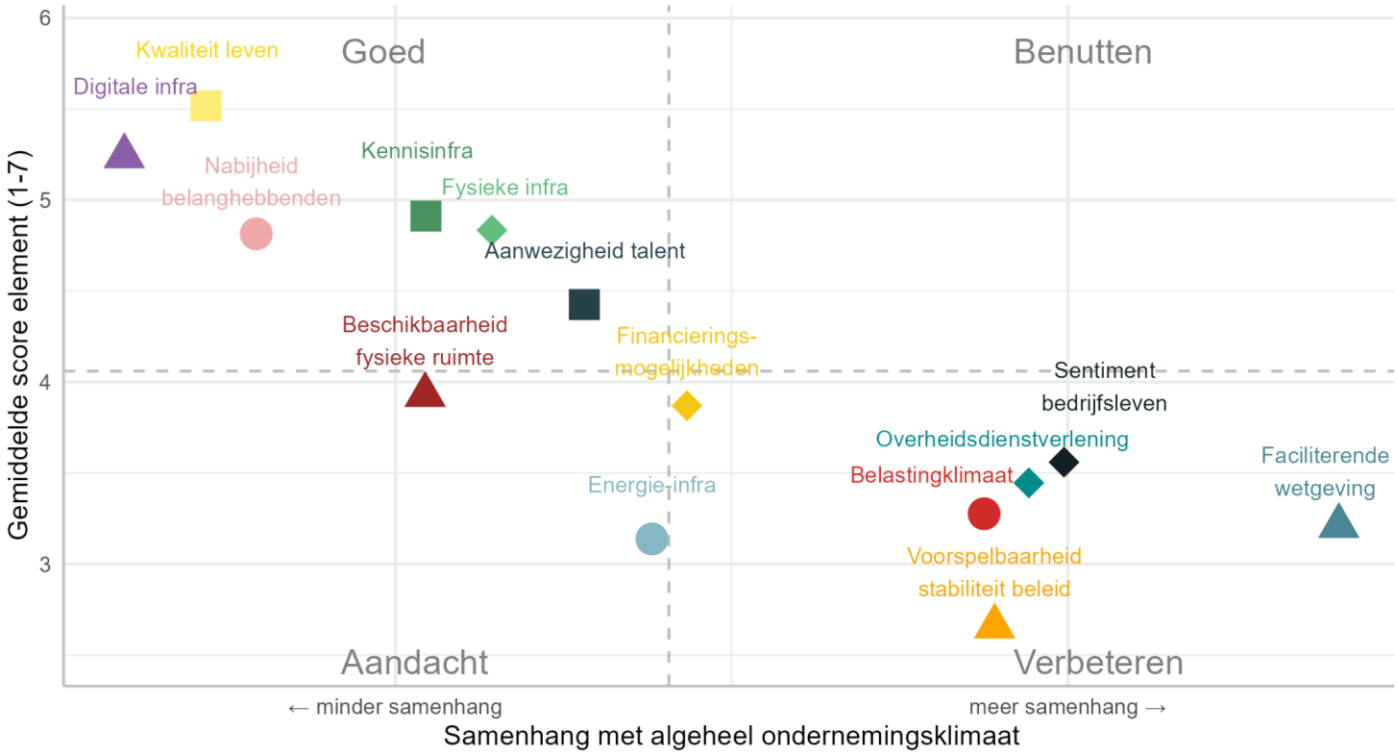

Bron: De Nederlandse Innovatie Monitor 2024, bewerking door SEO Economisch Onderzoek en ACBI (2024)
Noot: Gebaseerd op 427 waarnemingen, gewogen naar representativiteit voor de Nederlandse bedrijvenpopulatie exclusief zzp'ers en *niet-bedrijfsleven* (zie Bijlage A.1).

Uitsplitsingen naar sector

Uitgesplitst naar sector zien we dat er over het algemeen *geen* grote sectorale verschillen zijn over de tevredenheid voor de diverse dimensies (zie Figuur 2.6). Waar we vorig jaar zagen dat voor veel dimensies het oordeel in de ICT-sector en de zakelijke & financiële dienstverlening bovengemiddeld positief was (net zoals voor het algehele rapportcijfer), is dat nu minder het geval.

De sector bouwnijverheid & vastgoed, die ook over het algehele rapportcijfer significant negatiever is (zie Tabel 2.1), is dat ook op een aantal specifieke subdimensies. Over de dimensies faciliterende wetgeving, energie-infrastructuur, beschikbaarheid fysieke ruimte en voorspelbaarheid van de overheid is deze sector duidelijk het meest negatief van alle sectoren. De grootste verschillen zijn, net als vorig jaar, te vinden bij de energie-infrastructuur. De dienstverlenende sectoren waarderen dit positiever dan de overige sectoren, die waarschijnlijk eerder last ondervinden van netcongestie en hogere energieprijzen. Ook bij de beschikbaarheid van fysieke ruimte is dit onderscheid te zien. Voor de kwaliteit van leven en de fysieke en digitale infrastructuur geldt dit in mindere mate, maar de ICT sector springt er wel uit met een relatief positieve beoordeling voor de digitale infrastructuur.

Figuur 2.6 De ICT-sector en zakelijke & financiële dienstverlening zijn relatief positief over de meeste dimensies

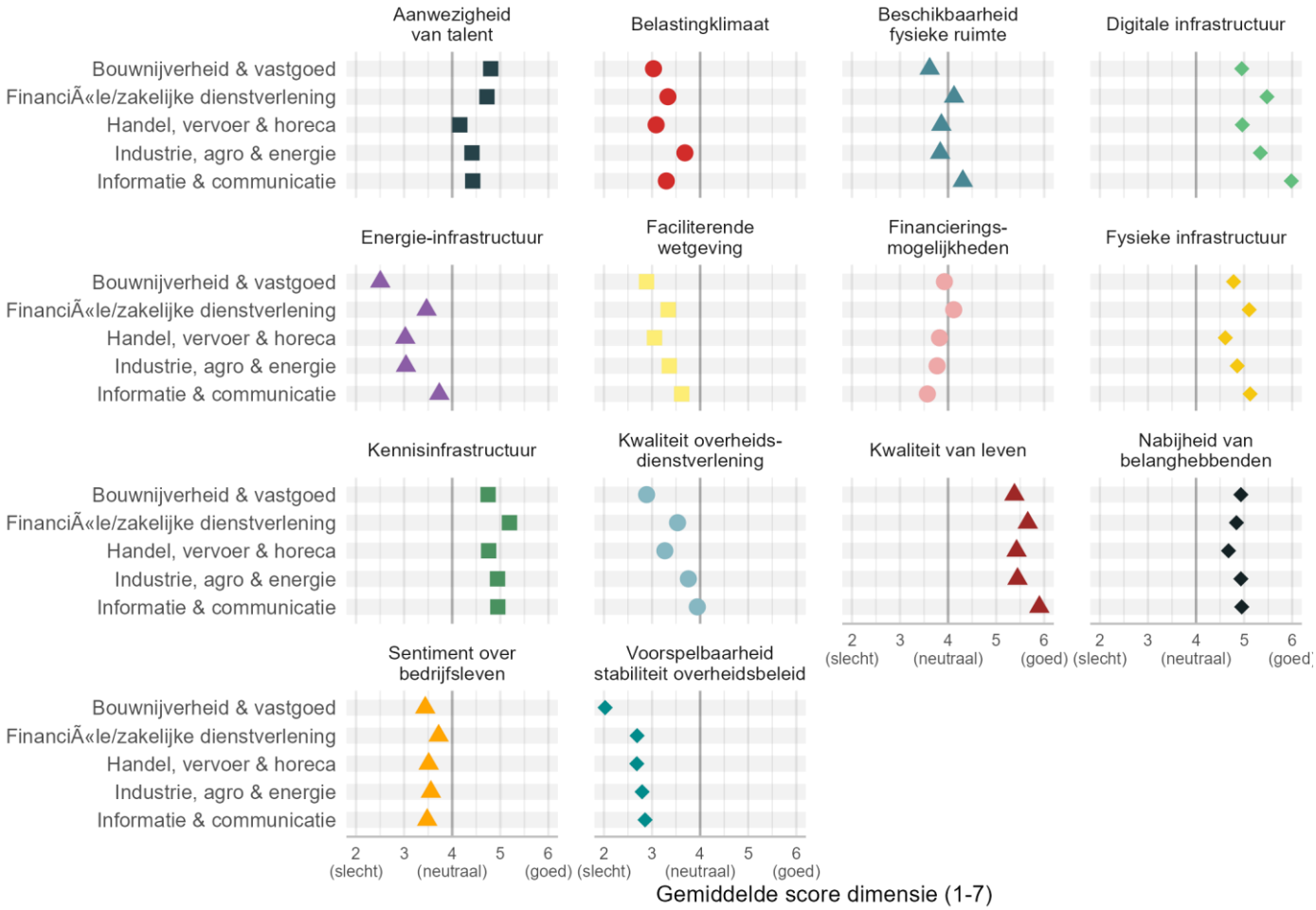

Bron: De Nederlandse Innovatie Monitor 2024, bewerking door SEO Economisch Onderzoek en ACBI (2024)

Noot: Gebaseerd op 427 waarnemingen, gewogen naar representativiteit voor de Nederlandse bedrijvenpopulatie exclusief zzp'ers en *niet-bedrijfsleven* (zie Bijlage A.1).

Verdieping fiscaal klimaat

Dit jaar zijn er ook enkele verdiepingsvragen over het fiscaal klimaat uitgevraagd (zie Figuur 2.7). Ook hier wordt met name de voorspelbaarheid negatief beoordeeld. Ruim 56 procent oordeelt dit als enigszins tot zeer onaantrekkelijk. Ook de hoogte van de belastingtarieven voor bedrijven wordt als onaantrekkelijk beoordeeld: bijna de helft (49 procent) vindt het enigszins tot zeer onaantrekkelijk. Slechts een krappe 6 procent oordeelt de hoogte als (heel erg) aantrekkelijk.

Het bedrijfsleven staat overwegend positief tegenover de aanwezige fiscale regelingen voor de stimulering van innovatie en verduurzaming. Over innovatiestimulansen oordelen bedrijven het meest positief: 40 procent vindt ze enigszins tot heel erg aantrekkelijk tegenover 27 procent die het juist als enigszins tot heel erg onaantrekkelijk bestempelt. Voor verduurzaming is deze verhouding 35 om 31 procent. De overige respondenten staan er neutraal tegenover of weten het niet. Over de aanwezigheid van fiscale regelingen voor het overdragen van een onderneming zijn de minst sterke meningen: bijna 14 procent heeft geen oordeel en nog eens 27 procent staat er neutraal tegenover. Onder de overige respondenten is de tendens meer negatief dan positief. Een vergelijkbaar beeld is er voor de aanwezigheid van fiscale regelingen voor het aantrekken of scholen van talent. Hier is de tendens iets positiever dan bij de overdracht van een onderneming.

Figuur 2.7 Ook voor het fiscaal klimaat wordt de voorspelbaarheid als het slechtst beoordeeld

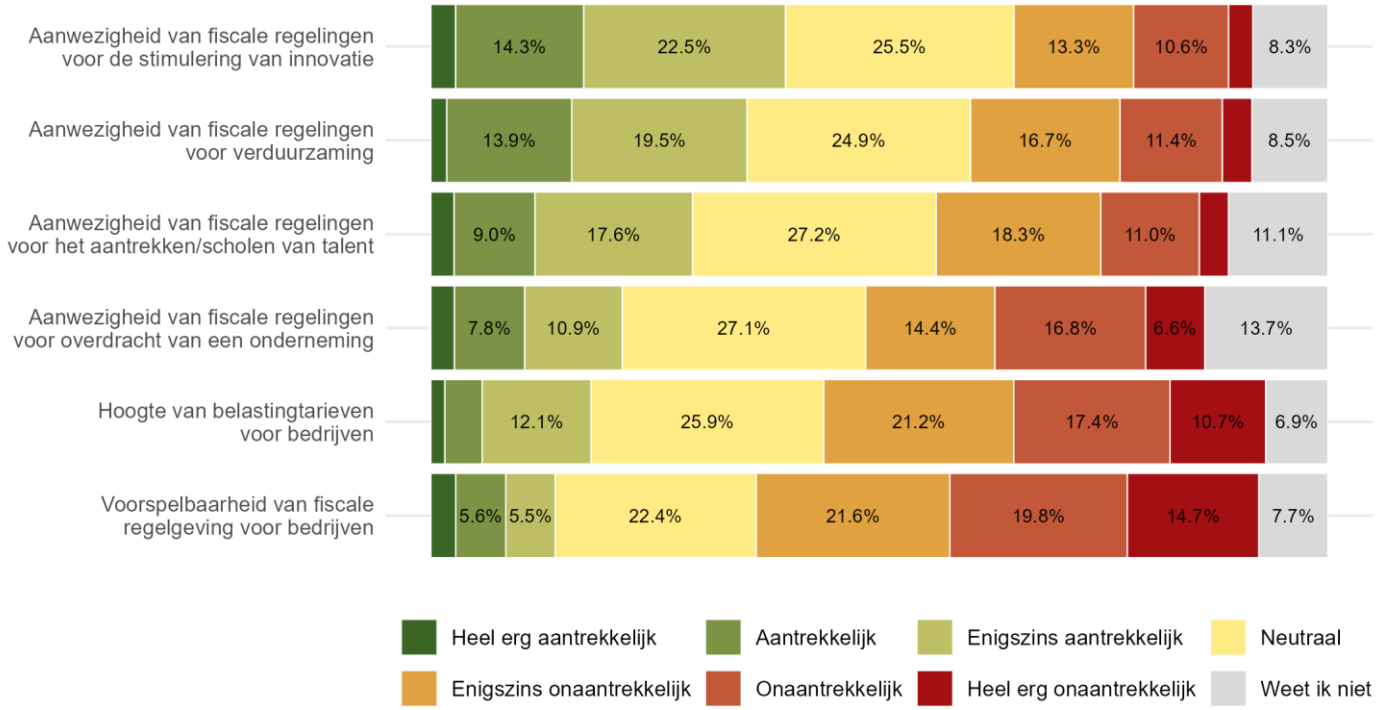

Bron: De Nederlandse Innovatie Monitor 2024, bewerking door SEO Economisch Onderzoek en ACBI (2024)
Noot: Gebaseerd op 427 waarnemingen, gewogen naar representativiteit voor de Nederlandse bedrijvenpopulatie exclusief zzp'ers en *niet-bedrijfsleven* (zie Bijlage A.1).

Voor de beoordeling van de verschillende elementen van het fiscale klimaat en de samenhang hiervan met de waardering van het algehele belastingklimaat bestaat een negatieve relatie (Figuur B.1). Dit is vergelijkbaar met de prioriteitenmatrix voor de dimensies van het ondernemingsklimaat en het algehele rapportcijfer (Figuur 2.5). Met name de hoogte van de tarieven hangt sterk samen met de algehele tevredenheid over het belastingklimaat en wordt daarnaast negatief beoordeeld. Dit geldt in mindere mate ook voor de voorspelbaarheid van fiscale regelgeving, al ligt dit niet ver boven de gemiddelde correlatie. De elementen die relatief positief worden beoordeeld, zoals fiscale regelingen, hangen juist minder samen met de algemene waardering.

Uitgesplitst naar sector zijn de verschillen relatief groot (zie Figuur 2.8). De informatie- & communicatiesector is vaak positief gestemd: zowel voor de voorspelbaarheid, overdracht als de stimulans van verduurzaming en innovatie is deze sector een positieve uitschieter. Ook de sectoren industrie, agro & energie zijn iets positiever dan het gemiddelde, maar in mindere mate. De bouwnijverheid & vastgoed zijn –in lijn met het algehele rapportcijfer en de onderliggende dimensies– een negatieve uitschieter met het laagste oordeel over de voorspelbaarheid, hoogte van belastingtarieven, stimulans van innovatie en voor het aantrekken of scholen van talent.

Verder blijkt dat WBSO-gebruikers de fiscale aspecten positiever beoordelen, al worden fiscale regelingen voor de stimulering van innovatie niet veel positiever gewaardeerd dan de andere aspecten (Figuur B.2 in Bijlage B). Gemeten naar bedrijfsomvang zijn grotere bedrijven overwegend positiever (Figuur B.3). Zo is het grootbedrijf positiever over de voorspelbaarheid en regelingen voor het aantrekken of omscholen van talent. Uitgesplitst naar geografische markt lijken bedrijven die hoofdzakelijk nationaal actief zijn relatief negatief vergeleken met regionale of internationale bedrijven (Figuur B.4).

Figuur 2.8 De ICT-sector is relatief positief over het fiscaal klimaat, terwijl de bouw en vastgoed dat niet zijn

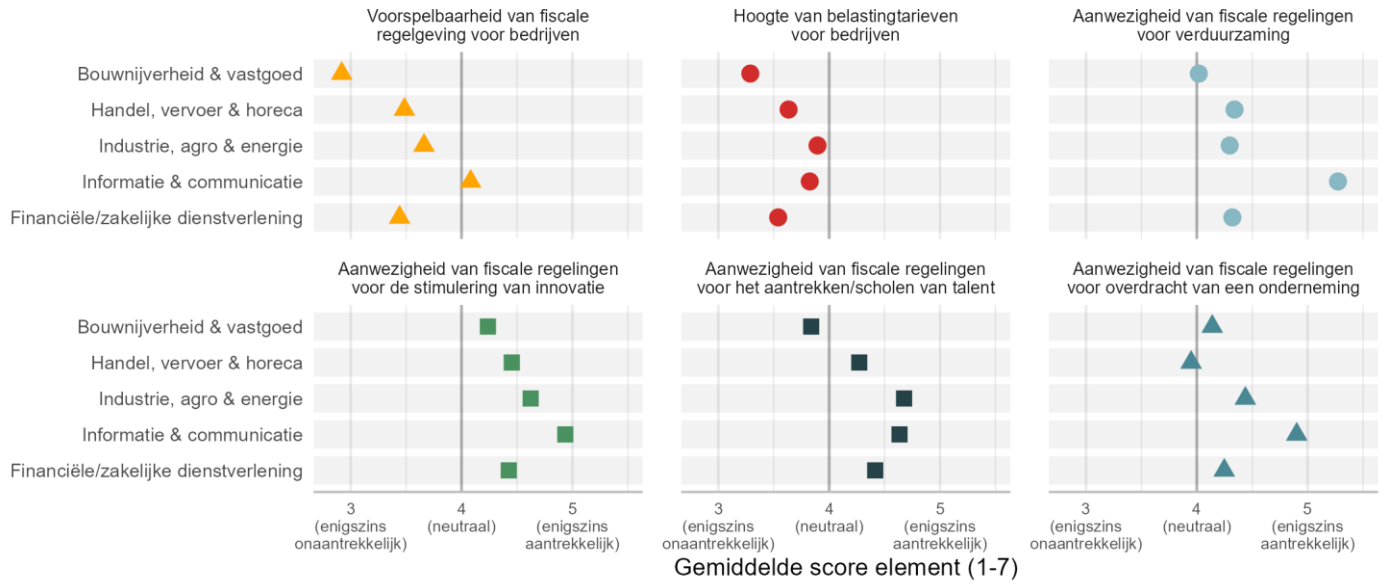

Bron: De Nederlandse Innovatie Monitor 2024, bewerking door SEO Economisch Onderzoek en ACBI (2024)
Noot: Gebaseerd op 427 waarnemingen, gewogen naar representativiteit voor de Nederlandse bedrijvenpopulatie exclusief zzp'ers en *niet-bedrijfsleven* (zie Bijlage A.1).

2.3 Verplaatsingsoverwegingen of groeiplannen buitenland

Verplaatsing activiteiten naar het buitenland

Het overgrote deel van de bedrijven overweegt niet om in de komende twee jaar activiteiten naar het buitenland te verplaatsen (Figuur 2.9). Net als in voorgaande jaren is respondenten gevraagd ze dit enigszins tot in zeer sterke mate overwegen.[5] De helft van de bedrijven is het zeer oneens met de stelling dat ze dat zouden overwegen (50 procent) en inclusief degene die het (enigszins) met de stelling oneens zijn gaat het om ruim twee derde van de bedrijven (69 procent). Daar tegenover staat een groep van ongeveer 4 procent die het zeer eens is met de stelling en (gedeeltelijke) verplaatsing overweegt.[6] Inclusief bedrijven die het (enigszins) overwegen gaat het om 19 procent. De resterende 12 procent staat neutraal tegenover de stelling. Specifiek onder bedrijven die hoofdzakelijk internationaal actief zijn – ruim 44 procent van het bedrijfsleven – overweegt een groter aandeel van de bedrijven (gedeeltelijke) verplaatsing. Onder deze selectie is 9 procent het zeer eens met de stelling en inclusief bedrijven die het (enigszins) overwegen betreft het 31 procent van de internationale bedrijven.

Het beeld over verplaatsingsoverwegingen is min of meer vergelijkbaar met vorig jaar. Destijds overwoog van alle bedrijven 10 procent vaak of voortdurend een (gedeeltelijke) verplaatsing en nog eens 6 procent regelmatig. Onder de hoofdzakelijk internationaal opererende bedrijven was dit respectievelijk 20 en 13 procent.

5 De vraagstelling van de verplaatsingsvraag is (licht) gewijzigd ten opzichte van vorig jaar. Naast een andere formulering van de antwoordmogelijkheden is dit jaar de volgende noot toegevoegd aan de vraag vanwege een aparte stelling over investeringen in het buitenland: *"Het gaat hierbij zowel om de directe verplaatsing van bedrijfsonderdelen als de geleidelijke verplaatsing middels vervangingsinvesteringen"*.

6 Het is belangrijk om te benadrukken dat het hier ook kan gaan om verplaatsing van een deel van de bedrijfsactiviteiten en dit dus niet per se betekent dat deze bedrijven een volledig vertrek (of volledige komst) overwegen.

Figuur 2.9 Meerderheid van de bedrijven overweegt niet om activiteiten naar het buitenland te verplaatsen

Bron: De Nederlandse Innovatie Monitor 2024, bewerking door SEO Economisch Onderzoek en ACBI (2024)

Noot: Gebaseerd op 427 waarnemingen, gewogen naar representativiteit voor de Nederlandse bedrijvenpopulatie exclusief zzp'ers en *niet-bedrijfsleven* (zie Bijlage A.1).

Voor de gehele steekproef geldt dat 19 procent het enigszins tot zeer eens is met de stelling. Uitsplitst naar achtergrondkenmerken zijn dit de belangrijkste verschillen ten opzichte van het gemiddelde (Tabel B.4):

- Organisaties die internationaal actief zijn overwegen significant vaker verplaatsing (+12 procentpunt boven het gemiddelde) dan bedrijven die enkel nationaal (-7 procentpunt) of hoogstens regionaal (-13 procentpunt) actief zijn. Dit komt overeen met de bevindingen van vorig jaar en is eenvoudig te verklaren;
- Ook uitgesplitst naar productiviteit – en ook daarbij dus gecorrigeerd voor o.a. sector en omvang – blijkt dat productievere bedrijven vaker overwegen te vertrekken. Het kwantiel met de hoogste productiviteit overweegt significant vaker te vertrekken (+9 procentpunt) terwijl dit bij het een na laagste (- 9 procentpunt) en laagste (-7 procentpunt, $p<0,10$) minder vaak gebeurt. Ook organisaties die gebruikmaken van de WBSO-regeling overwegen vertrek marginaal vaker (+15 procentpunt; $p<0,10$) en organisaties die dit niet gebruiken juist marginaal minder (-1 procentpunt, $p<0,10$);
- Uitgesplitst naar sector is er enkel een significante afwijking onder de zakelijke & financiële dienstverlening (+8 procentpunt). Mogelijk is deze bedrijfstak minder gebonden aan een bepaalde locatie omdat er minder vaste activa (onroerend goed, machines e.d.) zijn;
- Regionaal blijken enkel de zuidelijke grensprovincies Zeeland, Noord-Brabant & Limburg marginaal vaker verplaatsing van activiteiten naar het buitenland te overwegen (+0,06; $p<0,10$). Vorig jaar werd voor deze provincies nog een significante afwijking gevonden. Hierbij speelt dat verplaatsing naar België (of Duitsland) mogelijk eenvoudiger is;
- Ook jonge bedrijven opgericht na 2015 overwegen het verplaatsen van activiteiten significant vaker (+12 procentpunt), al is er geen consistent beeld voor de verschillende oprichtingsjaren. Bedrijven met een oprichting tussen 2011 en 2015 overwegen het juist significant *minder* vaak (-11 procentpunt), tussen 2001 en 2010 weer *vaker* (+10 procentpunt), en oprichtingen tussen 1981 en 2000 zijn te relateren aan significant *minder* vaak overwegen (-8 procentpunt). Zonder duidelijk patroon is dit lastig te verklaren, al zouden jongere organisaties minder geworteld kunnen zijn in Nederland en daardoor eerder verplaatsing overwegen;
- Er zijn geen significante afwijkingen naar bedrijfsomvang dus het is niet te zeggen of het bij de bedrijven die vertrek overwegen om veel werkgelegenheid gaat.

Onder de organisaties die minimaal enigszins overwegen activiteiten te verplaatsen, blijkt dat men met name overweegt om productieactiviteiten (59 procent) en/of verkoop en marketing (46 procent) te verplaatsen (Figuur 2.10). Minder vaak overwogen worden de R&D- (31 procent) of managementactiviteiten (27 procent). Gevraagd naar de meest belangrijke factoren die bijdragen aan deze overwegingen blijkt dat name Nederlandse pushfactoren een rol spelen (47 procent). Dit gaat om onaantrekkelijke dimensies in het Nederlandse ondernemingsklimaat die bedrijven doen overwegen (gedeeltelijk) uit te wijken naar het buitenland. Denk hierbij aan de meest negatief beoordeelde dimensies van het ondernemingsklimaat. Voor 24 procent spelen hoofdzakelijk interne strategische afwegingen en bij 22 procent juist pullfactoren in het buitenland. Bij ruim 7 procent is een andere factor doorslaggevend.

Figuur 2.10 Met name pushfactoren zijn een belangrijke factor om mogelijk uit Nederland te verplaatsen

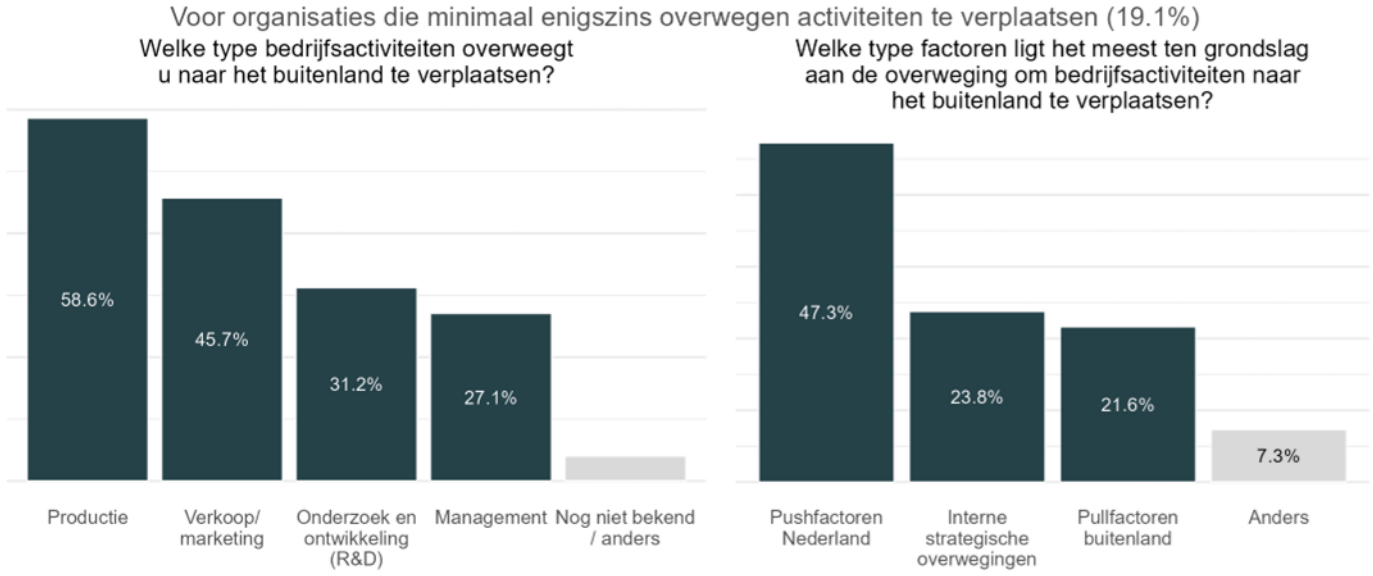

Bron: De Nederlandse Innovatie Monitor 2024, bewerking door SEO Economisch Onderzoek en ACBI (2024)

Noot: Gebaseerd op 82 waarnemingen die minimaal enigszins overwegen activiteiten te verplaatsen, gewogen naar representativiteit voor de Nederlandse bedrijvenpopulatie exclusief zzp'ers en *niet-bedrijfsleven* (zie Bijlage A.1).
a) *Pushfactoren Nederland*: onaantrekkelijke dimensies in het Nederlandse ondernemingsklimaat die bedrijven of bedrijfsonderdelen doen uitwijken naar het buitenland
b) *Pullfactoren buitenland*: aantrekkelijke dimensies in het ondernemingsklimaat van een ander land die bedrijven of bedrijfsonderdelen doen uitwijken naar het buitenland
c) *Interne strategische overwegingen*: bijv. verbeteren van de efficiëntie van de bedrijfsvoering, vereenvoudigen van de bedrijfsstructuur, beslissingen van het (buitenlandse) moederbedrijf

Relatie tussen overweging om bedrijfsactiviteiten te verplaatsen en ondernemingsklimaat

Bedrijven die vaker (gedeeltelijke) verplaatsing overwegen zijn ook vaak negatiever over het ondernemingsklimaat (zie Figuur 2.11). Het gaat dan met name om het belastingklimaat, de faciliterende wetgeving, de financieringsmogelijkheden, het sentiment over het bedrijfsleven, de beschikbaarheid van fysieke ruimte en de voorspelbaarheid van het overheidsbeleid. Dit zijn mogelijk de genoemde pushfactoren uit Figuur 2.10. Voor financieringsmogelijkheden is er het grootste verschil in tevredenheid tussen bedrijven die zeer vaak (gedeeltelijke) verplaatsing overwegen en bedrijven die dat juist helemaal niet doen (4,1 tegenover 2,5 ofwel neutraal tegenover enigszins slecht tot slecht). Voor het belastingklimaat en de faciliterende wetgeving is dit verschil ook aanzienlijk (respectievelijk 3,5 en 3,6 tegenover 2,3 en 2,4). Voor andere dimensies is de samenhang tussen de tevredenheid en verplaatsingsoverwegingen minder groot. Soms komt dit doordat alle bedrijven, ook degene die verplaatsing zeer overwegen, tevreden zijn over deze dimensies (bijv. digitale infrastructuur, kwaliteit van leven en nabijheid van

belanghebbenden) en soms komt dit juist doordat alle bedrijven ontevreden zijn met betrekking tot deze dimensies (bijv. energie-infrastructuur). In de meting van vorig jaar kwamen vooral faciliterende wetgeving, sentiment over het bedrijfsleven, kennisinfrastructuur en beschikbaarheid van fysieke ruimte als mogelijk pushfactoren naar voren. [7]

Figuur 2.11 Bedrijven die verplaatsing overwegen zijn negatiever over fiscaal klimaat, wetgeving en financiering

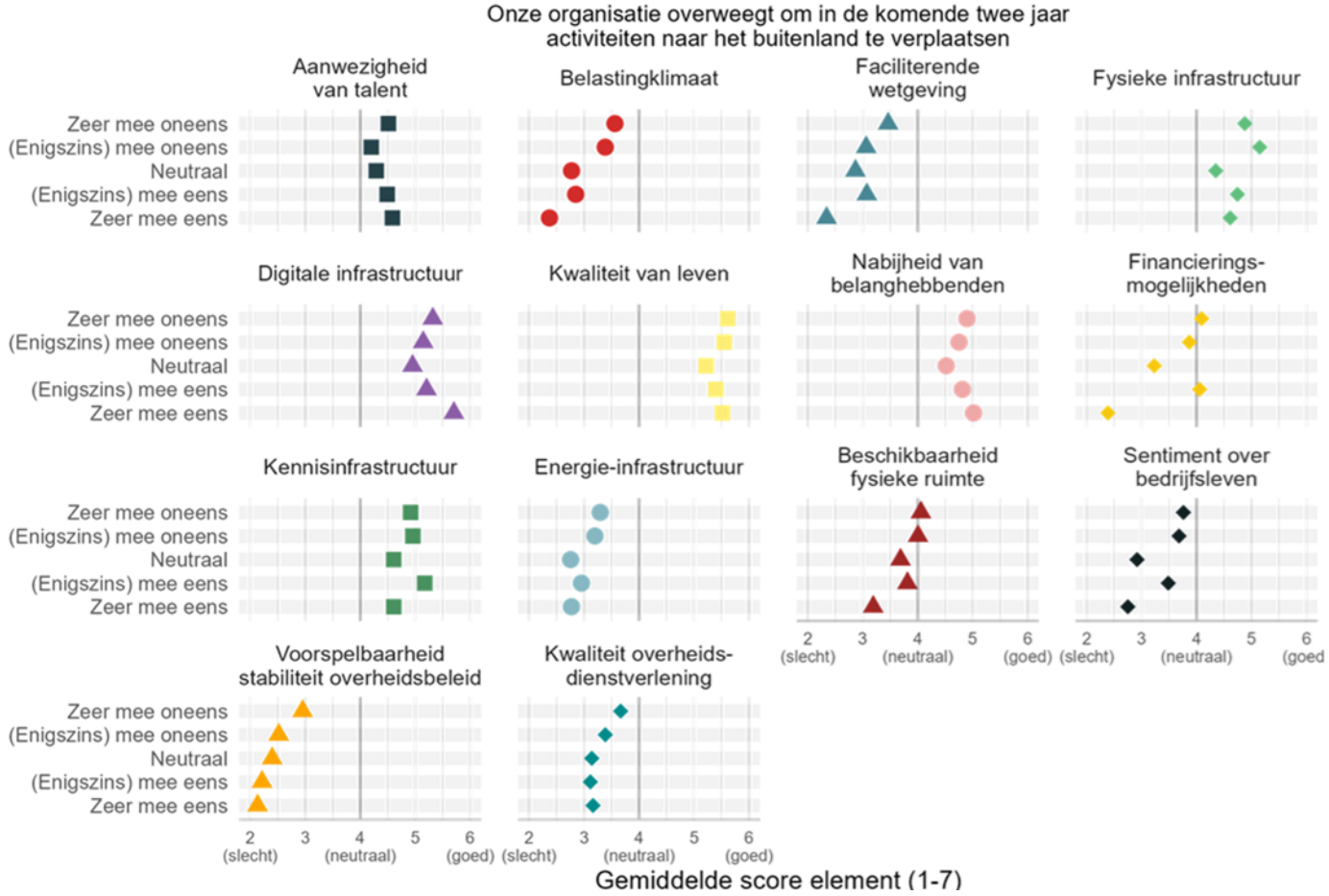

Bron: De Nederlandse Innovatie Monitor 2024, bewerking door SEO Economisch Onderzoek en ACBI (2024)

Noot: Gebaseerd op 427 waarnemingen, gewogen naar representativiteit voor de Nederlandse bedrijvenpopulatie exclusief zzp'ers en *niet-bedrijfsleven* (zie Bijlage A.1).

Groei- of uitbreidingsinvesteringen in het buitenland

Bijna twee derde van de organisaties zegt de komende twee jaar te gaan investeren in groei en/of uitbreiding van bedrijfsactiviteiten. Van deze groep geeft ruim 34 procent aan dat deze investeringen volledig in Nederland zullen plaatsvinden. Dit percentage is aanzienlijk hoger onder bedrijven die enkel in Nederland actief zijn (48 procent) ten opzichte van internationaal actieve bedrijven (21 procent; zie Figuur 2.12). Gemiddeld geven bedrijven aan dat ruim 22 procent van de geplande investeringen in het buitenland zal plaatsvinden. Voor bijna een kwart van de bedrijven (24 procent) zal meer dan de helft van de investeringen in het buitenland worden gerealiseerd. Onder bedrijven die opereren op regionaal of nationaal niveau gaat het om bijna 7 procent, terwijl 42 procent van de internationaal actieve bedrijven meer dan de helft in het buitenland investeert. Op zich zeggen deze percentages weinig over het vestigingsklimaat in Nederland; zeker internationale organisaties investeren immers altijd voor een deel in het buitenland. In volgende jaren kunnen we analyseren hoe deze percentages fluctueren in de tijd.

[7] Dat het bij de pushfactoren niet per se om dezelfde dimensies gaat als degene die gemiddeld genomen slechter scoren, wordt verklaard door het feit dat deze met name van belang zijn voor bedrijven die verplaatsing overwegen.

Figuur 2.12 Internationaal actieve bedrijven investeren veel vaker en meer (deels) in het buitenland

Bron: De Nederlandse Innovatie Monitor 2024, bewerking door SEO Economisch Onderzoek en ACBI (2024)

Noot: Gebaseerd op 269 waarnemingen die overwegen om in de komende twee jaar te investeren, gewogen naar representativiteit voor de Nederlandse bedrijvenpopulatie exclusief zzp'ers en *niet-bedrijfsleven* (zie Bijlage A.1).

Onder de organisaties die overwegen in het buitenland te investeren – 41 procent van de bedrijven – blijkt dat men met name overweegt om daar te investeren in verkoop en marketing (47 procent) en/of productie (41 procent) (Figuur 2.13). In het buitenland investeren in R&D- (22 procent) of managementactiviteiten (14 procent) wordt minder vaak overwogen. Bij bijna 18 procent is het nog niet bekend in welke type bedrijfsactiviteiten de bedrijven in het buitenland overwegen te investeren.

Figuur 2.13 Interne overwegingen zijn bij investeringen buiten Nederland relatief vaker de belangrijkste factor

Bron: De Nederlandse Innovatie Monitor 2024, bewerking door SEO Economisch Onderzoek en ACBI (2024)

Noot: Gebaseerd op 176 waarnemingen die overwegen om in de komende twee jaar te investeren in het buitenland, gewogen naar representativiteit voor de Nederlandse bedrijvenpopulatie exclusief zzp'ers en *niet-bedrijfsleven* (zie Bijlage A.1).

De belangrijkste factor om in het buitenland te investeren zijn interne strategische overwegingen: bij 37 procent van de organisaties is dat het geval. Het gaat hierbij bijvoorbeeld om beslissingen van het (buitenlandse) moederbedrijf of een oorzaak rondom de bedrijfsvoering of -structuur. De locatie van deze investeringen is niet perse gerelateerd aan het ondernemingsklimaat. Desalniettemin spelen pushfactoren ook een grote rol: bij 36 procent is dit de belangrijkste grondslag om in het buitenland te investeren. Ruim 19 procent geeft aan dat pullfactoren vanuit het buitenland de belangrijkste factor zijn. Bij 8 procent is een andere factor doorslaggevend.

2.4 Bijdrage bedrijfsleven aan brede welvaart

Tot slot is bedrijven gevraagd aan welke Duurzame Ontwikkelingsdoelen (SDG's) zij een prominente bijdrage leveren (zie Figuur 2.14). Hiervoor zijn de SDG's onderverdeeld in zes thema's waarbij organisaties er minimaal één en maximaal drie kunnen selecteren. Bijna een kwart van de bedrijven (25 procent) zegt een prominente bijdrage te leveren aan het welzijn van mensen. Economische en technologische ontwikkeling wordt ook vaak als thema gekozen: bijna 23 procent van de organisaties draagt hieraan bij, waarbij een relatief groot deel dit als enige of als een van de twee thema's kiest. De andere thema's worden minder vaak gekozen: bescherming van het lokale milieu (14 procent), sociale vooruitgang (11 procent), bevordering van gelijkheid (10 procent) en bescherming van het mondiale klimaat (9 procent). Ruim 8 procent zegt aan geen van de thema's een significante bijdrage te leveren.

Figuur 2.14 De voornaamste bijdrage wordt geleverd aan het menselijk welzijn en economische ontwikkeling

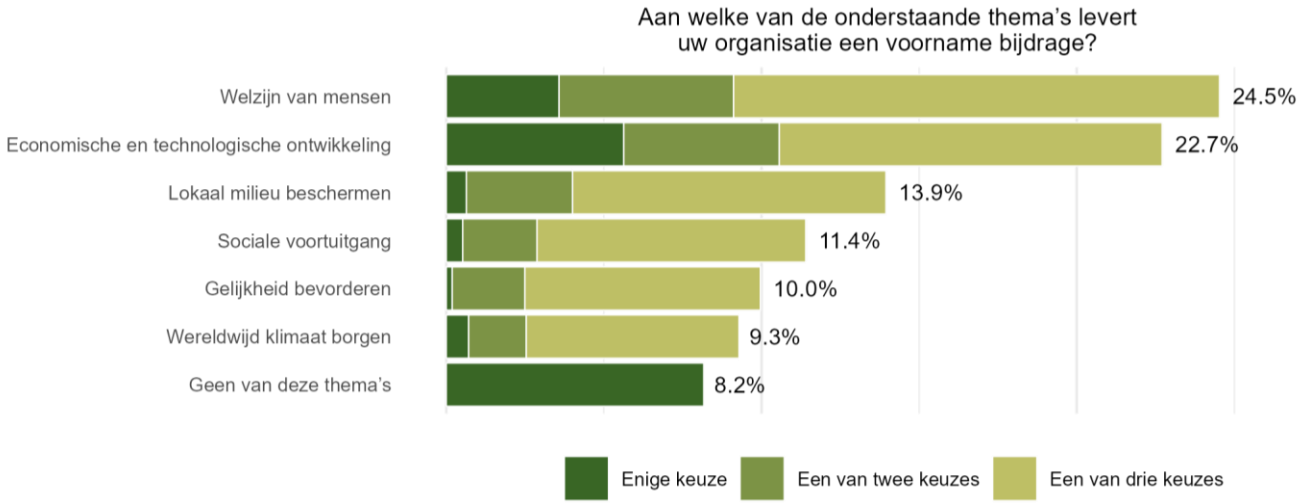

Bron: De Nederlandse Innovatie Monitor 2024, bewerking door SEO Economisch Onderzoek en ACBI (2024)

Noot: Gebaseerd op 427 waarnemingen, gewogen naar representativiteit voor de Nederlandse bedrijvenpopulatie exclusief zzp'ers en *niet-bedrijfsleven* (zie Bijlage A.1). De SDG's zijn ingedeeld bij de volgende thema's:
a) *Welzijn van mensen:* Uitbannen van armoede; Voedselzekerheid & duurzame landbouw; Gezondheidszorg voor iedereen
b) *Economische en technologische ontwikkeling*: Waardig werk & economische groei; Industrie, innovatie & infrastructuur
c) *Sociale voortuitgang*: Duurzame steden & gemeenschappen; Veiligheid, publieke diensten & recht voor iedereen; Mondiaal partnerschap & samenwerking
d) *Gelijkheid bevorderen*: Kwaliteitsonderwijs; Gendergelijkheid; Ongelijkheid verminderen
e) *Lokaal milieu beschermen*: Schoon water & sanitair; Beschermen van oceanen & zeeën; Ecosystemen, bossen & biodiversiteit
f) *Wereldwijd klimaat borgen*: Betaalbare & duurzame energie; Verantwoorde consumptie & productie; Aanpak klimaatverandering

In de Nederlandse Innovatie Monitor 2022 is gevraagd naar alle 17 ontwikkelingsdoelen (De Jong et al., 2022). Daar kwamen de doelen achter het thema economische en technologische ontwikkeling sterk naar voren. Ook de doelen achter het mondiale klimaatthema werden toen relatief vaak gekozen. Dit laatste thema komt dit jaar opvallend minder naar voren, terwijl het thema welzijn van mensen juist veel vaker wordt aangegeven als gebied waaraan bedrijven bijdragen.

2.5 Deelconclusies

Uit de microanalyse blijkt dat het bedrijfsleven het ondernemingsklimaat gemiddeld een 6,0 geeft. Twee derde van de bedrijven geeft een voldoende, terwijl een derde een onvoldoende toekent. Hiermee zet de dalende waardering van het ondernemingsklimaat door, vergeleken met een 6,7 in 2022 en een 6,4 in 2023. Internationaal actieve bedrijven zijn over het algemeen negatiever gestemd over het ondernemingsklimaat, eenzelfde tendens als vorig jaar. Ook blijft er een tweedeling tussen overwegend positief gestemde kantoorsectoren (*'white-collar'*) en negatiever gestemde fysieke sectoren (*'blue-collar'*), waarbij dit verschil wel minder uitgesproken is dan in de vorige editie. Waar vorig jaar jongere bedrijven relatief positief waren en oudere bedrijven minder, is dit in de huidige meting niet zichtbaar.

Gelet op de verschillende dimensies van het ondernemingsklimaat worden met name de voorspelbaarheid en stabiliteit kritisch beoordeeld. Omdat deze dimensie ook sterk samenhangt met de algemene beoordeling van het ondernemingsklimaat door bedrijven vormt dit een belangrijk verbeterpunt. Hetzelfde geldt voor het belastingklimaat, sentiment over het bedrijfsleven en de faciliterende wetgeving. Verdiepingsvragen over het belastingklimaat laten zien dat ook hier vooral de voorspelbaarheid en stabiliteit kritisch worden beoordeeld.

Het belastingklimaat, sentiment over het bedrijfsleven en de faciliterende wetgeving komen de afgelopen jaren consistent als verbeterpunten naar voren, waarbij faciliterende wetgeving inmiddels wel duidelijk de grootste samenhang met het algehele oordeel heeft. Bovendien is de waardering voor deze dimensies, samen met de energie-infrastructuur en de beschikbaarheid van talent, het meest gedaald ten opzichte van vorige jaren. Er zijn ook dimensies die goed blijven scoren, zoals de kwaliteit van leven, digitale-, kennis- en fysieke infrastructuur, en nabijheid van belanghebbenden. De lichte daling bij deze dimensies kan waarschijnlijk worden toegeschreven aan een 'halo-effect', waarbij een negatief sentiment in de algemene beoordeling doorwerkt naar alle dimensies.

Bedrijven lijken niet significant vaker te overwegen om activiteiten naar het buitenland te verplaatsen ten opzichte van vorig jaar. Wel geven zij aan dat 'pushfactoren' in Nederland (ofwel: onaantrekkelijke dimensies in het Nederlandse ondernemingsklimaat) het meest ten grondslag liggen aan een dergelijke overweging. Bedrijven die (gedeeltelijke) verplaatsing overwegen zijn met name kritisch op de dimensies belastingklimaat, faciliterende wetgeving, de financieringsmogelijkheden, beschikbaarheid van fysieke ruimte, sentiment over het bedrijfsleven en de voorspelbaarheid van het beleid. Deze gelden daarmee als de belangrijkste pushfactoren. Groei- en of uitbreidingsinvesteringen worden daarentegen vaker gedreven vanuit interne strategische overwegingen.

3 Internationale positie van Nederland

Nederland behoort nog steeds tot de wereldtop, maar de neerwaartse trend die sinds enkele jaren zichtbaar is, zet door. Internationaal gezien valt Nederland vooral op door de toenemende moeite die het bedrijven kost om gekwalificeerd personeel te vinden, beperkter geworden financieringsmogelijkheden en een afnemende langetermijnvisie van de overheid. Tegelijkertijd blijft het land sterk presteren op gebieden als levenskwaliteit, fysieke infrastructuur en digitalisering.

Dit hoofdstuk geeft antwoord op de vraag "Hoe scoort het Nederlandse ondernemingsklimaat in vergelijking met andere landen?". Het gaat hierbij om een macroanalyse op landsniveau, waarbij de positie van Nederland internationaal wordt vergeleken aan de hand van verschillende publieke ranglijsten en indicatoren verdeeld over de veertien dimensies (zie hoofdstuk 1). Dit is belangrijk omdat in een eenzijdige blik op Nederland de wereldwijde trends onderbelicht blijven. Daarnaast is de relatieve aantrekkelijkheid van het Nederlandse ondernemingsklimaat (ten opzichte van andere landen) voor internationaal opererende bedrijven ook de relevante marge waarop bedrijfsbeslissingen worden genomen.

Het hoofdstuk is onderverdeeld in twee paragrafen. In paragraaf 3.1 wordt een algemene vergelijking gemaakt aan de hand van drie samengestelde indexen: de *Global Innovation Index* van de WIPO, de *World Competitiveness Ranking* van het IMD en de *Global Competitiveness Index/Future of Growth report* van het WEF. Paragraaf 3.2 vergelijkt de positie van Nederland ten opzichte van een set van referentielanden op verschillende indicatoren per dimensie. De referentielanden zijn samengesteld door ten eerste landen op te nemen die op één of andere manier vergelijkbaar zijn met Nederland, zoals bijvoorbeeld Denemarken (DNK), Zwitserland (CHE), Singapore (SGP) of Canada (CAN). Een tweede selectiecriterium betreft die van geografische nabijheid, waaraan landen zoals België (BEL), Duitsland (DEU), het Verenigd Koninkrijk (GBR) en Frankrijk (FRA) zijn toegevoegd. Daarnaast zijn landen die op één of meerdere van de dimensies wereldwijd tot de top behoren meegenomen; landen zoals de Verenigde Staten (USA), Japan (JPN) en Zweden (SWE) behoren tot deze groep.

3.1 Totaalbeeld uit ranglijsten en indexen

De internationale concurrentiepositie van een land verwijst naar de positie en het vermogen van dat land om mondiaal te concurreren. Het omvat verschillende aspecten en factoren die bepalen hoe goed een land presteert in vergelijking met andere landen op het gebied van bijvoorbeeld de omvang van de economie, infrastructuur, macro-economische stabiliteit, handel, investeringen of innovatie. Er zijn verschillende manieren om de internationale concurrentiepositie van een land te bepalen, dit omvat vaak het meten van een grote variëteit aan verschillende indicatoren en die vervolgens samen te vatten in één totaalcijfer of ranglijst. Twee erkende voorbeelden van indexen of ranglijsten die de internationale concurrentiepositie van landen in beeld brengen zijn de *World Competitiveness Ranking* van het IMD en de *Global Innovation Index* van de WIPO.[8]

[8] Voorheen publiceerde het WEF de *Global Competitiveness Index*, welke samen met die van het IMD en de WIPO behoorde tot de bekende(re) ranglijsten. Sinds 2020 publiceert het WEF deze index niet meer. Sindsdien publiceert het enkel nog onderliggende sub-indexen en indicatoren in het *Future of Growth* rapport.

Figuur 3.1 Dalende trend van laatste jaren zet zich voort, Nederland terug op het niveau van 2011

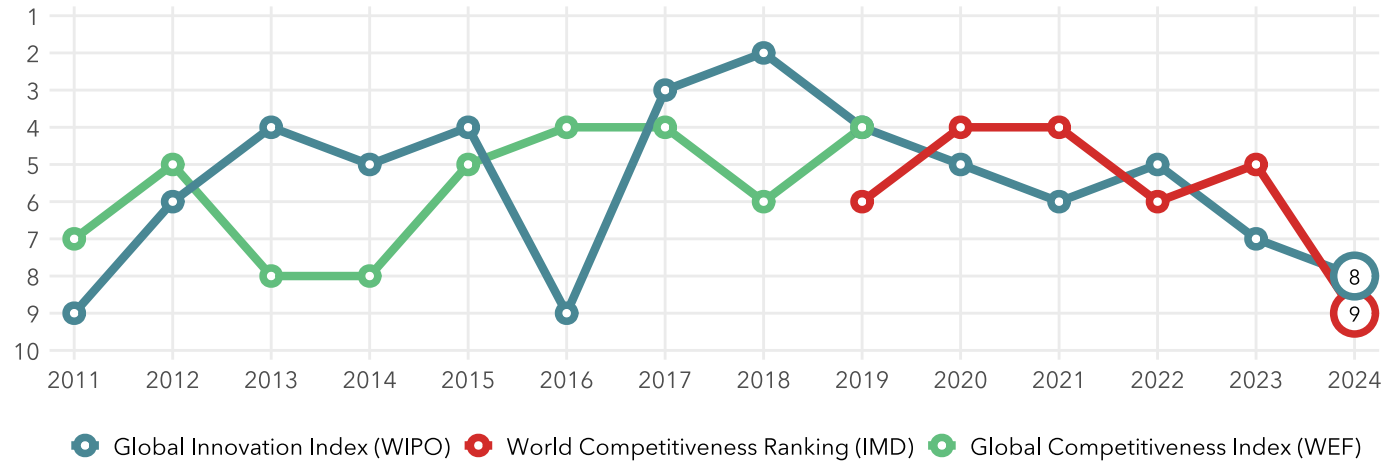

Bron: WEF (2023), IMD (2024) en WIPO (2024), bewerking door SEO Economisch Onderzoek en ACBI (2024)

In Figuur 3.1 is de ontwikkeling van Nederland door de tijd heen op drie ranglijsten in beeld gebracht. Daaruit blijkt ten eerste dat Nederland gedurende de gehele periode van 2011 tot en met 2024 bij de top 10 best presterende landen ter wereld behoort. In 2018 stond Nederland zelfs op de 2e plek in *Global Innovation Index*, enkel Zwitserland stond dat jaar hoger genoteerd. Sindsdien is de positie van Nederland geleidelijk achteruitgegaan, in 2024 stond Nederland op de 8e plek (van de 133 in totaal). Een vergelijkbaar patroon valt te herkennen wanneer we kijken naar de *World Competitiveness Ranking*. Hoewel Nederland van 2019 naar 2020 in eerste instantie steeg op de ranglijst van de 6e naar de 4e plek, is de Nederlandse positie sindsdien verslechterd. In 2024 eindigt Nederland op de 9e plek (van de 67 in totaal), na een 5e plek in 2023. Op beide ranglijsten behoort Nederland nog steeds tot de mondiale top 10. De huidige positie, rond plek 8 of 9, sluit historisch aan bij het niveau van begin vorig decennium.[9]

Duiding vanuit sub-indexen

De rangschikking van de IMD komt voort uit een weging van 256 verschillende indicatoren. De totaalscore komt tot stand vanuit de score op vier onderliggende pijlers, elk opgebouwd uit 5 sub-pijlers. De indicatoren zijn deels gebaseerd op statistische gegevens en deels op de perceptie van leidinggevenden uit het bedrijfsleven, verzameld via de IMD Executive Opinion Survey. De scores op de indicatoren die gemeten zijn via deze survey kunnen worden beschouwd als de waardering van de aantrekkelijkheid van Nederland als vestigingsplaats voor bedrijven.

De daling van Nederland van plek 5 naar plek 9 is de sterkste daling binnen de top 10. In tegenstelling tot Nederland zijn Hong Kong, Zweden, de Verenigde Arabische Emiraten en Noorwegen juist flink gestegen. Veranderingen in de ranking kunnen worden veroorzaakt doordat andere landen het beter zijn gaan doen of doordat Nederland achteruitgaat. De ranglijst wordt dit jaar aangevoerd door Singapore op de eerste plaats, gevolgd door Zwitserland, Denemarken en Ierland op de tweede, derde en vierde plek. Hong Kong, Zweden, de Verenigde Arabische Emiraten en Taiwan vullen de vijfde tot en met achtste positie in. Deze landen stonden ook in 2023 al in de top 10, maar hebben Nederland dit jaar ingehaald.

[9] Een recent rapport van PwC (2024) komt tot vergelijkbare conclusies: de verslechtering die sinds 2018 is ingezet kan onder meer worden verklaard door factoren zoals arbeidsmarktkrapte, onvoorspelbare regelgeving en hoge inflatie. Het gevolg is dat Nederland terugvalt naar het niveau van 2013. Hoewel het nog steeds beter presteert dan landen zoals België en Duitsland, verliest het terrein ten opzichte van Denemarken en Zwitserland. Een vergelijking op basis van vier indexen gepubliceerd in het Financieele Dagblad (2024) laat ook een daling sinds 2018 zien.

Hoe de rangorde op de index tot stand komt wordt duidelijker wanneer we kijken naar de onderliggende pijlers en indicatoren. Figuur 3.2 geeft een weergave van de ontwikkeling van Nederland op de onderliggende pijlers. Daaruit kunnen we opmaken dat van 2023 naar 2024 de positie van Nederland op 3 van de 4 pijlers is verslechterd. Enkel op het gebied van economische prestaties is de positie van Nederland ten opzichte van andere landen recent verbeterd (van plek 11 naar plek 9). Het tegenovergestelde geldt op het gebied van een efficiënte overheid (van plek 12 naar plek 14), de efficiëntie van het bedrijfsleven (van plek 2 naar plek 8) en de infrastructuur (van plek 5 naar plek 8). Op de langere termijn (gemeten vanaf 2020) zijn de economische prestatiepijlers juist het sterkst gedaald, van een eerste plek in 2020 tot een negende plek in 2024. De pijler infrastructuur is de enige pijler waarop Nederland in de afgelopen vijf jaar is gestegen.

Figuur 3.2 Positie van Nederland is verslechterd op 3 van de 4 pijlers van IMD-index

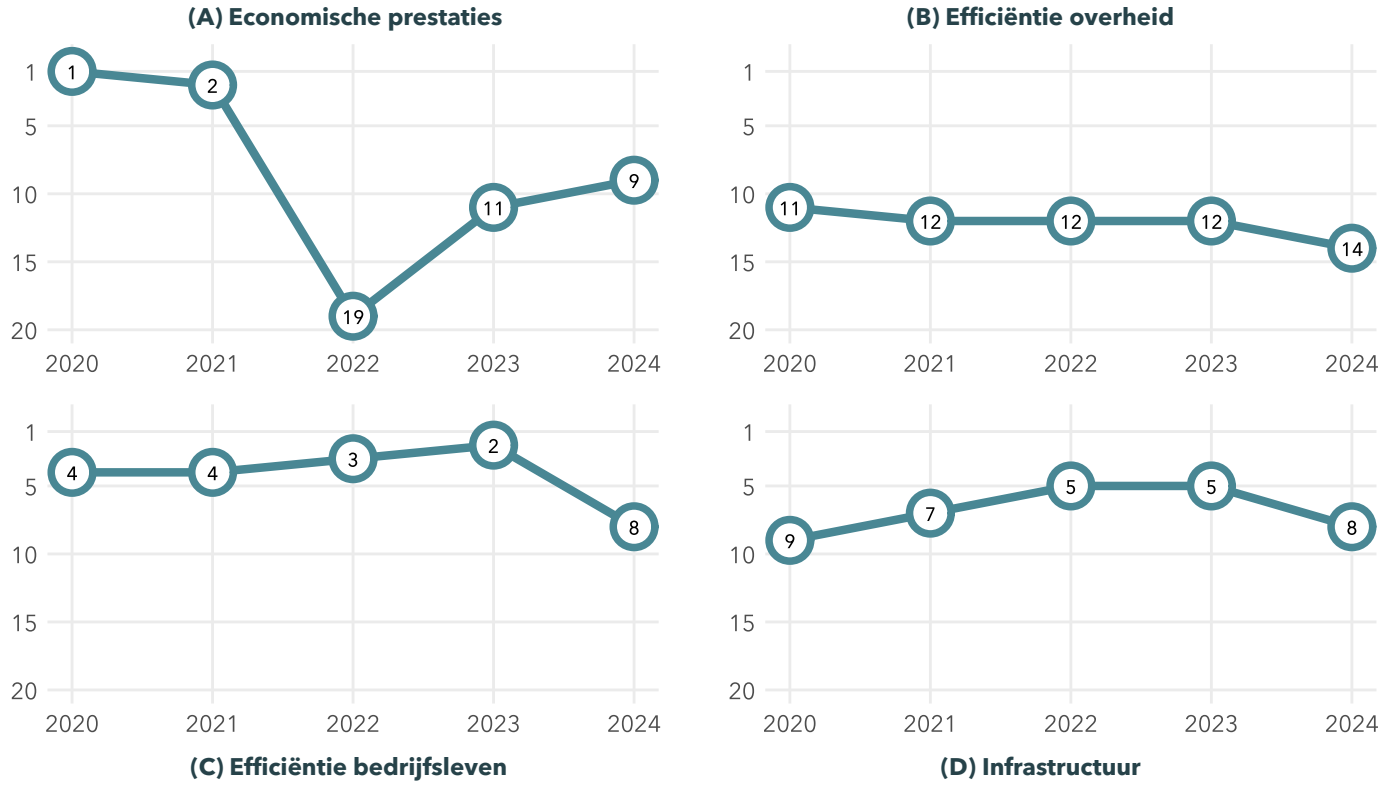

Bron: IMD (2024), bewerking door SEO Economisch Onderzoek en ACBI (2024)

Noot: De pijlers zijn als volgt vertaald: *Economic performance* als economische prestaties, *Government efficiency* als efficiënte overheid, *Business efficiency* als efficiëntie bedrijfsleven en *Infrastructure* als infrastructuur.

Figuur 3.3 laat voor de 20 sub-pijlers de ontwikkeling van Nederland zien van 2023 naar 2024. Op sub-pijlerniveau zijn er dalingen bij 14 van de 20 sub-pijlers. In 2023 scoorde Nederland op 8 van de 20 sub-pijlers binnen de top 5. In 2024 is dat enkel nog de sub-pijler internationale handel (plek 4), waarop Nederland t.o.v. 2023 één plek is gezakt. De meest significante dalingen van 2023 naar 2024 (minstens vijf posities) zijn op de gebieden: instituties (bijv. stabiliteit, aanpassingsvermogen en kwaliteit van overheidsbeleid), onderdeel van pijler efficiëntie bedrijvigheid (van plek 4 naar 9), arbeidsmarkt (bijv. beschikbaarheid, motivatie en vaardigheden van personeel), onderdeel van pijler efficiëntie bedrijfsleven (plek 2 naar 11), financiële sector (bijv. ondersteuning van bedrijvigheid door bancaire en financiële diensten) onderdeel van pijler efficiëntie bedrijfsleven (plek 2 naar 7), normen & waarden (bijv. houding ten opzichte globalisering en nieuwe ideeën en andere culturele aspecten) onderdeel van de pijler efficiëntie bedrijfsleven (plek 4 naar 17), basis infrastructuur (bijv. beschikbaarheid van stroom, water en ruimte, alsmede de bereikbaarheid), onderdeel van pijler infrastructuur (van plek 6 naar 18) en technologische

infrastructuur (bijv. de mate waarin de juridische en financiële omgeving technologisch ontwikkelingen mogelijk maakt), onderdeel van pijler infrastructuur (van plek 1 naar 11).

Onderliggend aan de pijlers is verder opmerkelijk dat Nederland op de sub-pijler van belastingbeleid in 2024 wederom zeer laag scoort (plek 63). Met uitzondering van Zwitserland, Singapore, Canada en de Verenigde Staten is de positie van Nederland in vergelijking met de referentielanden wat dat betreft echter niet uitzonderlijk. De overige referentielanden scoren in 2024 tussen de plekken 43 en 67. Op de sub-pijler die het prijsniveau reflecteert is de positie van Nederland ten opzichte 2023 iets verbeterd, maar nog steeds relatief laag (van plek 61 naar 54).

Figuur 3.3 Van 2023 naar 2024 verslechtert de positie van Nederland op de meerderheid van de sub-pijlers

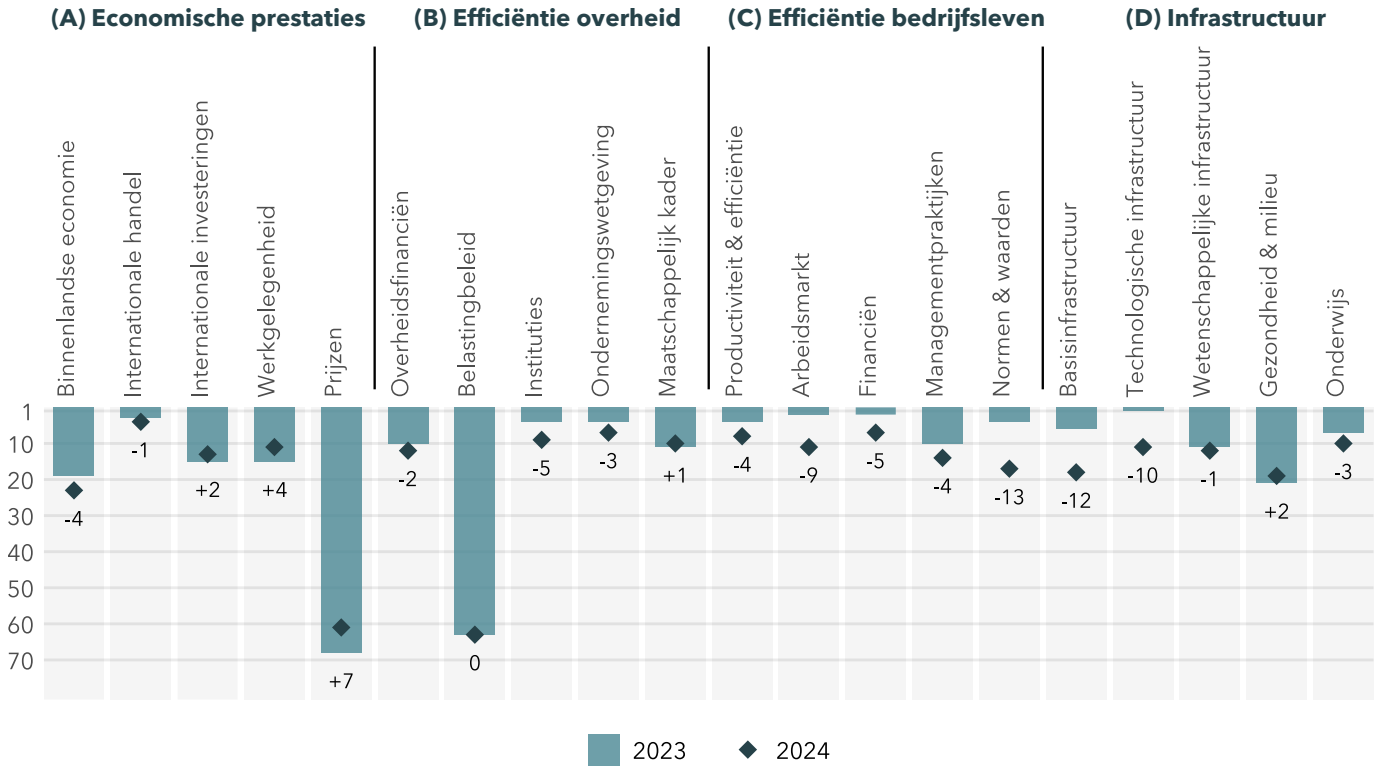

Bron: IMD (2024), bewerking door SEO Economisch Onderzoek en ACBI (2024)

Global Innovation Index van de WIPO

Ook de rangschikking van de WIPO bestaat uit verschillende pijlers, welke vervolgens weer zijn samengesteld uit verschillende indicatoren. Door WIPO worden zeven pijlers onderscheiden: Instituties, menselijk kapitaal, (innovatie)infrastructuur, marktontwikkeling, ontwikkeling bedrijfsleven, kennis- en technologie-output en creatieve output. Figuur 3.4 toont de twee pijlers waarop het Nederland het best en de twee pijlers waarop Nederland het slechtst scoort. De pijlers waar Nederland in 2024 het best op scoort zijn ontwikkeling van bedrijfsleven en creatieve output, beide op plek 7. Op de pijlers infrastructuur, menselijk kapitaal en marktontwikkeling scoort Nederland relatief slecht, met respectievelijk de 25e, 14e en 14e plek. Ten opzichte van 2023 is de verslechtering op de pijler (innovatie)infrastructuur opmerkelijk; van plek 14 naar plek 25. Op de andere pijlers ontstaan van 2023 naar 2024 geen substantiële verschuivingen. Nederland zakt op de pijler instituties van de 6e naar de 9e plek en stijgt op de pijler marktontwikkeling van de 15e plek naar plek 14. Op de pijler kennis- en technologieoutput behoudt Nederland de 8e plek.

Figuur 3.4 Nederland scoort vooral hoog op ontwikkeling bedrijfsleven en creatieve output

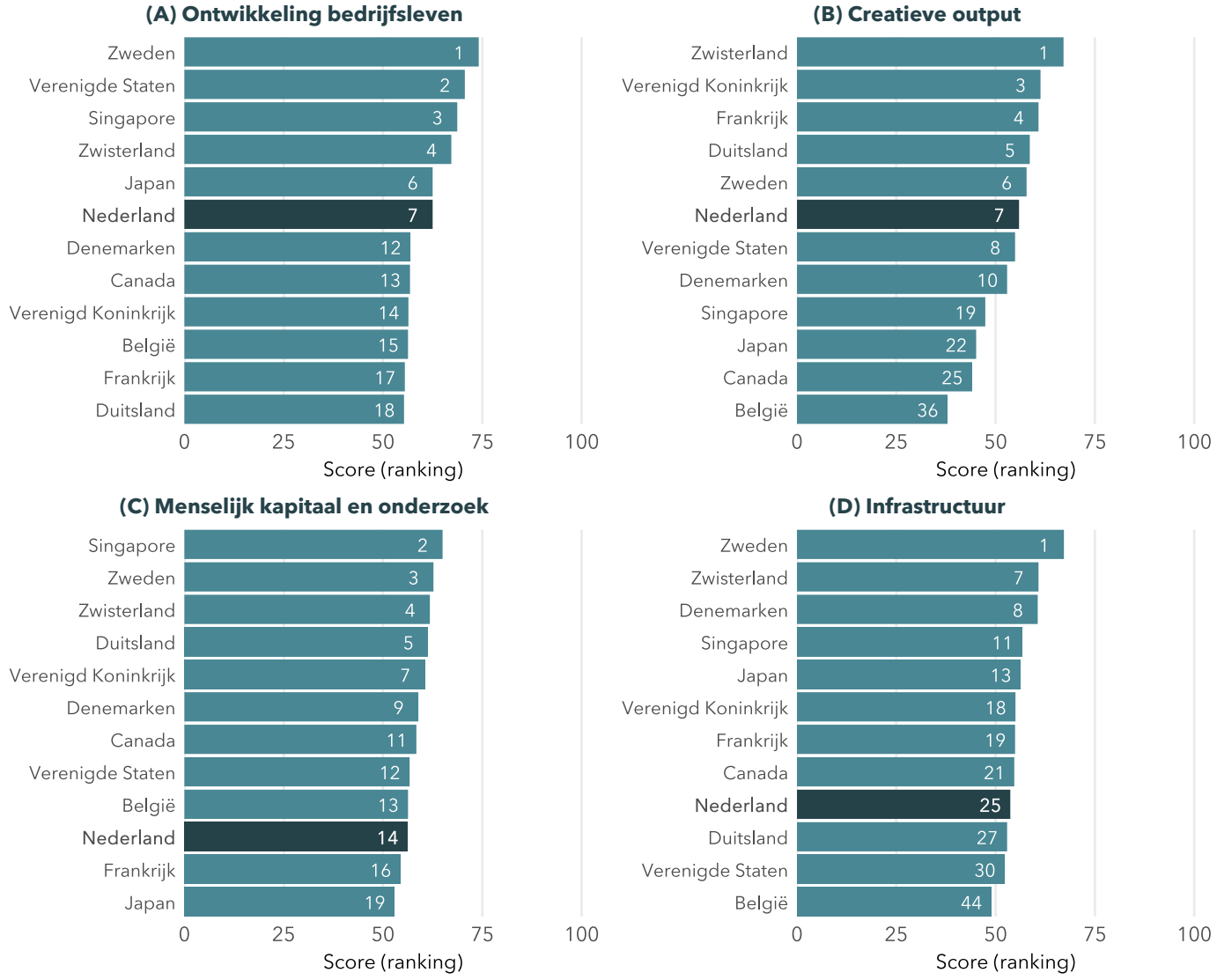

Bron: WIPO (2023), bewerking door SEO Economisch Onderzoek en ACBI (2024)
Noot: Figuur toont de twee pijlers waarop het Nederland het best en de twee pijlers waarop Nederland het slechtst scoort

Future of growth rapport van de WEF

Het *Future of Growth Report* van het WEF, de opvolger van de *Global Competitiveness Index,* onderzoekt de toekomstige verwachte (economische) groei van landen in het kader van duurzaamheid, technologische, ecologische en sociale transities. Het maakt daarbij gebruik van vier pijlers: Innovativiteit, Inclusiviteit, Duurzaamheid en Veerkrachtigheid. Figuur 3.5 toont de score en relatieve positie van Nederland op de verschillende pijlers van het *Future of Growth Report*, zowel ten opzichte van alle 107 landen die in het rapport in ogenschouw worden genomen, als ten opzichte van de set van referentielanden. Op de pijlers Innovativiteit, Inclusiviteit en Veerkrachtigheid scoort Nederland relatief goed, ten opzichte van de referentielanden respectievelijk op plek 6, 3 en 5 (6^{e}, 7^{e} en 10^{e} plek globaal gezien). Op de pijler Duurzaamheid scoort Nederland met plek 44 ten opzichte van alle landen aanmerkelijk slechter. Met uitzondering van Zweden (plek 1), scoren de meeste referentielanden echter ook relatief laag op deze pijler.

Figuur 3.5 Score en ranking op pijlers van Future of Growth 2024

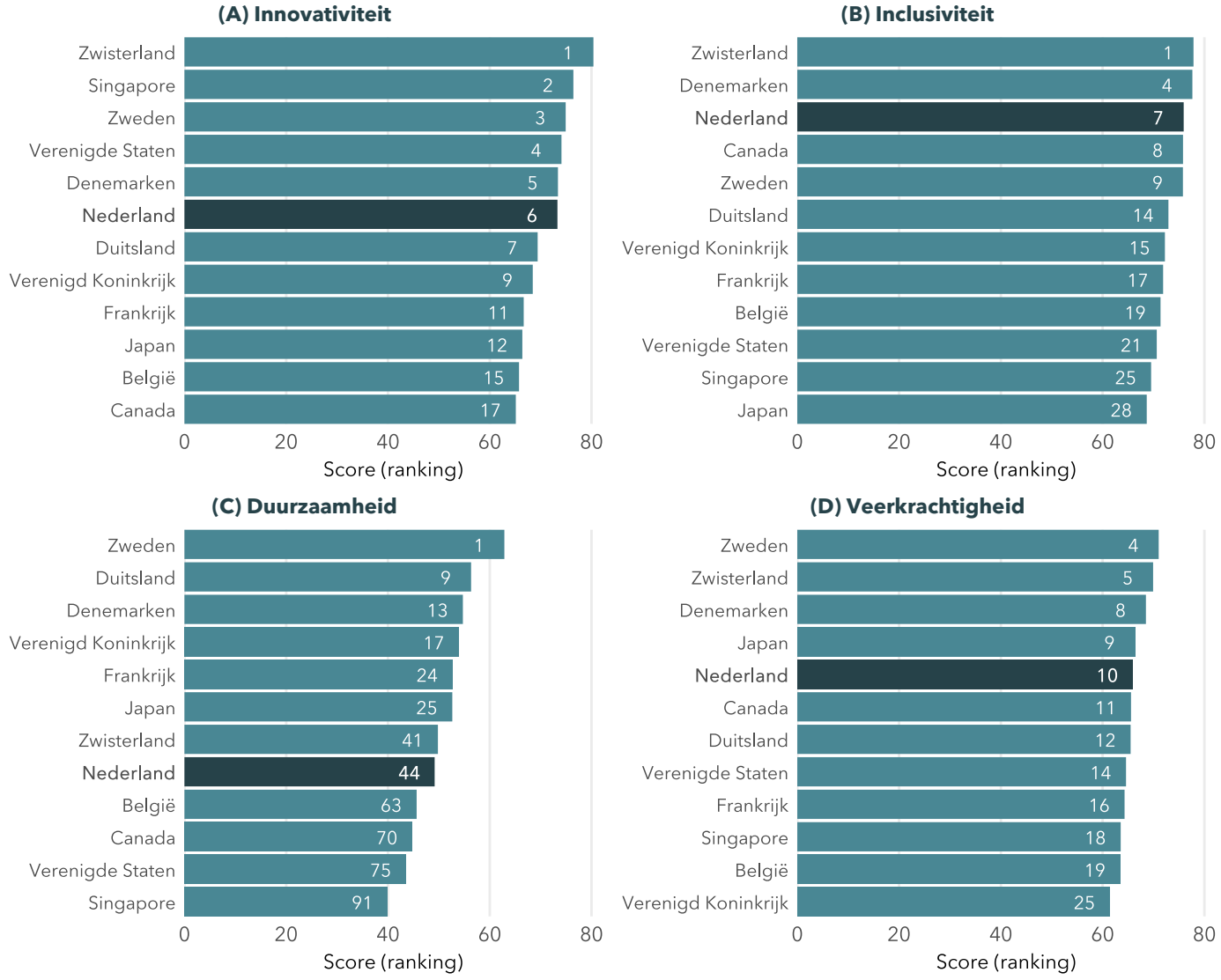

Bron: WEF (2023), bewerking door SEO Economisch Onderzoek en ACBI (2024)

Daarnaast identificeert het rapport verschillende archetypen van landen gebaseerd op hoe economische groei in een land wordt gerealiseerd. Zodoende kunnen landen worden gegroepeerd met vergelijkbare groeikenmerken. Het rapport identificeert zeven verschillende archetypes die landen groepeert naar hun type groei, zoals hoge inclusiviteit maar lage duurzaamheid, of hoge innovatie met uitdagingen op het gebied van veerkracht. Nederland wordt in het rapport geclassificeerd als archetype A, dat gekenmerkt wordt door hoge scores op de pijlers van Innovativiteit, Inclusiviteit en Veerkracht, waarbij de score op de pijler Duurzaamheid enigszins achterblijft. De referentielanden Denemarken, Duitsland, Frankrijk, Japan, het Verenigd Koninkrijk, Zweden en Zwitserland worden ook als archetype A geclassificeerd. Finland, Oostenrijk, Zuid-Korea zijn andere landen op ditzelfde groeipad. De andere referentielanden, België, Canada, Singapore en de Verenigde Staten worden geclassificeerd als archetype B, welke op de pijlers Innovativiteit, Inclusiviteit en Veerkracht vergelijkbaar is met archetype A, maar substantieel slechter presteert op de pijler Duurzaamheid. Waar landen met archetype A dus ruimte hebben om te verbeteren op de pijler Duurzaamheid, presteren landen met archetype B nog een stuk slechter op de pijler Duurzaamheid.

3.2 Internationale vergelijking op dimensieniveau

In deze paragraaf zoomen we verder in en vergelijken we de positie van Nederland met de set van referentielanden op verschillende indicatoren voor ieder van de 14 dimensies. Per dimensie worden meerdere indicatoren gehanteerd die gezamenlijk de internationale positie en ontwikkeling van Nederland op deze dimensie illustreren. De internationale vergelijking is vervolgens gemaakt op basis van de rangorde van landen per indicator, waarbij we in de figuren zowel de positie van Nederland ten opzichte van de referentielanden als de algehele internationale rangorde (van zowel Nederland als de referentielanden) laten zien.

Aanwezigheid van talent

De aanwezigheid van talent is in kaart gebracht met behulp van de twee indicatoren: Het percentage van de bevolking met een tertiaire opleiding (Figuur 3.6) en het gemak waarmee bedrijven gekwalificeerde werknemers weten te vinden (Figuur 3.7). In Nederland omvat het tertiaire onderwijs het hbo en het wo. Figuur 3.6 geeft de ontwikkeling door de tijd van de rangorde van het percentage van de bevolking met een tertiaire opleiding. Deze indicator is gebaseerd op statistische gegevens. Nederland is relatief ten opzichte van de referentielanden geklommen op de ranglijst van plek 14 in 2015 naar plek 9 in 2022. Van de referentielanden doen enkel Canada, Japan en het Verenigd Koninkrijk het beter dan Nederland.

Figuur 3.6 Percentage van de bevolking met een tertiaire opleiding

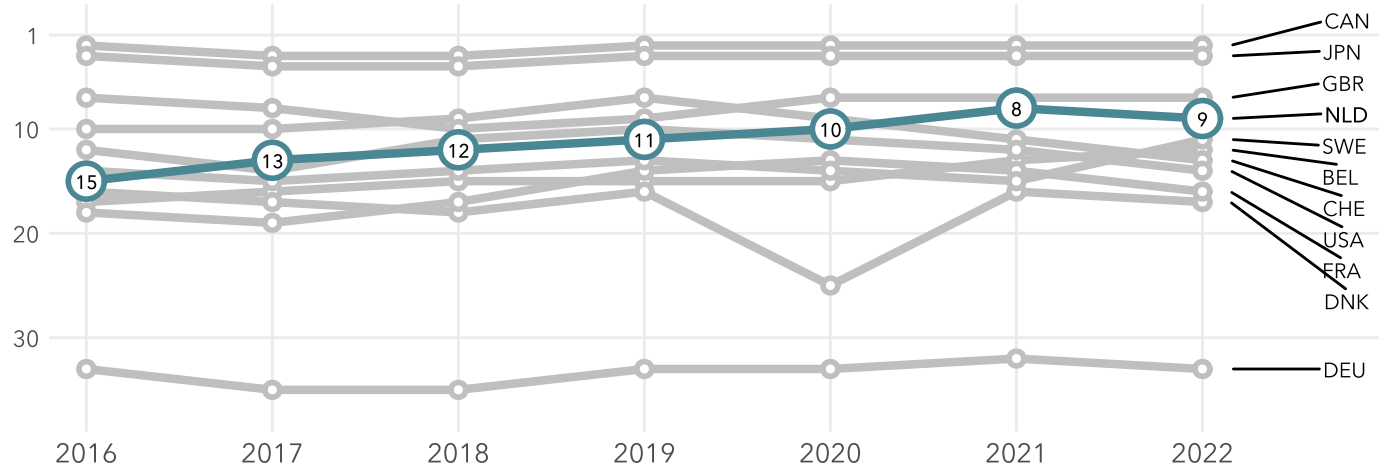

Bron: OECD (2024), bewerking door SEO Economisch Onderzoek en ACBI (2024)
Noot: Voor deze indicator zijn in het laatst beschikbare jaar gegevens beschikbaar van 45 landen.

Hoewel Nederland dus relatief veel mensen heeft die tertiair onderwijs hebben gevolgd, betekent dit niet automatisch dat bedrijven gemakkelijk gekwalificeerd personeel weten te vinden. Figuur 3.7 illustreert dit aan de hand van de rangorde van het gemak voor bedrijven in het vinden van gekwalificeerd personeel. Daaruit blijkt dat met name in de laatste jaren de positie van Nederland ten opzichte van de referentielanden sterk is verslechterd. Nederland staat in 2023 op plek 89 wereldwijd en op de laatste plaats ten opzichte van de referentielanden, terwijl Nederland in 2016 nog tot de top 10 wereldwijd en de top 3 van de referentielanden behoorde. Veel van de referentielanden kennen in dezelfde periode ook een daling op deze indicator, alleen is deze daling niet zo sterk als dat voor Nederland het geval is.

Figuur 3.7 Gemak van het vinden van gekwalificeerde werknemers

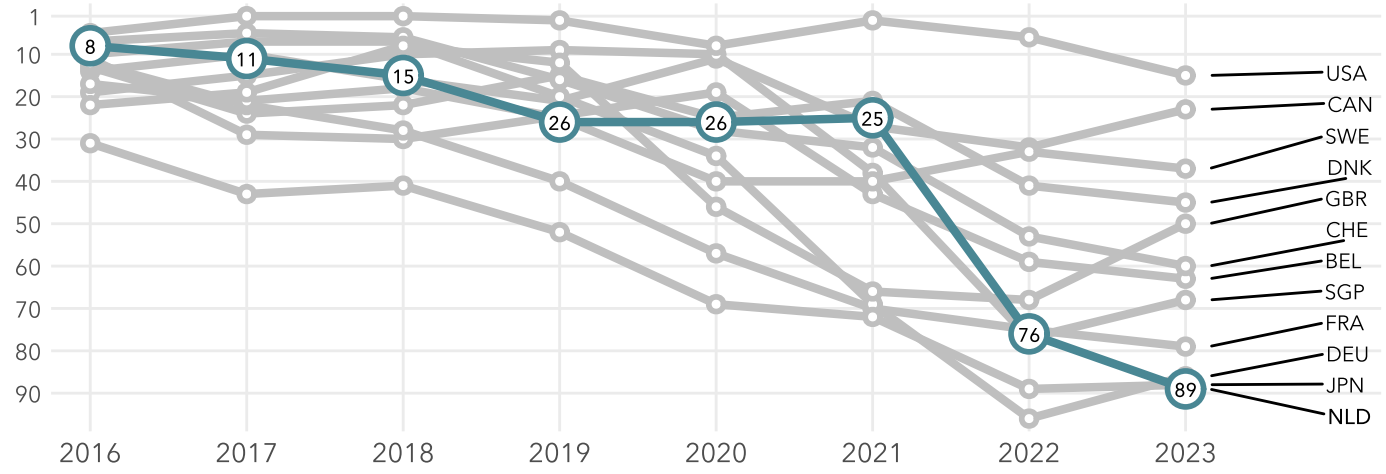

Bron: WEF (2023), bewerking door SEO Economisch Onderzoek en ACBI (2024)
Noot: Voor deze indicator zijn in het laatst beschikbare jaar gegevens beschikbaar van 109 landen.

Belastingklimaat

Het belastingklimaat is met behulp van drie indicatoren in beeld gebracht: Belastingen op bedrijfswinsten als aandeel van de totale belastinginkomsten (Figuur 3.8), verstorend effect van fiscale maatregelen op concurrentie (Figuur 3.9), en (percepties van) onregelmatigheden bij belastinginning (Figuur 3.10). De eerste indicator voor het meten van het belastingklimaat is de hoogte van belastingen op bedrijfswinsten. Belasting op bedrijfswinsten is gedefinieerd als belastingen geheven over de netto winst (bruto inkomen minus toegestane belastingverlagingen) van ondernemingen. Figuur 3.8 heeft betrekking op het percentage van die belasting van de totale belastinginkomsten. Het laat zien dat dit in Nederland relatief ten opzichte van andere landen in de wereld en de referentielanden bovengemiddeld lijkt te zijn. In 2022 neemt Nederland ten opzichte van de referentielanden de 8e plek in, enkel in Zwitserland en Canada is het aandeel van de totale belastingen dat uit bedrijfswinsten voortkomt hoger.

Figuur 3.8 Belasting op bedrijfswinsten als aandeel van de totale belastinginkomsten

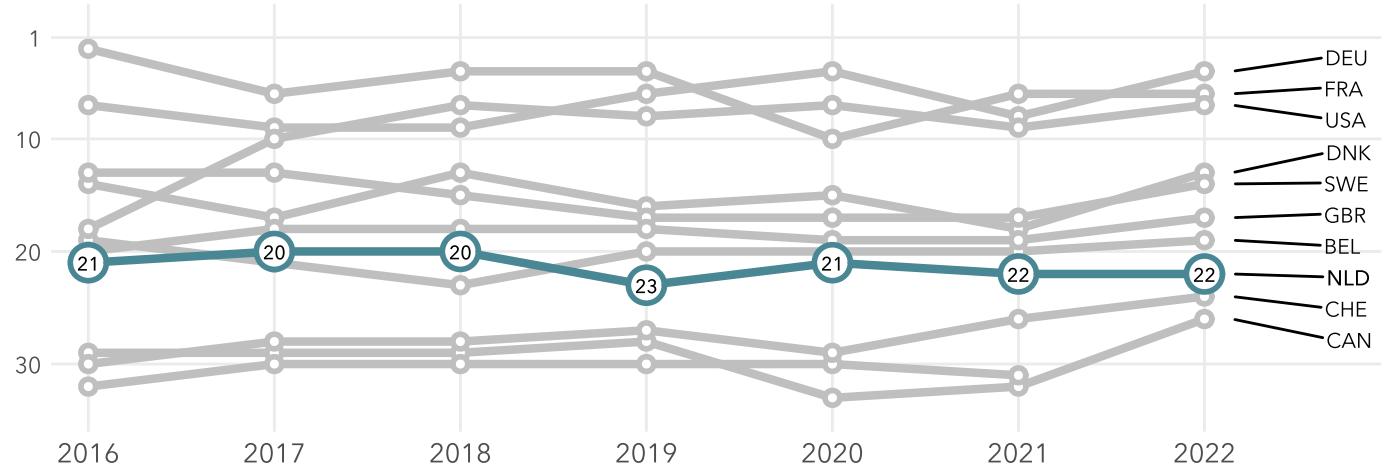

Bron: WEF (2023), bewerking door SEO Economisch Onderzoek en ACBI (2024)
Noot: Voor deze indicator zijn in het laatst beschikbare jaar gegevens beschikbaar van 35 landen. Voor Japan zijn geen data beschikbaar voor 2022; het land staat in 2021 op plek 9.

Figuur 3.9 toont in hoeverre fiscale maatregelen zoals subsidies, belastingvoordelen of coronasteunmaatregelen de concurrentie in een land verstoren of hebben verstoord. Naarmate dit minder voorkomt scoort een land hoger op de ranglijst. Wat dat betreft is de positie van Nederland wereldwijd in de laatste jaren wat verslechterd, in 2022 stond Nederland op plek 18 waar dat in 2016 nog plek 8 was. Dit heeft vooralsnog geen invloed op de relatieve positie van Nederland ten opzichte van de referentielanden, Nederland staat sinds 2019 onafgebroken op de 2e plek. Figuur 3.10 toont de ontwikkeling van de (percepties over) onregelmatigheden bij de belastinginning. Het gaat om hoe leidinggevenden denken over de mate waarin de belastinginning en het toezicht daarop ordentelijk verloopt, bijvoorbeeld waar het gaat om belastingontwijking, belangenverstrengeling en corruptie. Naarmate dit minder voorkomt scoort een land hoger in de rangorde. De positie van Nederland door de jaren heen op dat vlak is vrij stabiel. Hoewel de positie van Nederland tot en met 2022 jaar op jaar licht daalde is die in 2023 juist weer wat gestegen, wat wil zeggen dat er vanaf 2023 weer minder onregelmatigheden die verband houden met belastinginning plaatsvinden.

Figuur 3.9 Verstorend effect van belastingen en subsidies op de concurrentie

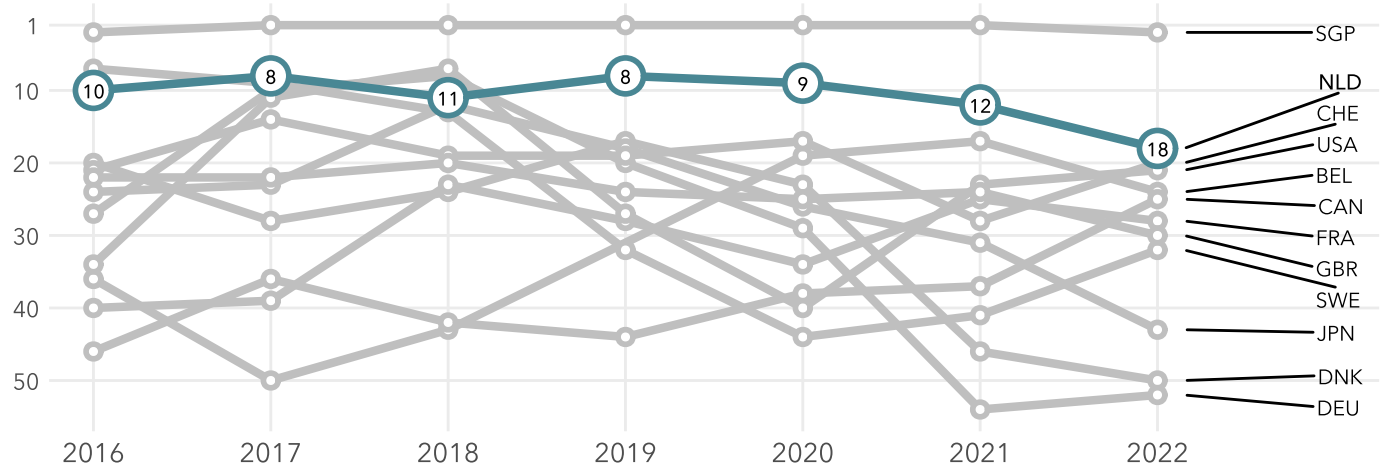

Bron: WEF (2023), bewerking door SEO Economisch Onderzoek en ACBI (2024)
Noot: Voor deze indicator zijn in het laatst beschikbare jaar gegevens beschikbaar van 121 landen.

Figuur 3.10 Onregelmatige betalingen bij belastinginning

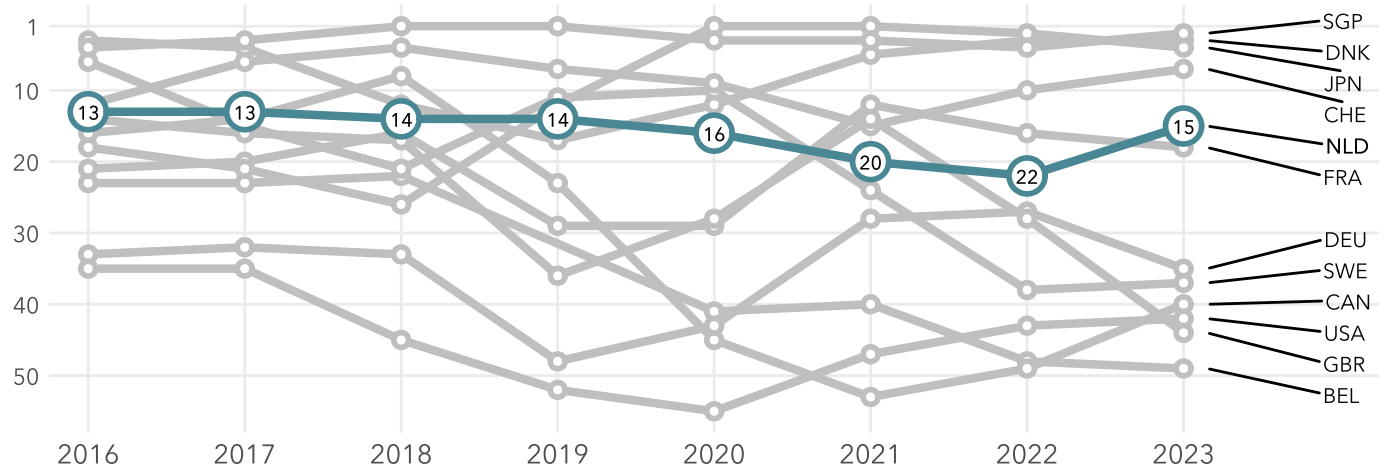

Bron: OECD (2024), bewerking door SEO Economisch Onderzoek en ACBI (2024)
Noot: Voor deze indicator zijn in het laatst beschikbare jaar gegevens beschikbaar van 109 landen.

Faciliterende wetgeving

De dimensie faciliterende wetgeving is in kaart gebracht met behulp van de twee indicatoren: Gemak van naleving van overheidsregelgeving (Figuur 3.11) en de kwaliteit van regelgeving (Figuur 3.12). De eerste indicator meet de mate waarin het voor bedrijven eenvoudig is in een land om te voldoen aan overheidsregelingeving en administratieve vereisten zoals bijvoorbeeld vergunningen, rapportage of wetgeving. De relatieve positie van Nederland ten opzichte van andere landen is sinds 2018 langzaamaan verslechterd op dit gebied. Kennelijk is de overheidsregelgeving in Nederland sindsdien relatief minder faciliterend aan het bedrijfsleven geworden, wat onder andere kan komen door verhoogde administratieve lasten.

Figuur 3.11 Gemak van naleving van overheidsregelgeving

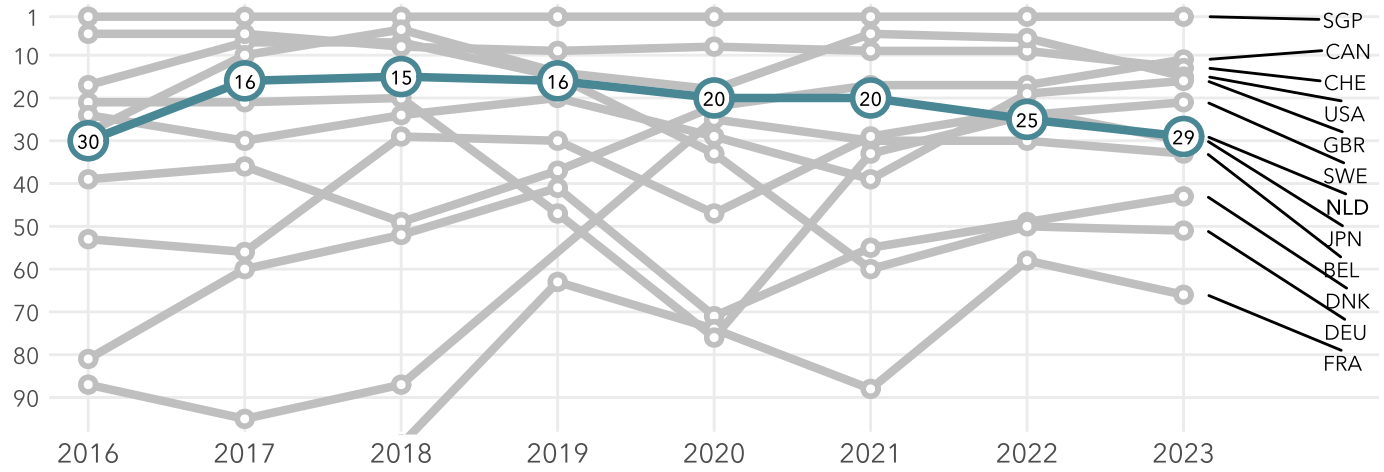

Bron: WEF (2023), bewerking door SEO Economisch Onderzoek en ACBI (2024)
Noot: Voor deze indicator zijn in het laatst beschikbare jaar gegevens beschikbaar van 109 landen.

De tweede indicator, kwaliteit van regelgeving, weerspiegelt het vermogen van de overheid om goed beleid en regelgeving te formuleren en uit te voeren die de ontwikkeling van de private sector mogelijk maken en bevorderen. Deze indicator is gemeten op basis van een breed scala van verschillende bronnen – zowel statistische gegevens als de percepties van burgers en leidinggevenden in het bedrijfsleven – welke samen een genuanceerd beeld creëren over de kwaliteit van regelgeving binnen een land. Over de gehele meetperiode behoort Nederland wat dat betreft tot de top 10 beste landen ter wereld, hoewel sinds 2018 de relatieve positie van Nederland geleidelijk aan wat minder wordt. In 2022 staat Nederland op 8e plek wereldwijd, en op de 3e plek ten opzichte van de groep referentielanden.

Figuur 3.12 Kwaliteit van regelgeving

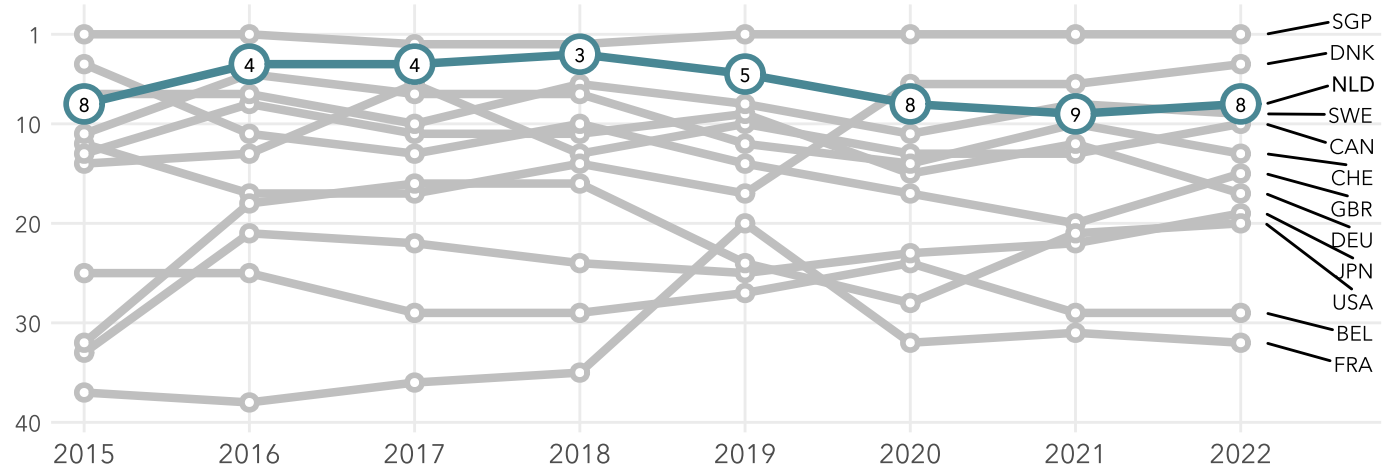

Bron: WGI (2022), bewerking door SEO Economisch Onderzoek en ACBI (2024)
Noot: Voor deze indicator zijn in het laatst beschikbare jaar gegevens beschikbaar van 214 landen.

Fysieke infrastructuur

De dimensie fysieke infrastructuur wordt gemeten aan de hand van twee indicatoren: De kwaliteit van wegen (Figuur 3.13) en de kwaliteit van treinverbindingen (Figuur 3.14). De kwaliteit van het wegennetwerk betreft zowel de conditie als de dichtheid van het wegennetwerk. Figuur 3.13 laat zien dat het wegennetwerk van Nederland over de gehele periode van 2016 tot en met 2023 tot de allerbeste van de wereld behoort. In 2023 scoort enkel de kwaliteit van het wegennetwerk van Singapore hoger.

Figuur 3.13 Kwaliteit weginfrastructuur

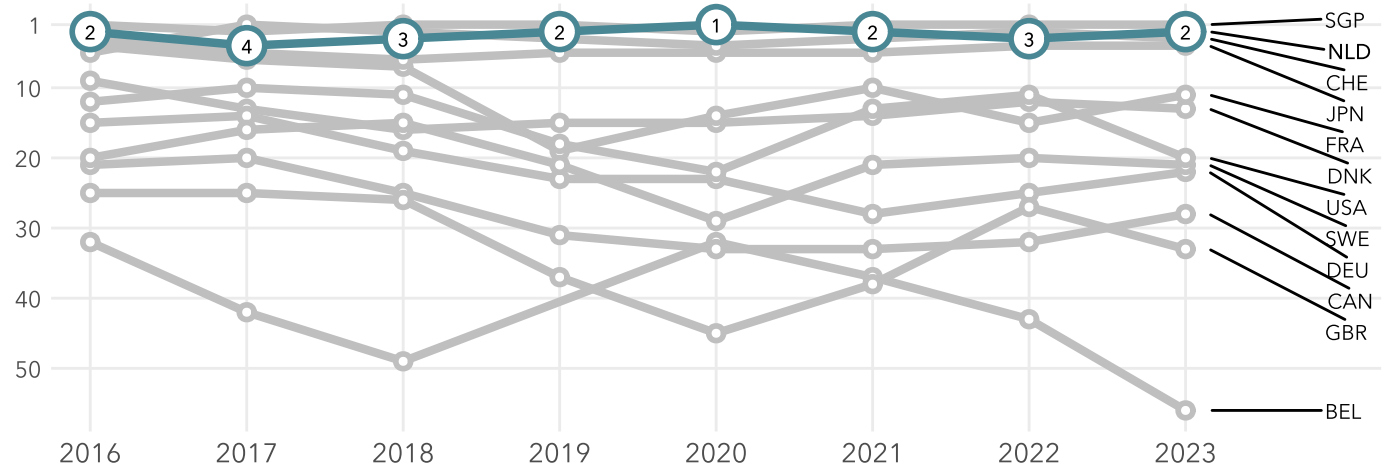

Bron: WEF (2023), bewerking door SEO Economisch Onderzoek en ACBI (2024)
Noot: Voor deze indicator zijn in het laatst beschikbare jaar gegevens beschikbaar van 109 landen.

Ook de kwaliteit van treinverbindingen in Nederland behoort tot de top van de wereld (plek 7). De kwaliteit van treinverbindingen vat verschillende zaken zoals de frequentie, stiptheid, snelheid of prijs samen. De kwaliteit van de treinverbindingen is zeer stabiel en Nederland staat door de jaren heen op de vierde plek ten opzichte van de referentielanden. Andere referentielanden die goed scoren zijn Japan, Zwitserland en Singapore.

Figuur 3.14 Kwaliteit van treinverbindingen

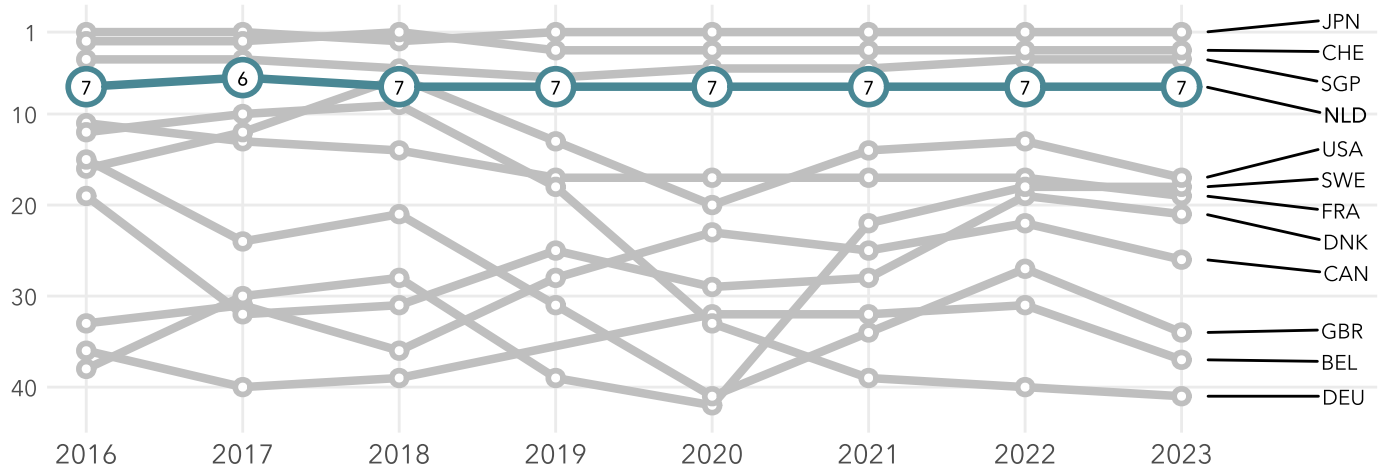

Bron: WEF (2023), bewerking door SEO Economisch Onderzoek en ACBI (2024)
Noot: Voor deze indicator zijn in het laatst beschikbare jaar gegevens beschikbaar van 109 landen.

Digitale infrastructuur

De digitale infrastructuur is in kaart gebracht met behulp van de twee indicatoren: De *Digital Intensity Index* (Figuur 3.15) en het percentage bedrijven dat een snelle internetverbinding heeft (Figuur 3.16). Deze index is een samengestelde indicator, afgeleid uit een enquête over het gebruik van ICT en e-commerce door bedrijven. De indicator geeft inzicht in hoeverre bedrijven in de EU zijn gedigitaliseerd en meet onder meer het gebruik van verschillende technologieën door bedrijven. Figuur 3.15 toont het aandeel van bedrijven in een land dat in de hoogste categorie van de Digital Intensity Index valt, dat wil zeggen het aandeel van bedrijven in een land dat tot de meest gedigitaliseerde behoort. Met uitzondering van een dip in het jaar 2021 behoren Nederlandse bedrijven tot de meeste gedigitaliseerde van de EU. In 2023 staat Nederland op plek 3 binnen de EU en op plek 1 van de referentielanden die zich binnen de EU bevinden. Alleen Malta (2e) en Finland (1e) hebben een hogere score dan Nederland op de Digital Intensity Index.

Figuur 3.15 Aandeel van bedrijven dat in de hoogste categorie van de Digital Intensity Index valt

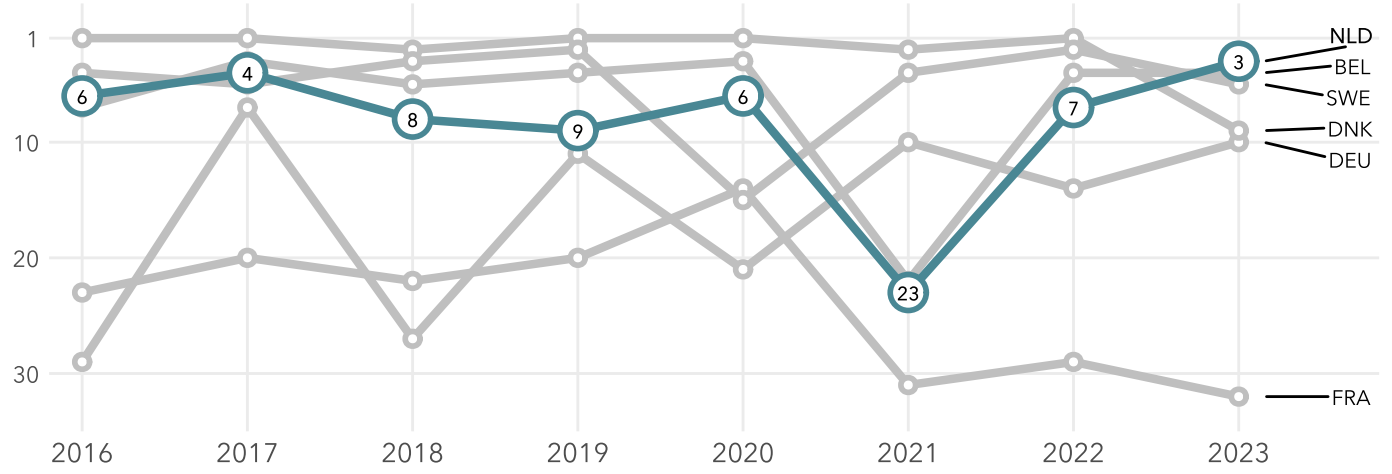

Bron: Eurostat (2024), bewerking door SEO Economisch Onderzoek en ACBI (2024)
Noot: Data enkel beschikbaar voor 33 Europese (referentie)landen.

De tweede indicator is het percentage van bedrijven (met >= 10 werknemers) met een snelle internetverbinding (>100mbit's). Figuur 3.13laat zien dat Nederland, met uitzondering van het laatste jaar, over de gehele periode op plek 6 staat in vergelijking met andere EU-landen. Van 2022 naar 2023 is de relatieve positie van Nederland echter verslechterd, waardoor Nederland in 2023 op plek 10 eindigt. In vergelijking met de EU-referentielanden staat Nederland op plek 3.

Figuur 3.16 Percentage bedrijven (<10 werknemers) met een snelle internetverbinding

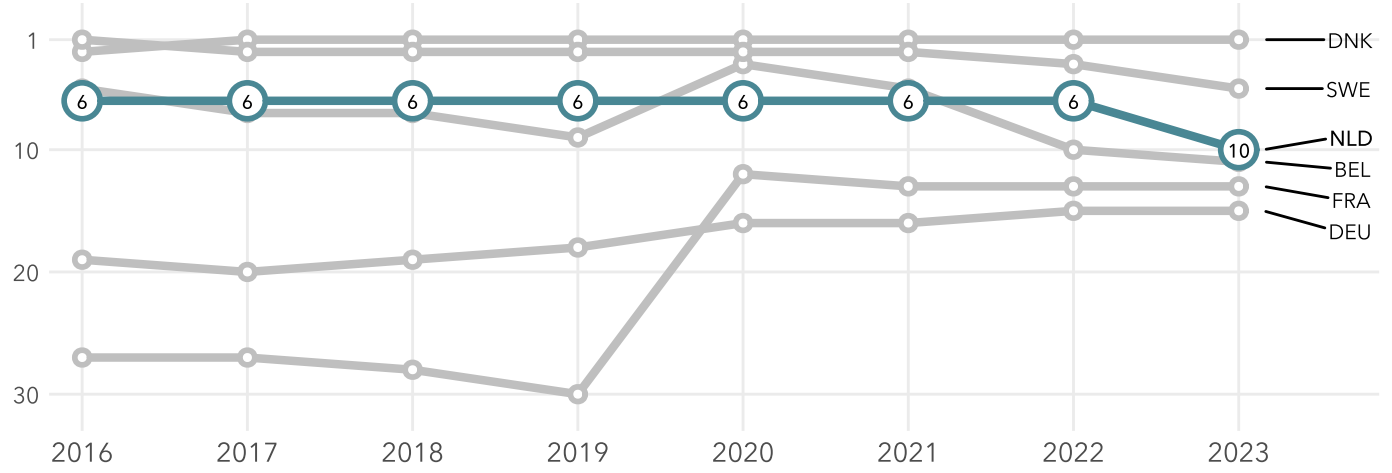

Bron: Eurostat (2024), bewerking door SEO Economisch Onderzoek en ACBI (2024)
Noot: Data enkel beschikbaar voor 34 Europese (referentie)landen.

Kwaliteit van leven

De dimensie kwaliteit van leven wordt gemeten aan de hand van twee indicatoren: De rangorde van landen in het *World Happiness Report* (Figuur 3.17) en sociale mobiliteit (Figuur 3.18). De kwaliteit van leven in het *World Happiness Report* wordt gemeten door respondenten te vragen hun huidige leven als geheel te beoordelen op een schaal van 1 tot en met 10. Figuur 3.17 toont de ontwikkeling van de ranglijst van de referentielanden door de tijd heen. Daaruit blijkt dat Nederland tot de best scorende landen wereldwijd behoort en in 2024 op de 6e plek eindigt. Ten opzichte van de referentielanden scoort Nederland ook hoog en staat in 2024 op de 3e plek.

Figuur 3.17 Tevredenheid met het leven o.b.v. World Happiness Report

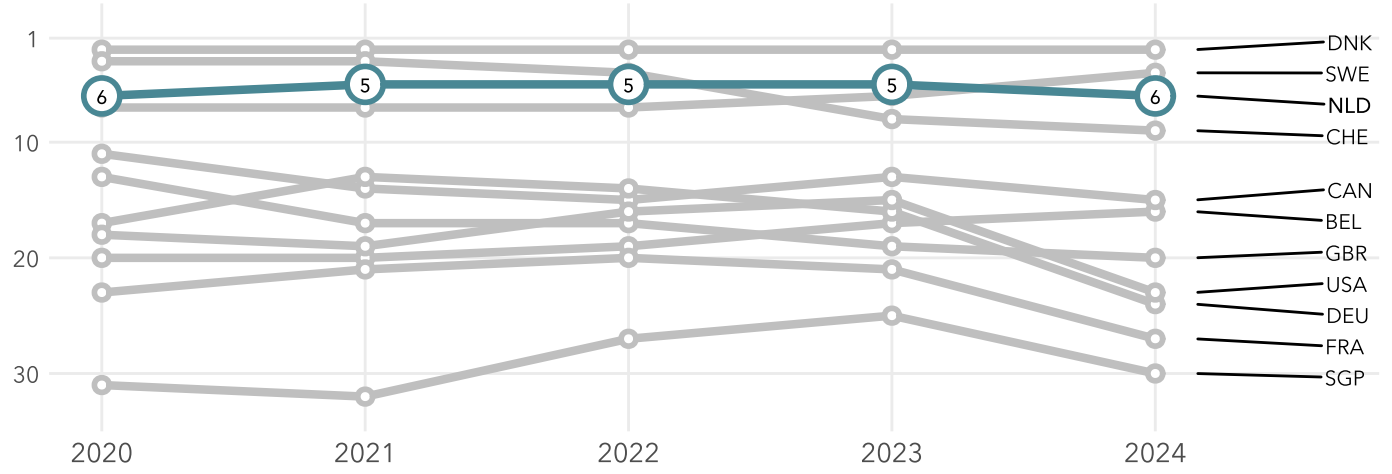

Bron: World Happiness Report (2024), bewerking door SEO Economisch Onderzoek en ACBI (2024)
Noot: Voor deze indicator zijn in het laatst beschikbare jaar gegevens beschikbaar van 143 landen. Referentieland Japan is in dit figuur buiten beschouwing gelaten. Het land schommelt tussen plek 45 en 65. De ontwikkeling van de top 30, zoals nu is te zien, wordt lastig te onderscheiden wanneer de schaal loopt tot en met 65.

Een andere belangrijke factor in de kwaliteit van leven is de sociale mobiliteit binnen een land. Sociale mobiliteit is de mate waarin personen binnen een land de mogelijkheid hebben om hun economische situatie te verbeteren door hun eigen inspanningen, ongeacht de sociaaleconomische positie van hun ouders. Wat dat betreft is de relatieve positie van Nederland stabiel en schommelt over de periode 2016 tot en met 2023 tussen plek 7 en plek 13 wereldwijd. In 2023 staat Nederland ten opzichte van de referentielanden op de 4e plek.

Figuur 3.18 Sociale mobiliteit

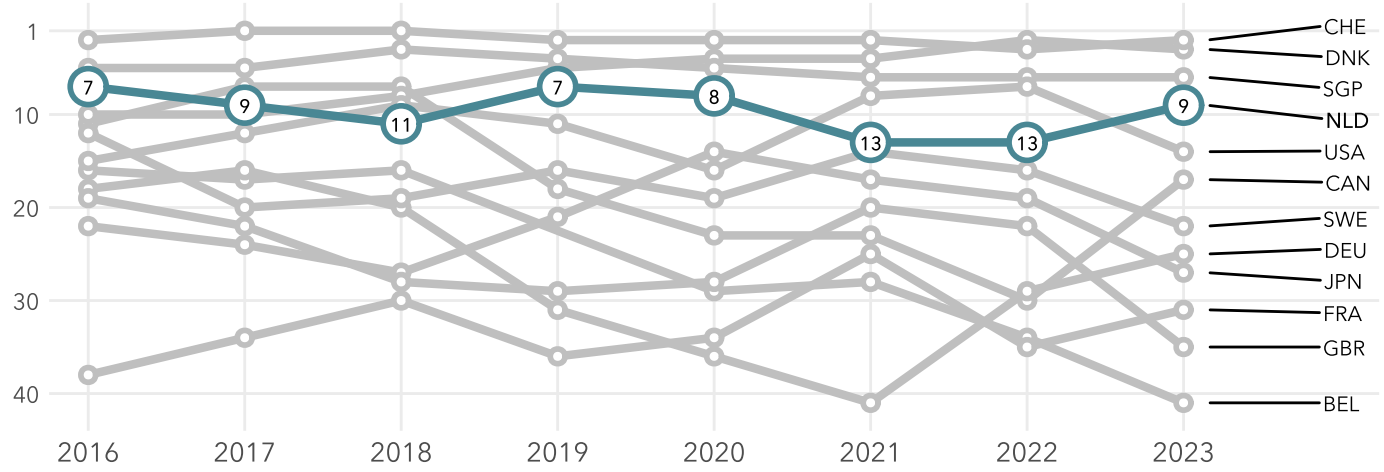

Bron: WEF (2023), bewerking door SEO Economisch Onderzoek en ACBI (2024)
Noot: Voor deze indicator zijn in het laatst beschikbare jaar gegevens beschikbaar van 109 landen.

Nabijheid van belanghebbenden

De dimensie nabijheid van belanghebbenden wordt gemeten aan de hand van één indicator: de mate van clustervorming (Figuur 3.19). Deze indicator meet de mate waarin clusters in een land zijn ontwikkeld. Met clusters wordt geduid op de mate waarin geografische concentraties van bedrijven, leveranciers, producenten van gerelateerde producten en diensten en gespecialiseerde instellingen in een specifiek vakgebied bestaan. Figuur 3.19 laat zien dat de positie van Nederland ten opzichte van andere landen enigszins is verslechterd over de periode van analyse, 2016 tot en met 2023. Ook in het laatste jaar is de positie van Nederland wat gedaald op de ranglijst, van plek 3 ten opzichte van de referentielanden in 2022 naar plek 4 in 2023. Wereldwijd gezien is Nederland in 2023 gezakt naar plek 10, vanaf plek 7 in 2022.

Figuur 3.19 De mate van clustervorming

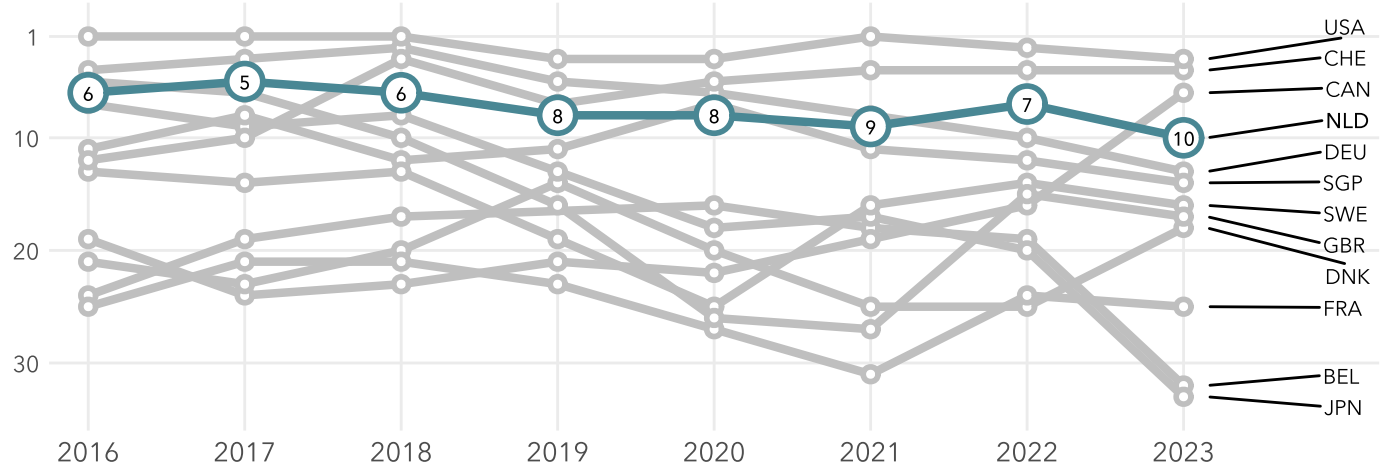

Bron: WEF (2023), bewerking door SEO Economisch Onderzoek en ACBI (2024)
Noot: Voor deze indicator zijn in het laatst beschikbare jaar gegevens beschikbaar van 109 landen.

Financieringsmogelijkheden

De dimensie financieringsmogelijkheden is in kaart gebracht met behulp van twee indicatoren: de beschikbaarheid van durfkapitaal (Figuur 3.20) en de toegang tot financiering van mkb-bedrijven (Figuur 3.21). De indicator beschikbaarheid van durfkapitaal meet de mate waarin er voor startende ondernemers met innovatieve maar risicovolle projecten durfkapitaal beschikbaar is in een land. Figuur 3.20 laat zien dat, hoewel Nederland in de jaren voor 2023 langzaam maar zeker aan het stijgen was in de rangorde, in de periode van 2022 naar 2023 ook weer is gezakt in de rangorde. Waar Nederland in 2022 wereldwijd nog op plek 13 stond, is dat in 2023 plek 23. Ten opzichte van de referentielanden staat Nederland in 2023 op de 7e plek. Daarmee is Nederland min of meer terug op de positie waar het zich in 2016 bevond.

Figuur 3.20 Beschikbaarheid van durfkapitaal

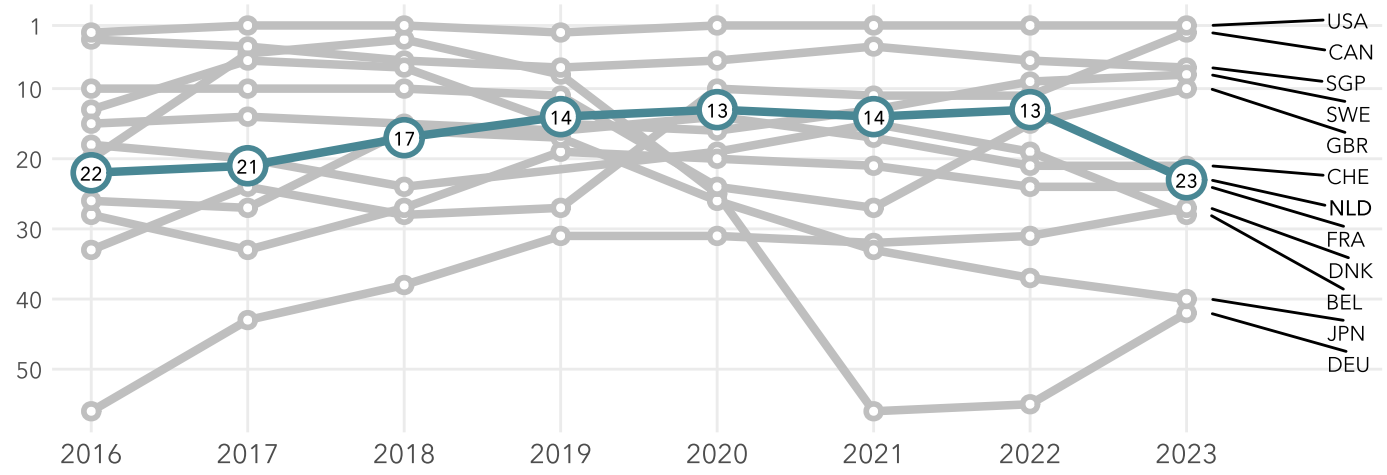

Bron: WEF (2023), bewerking door SEO Economisch Onderzoek en ACBI (2024)
Noot: Voor deze indicator zijn in het laatst beschikbare jaar gegevens beschikbaar van 109 landen.

De tweede indicator meet in hoeverre mkb-bedrijven in een land via de financiële sector toegang hebben tot de financiering die zij nodig hebben voor hun bedrijfsvoering. De positie van Nederland op deze indicator vertoont een vergelijkbaar patroon met de indicator durfkapitaal. Waar Nederland in het begin van de geanalyseerde periode nog steeg op de ranglijst naar plek 14, is Nederland nadien langzaamaan teruggezakt tot plek 29 in 2023. Vergeleken met de groep referentielanden staat Nederland in 2023 op de 9e plek.

Figuur 3.21 Financiering van mkb-bedrijven

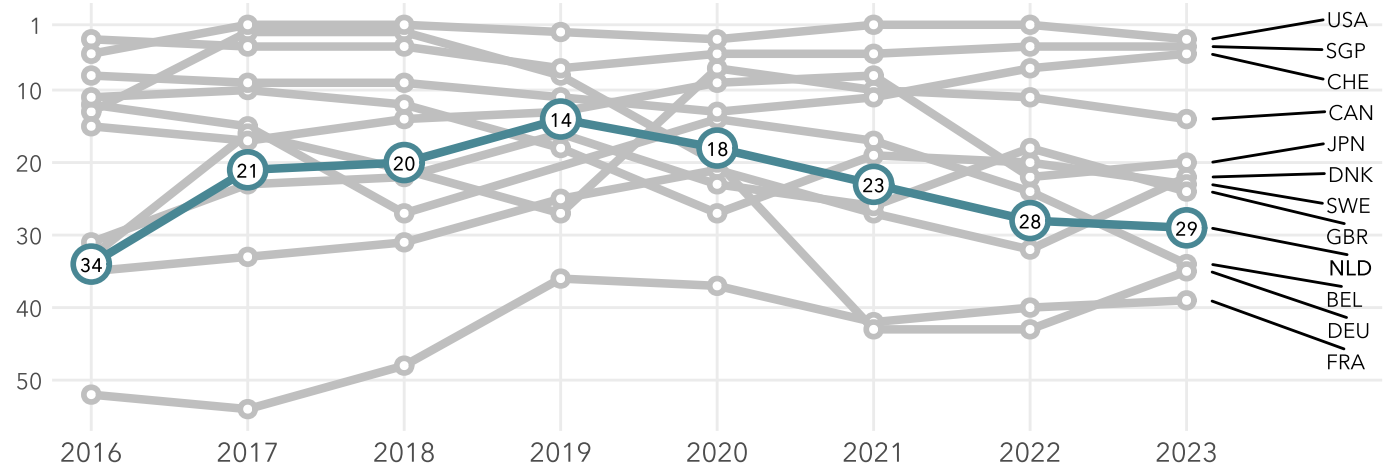

Bron: WEF (2023), bewerking door SEO Economisch Onderzoek en ACBI (2024)
Noot: Voor deze indicator zijn in het laatst beschikbare jaar gegevens beschikbaar van 109 landen.

Kennisinfrastructuur

De kennisinfrastructuur is in kaart gebracht met behulp van drie indicatoren: De kwaliteit van het onderwijssysteem (Figuur 3.22), de samenwerking tussen universiteiten en bedrijven in het doen van R&D (Figuur 3.23) en de mate van R&D stimuleren door middel van belastingkortingen en subsidies (Figuur 3.24). Uit Figuur 3.23 blijkt dat de kwaliteit van het onderwijssysteem in Nederland in mondiaal opzicht en relatief ten opzichte van de referentielanden

sinds 2019 aan het teruglopen is. Waar Nederland in 2019 wereldwijd nog op plek 5 stond, is dat in 2023 plek 14. Ten opzichte van de referentielanden is Nederland in diezelfde periode gezakt van plek 3 naar plek 5.

Figuur 3.22 Kwaliteit van het onderwijssysteem

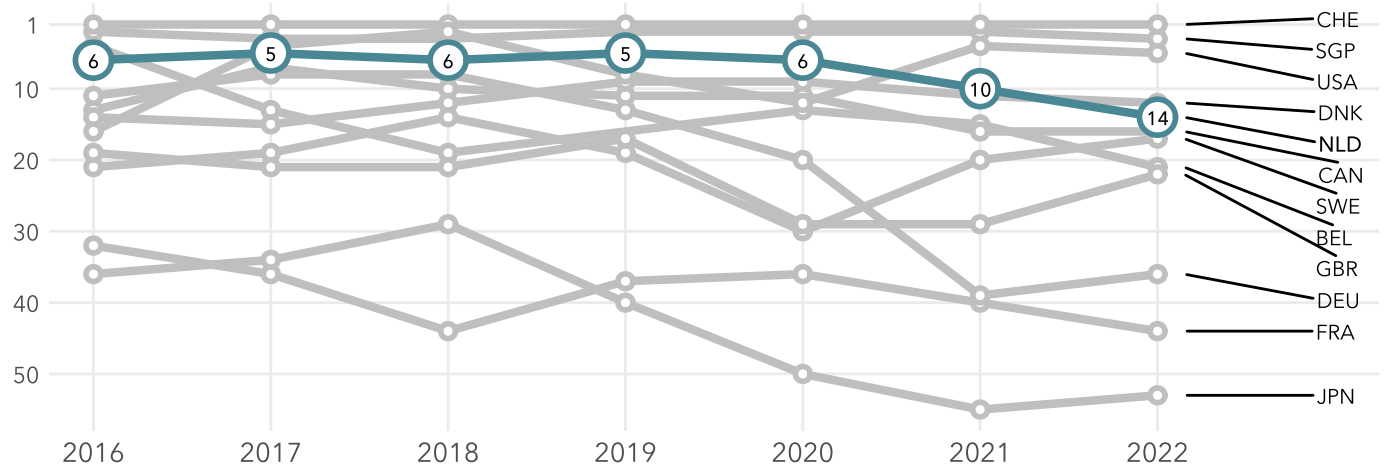

Bron: WEF (2023), bewerking door SEO Economisch Onderzoek en ACBI (2024)
Noot: Voor deze indicator zijn in het laatst beschikbare jaar gegevens beschikbaar van 121 landen.

Wat betreft de samenwerking tussen universiteiten en bedrijven doet Nederland in vergelijking met andere landen het zeer goed en behoort tot de top 3 van de wereld zoals blijkt uit Figuur 3.23. Nederland is in de laatste vier jaren van de geanalyseerde periode gestegen op de ranglijst van plek 6 naar plek 3. Ten opzichte van de set van referentielanden behoort Nederland in de gehele geanalyseerde periode tot de top 3.

Figuur 3.23 Samenwerking tussen universiteiten en bedrijven voor R&D

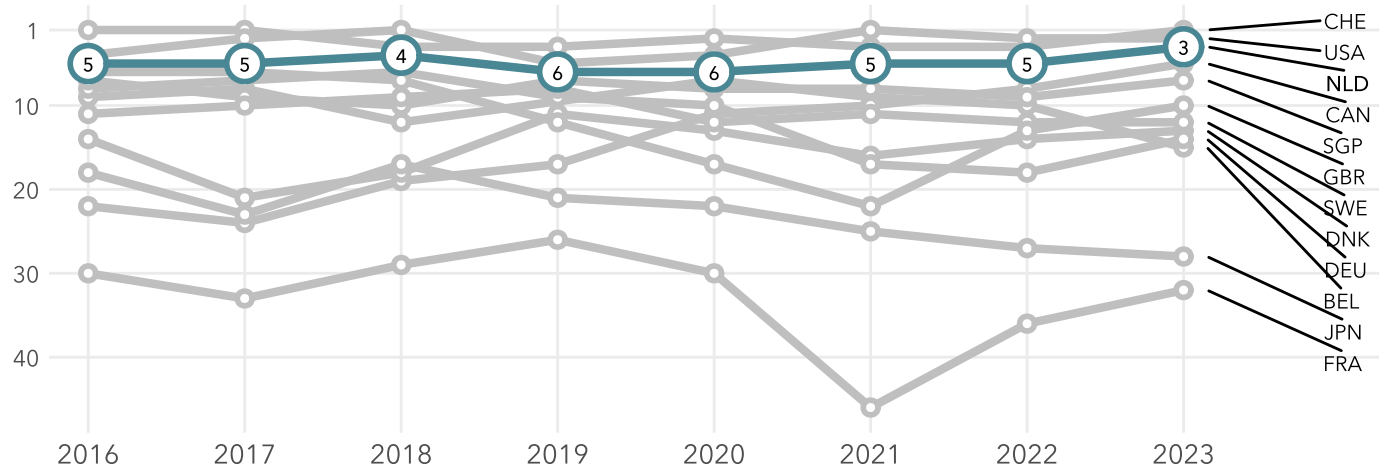

Bron: WEF (2023), bewerking door SEO Economisch Onderzoek en ACBI (2024)
Noot: Voor deze indicator zijn in het laatst beschikbare jaar gegevens beschikbaar van 109 landen.

De derde indicator binnen deze dimensie betreft de directe overheidsfinanciering van bedrijfsgebonden R&D. De indicator is gemeten als percentage van het bbp. Een hogere waarde betekent dus dat een overheid relatief ten opzichte van de omvang van de gehele economie veel uitgeeft aan R&D-financiering. Figuur 3.24 laat de ontwikkeling daarvan van de groep van referentielanden door de tijd zien. Nederland schommelt over de gehele

periode rond de 10e plek wereldwijd, maar eindigt ten opzichte van de referentielanden op de 4e plek in 2021. Het Verenigd Koninkrijk staat op plek 1, gevolgd door Frankrijk en België.

Figuur 3.24 Directe overheidsfinanciering van bedrijfsgebonden R&D

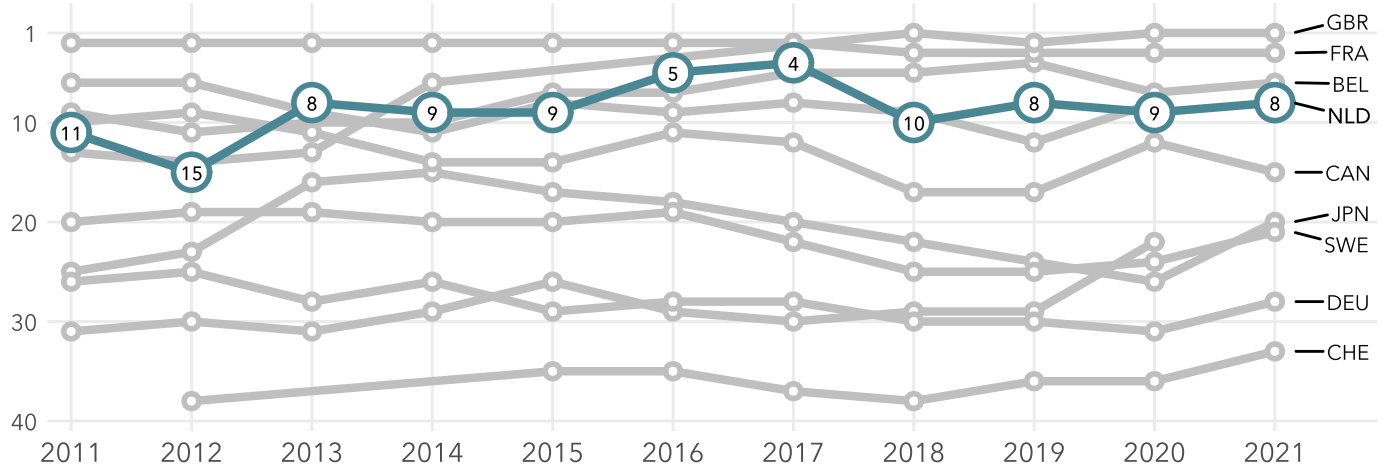

Bron: OECD (2024), bewerking door SEO Economisch Onderzoek en ACBI (2024)
Noot: Voor deze indicator zijn gegevens beschikbaar van 50 landen. (21 in het laatste jaar). Voor Denemarken en de Verenigde Staten is de gegevensreeks beperkt tot 2020, die landen eindigen in dat jaar op respectievelijk plek 22 en plek 8.

Energie-infrastructuur

De energie-infrastructuur in Nederland is in kaart gebracht met behulp van één indicator: het aandeel hernieuwbare energie (Figuur 3.25). De indicator meet het opgestelde vermogen hernieuwbare energie in het totale vermogen. Figuur 3.25 laat zien dat de positie van Nederland sterk is gestegen in de laatste jaren. Waar Nederland in 2016 nog op plek 122 wereldwijd stond is dat in 2023 plek 56. Ook ten opzichte van de referentielanden is Nederland gestegen in de rangorde, van een plek aan de onderkant in 2016 naar de middenmoot in 2023.

Figuur 3.25 Aandeel vermogen hernieuwbare energie

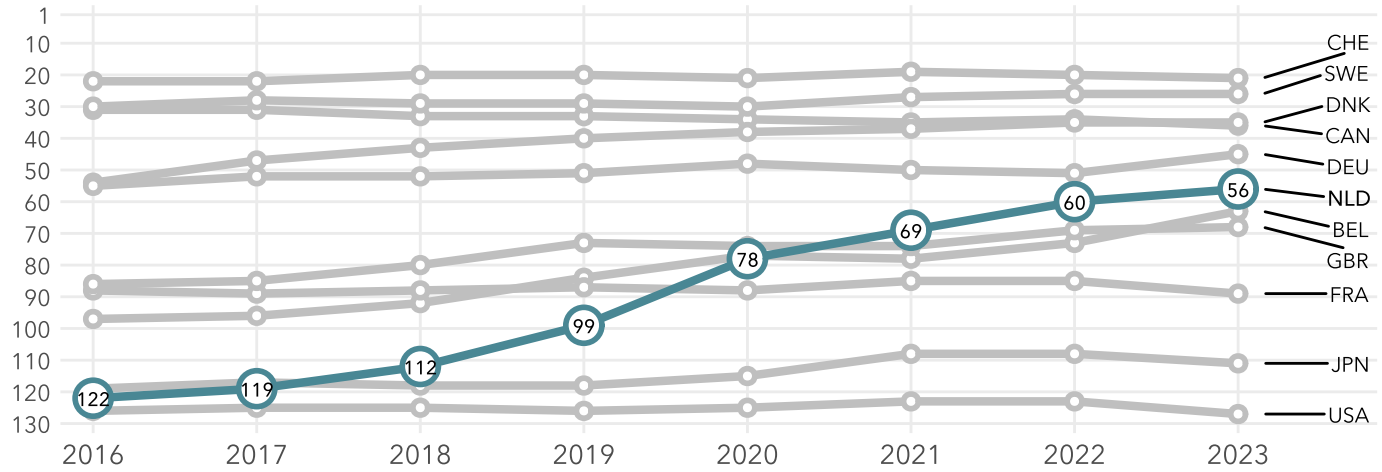

Bron: IRENA (2024), bewerking door SEO Economisch Onderzoek en ACBI (2024)
Noot: Voor deze indicator zijn in het laatst beschikbare jaar gegevens beschikbaar van 222 landen.

Beschikbaarheid fysieke ruimte

De dimensie beschikbaarheid fysieke ruimte wordt gemeten aan de hand van twee indicatoren: relatieve huizenprijzen (Figuur 3.26) en CO_2-emissies per hoofd van de bevolking (Figuur 3.27). De eerste indicator voor deze dimensie, huizenprijzen, is relevant omdat het een indicatie kan geven over de schaarste van ruimte, met bijvoorbeeld gevolgen voor de kosten van bedrijfshuisvesting. De huizenprijzen in deze indicatoren worden gemeten in verhouding met het inkomen in een land. Vergeleken met de referentielanden zijn de relatieve huizenprijzen in Nederland vrij hoog, enkel Canada en de Verenigde Staten hebben hogere relatieve huizenprijzen. Daarentegen zijn de relatieve huizenprijzen in België, Zweden, Frankrijk en Denemarken vrij laag. Wereldwijd schommelt de positie van Nederland rond de 35e plek.

Figuur 3.26 Huizenprijzen naar verhouding met inkomen

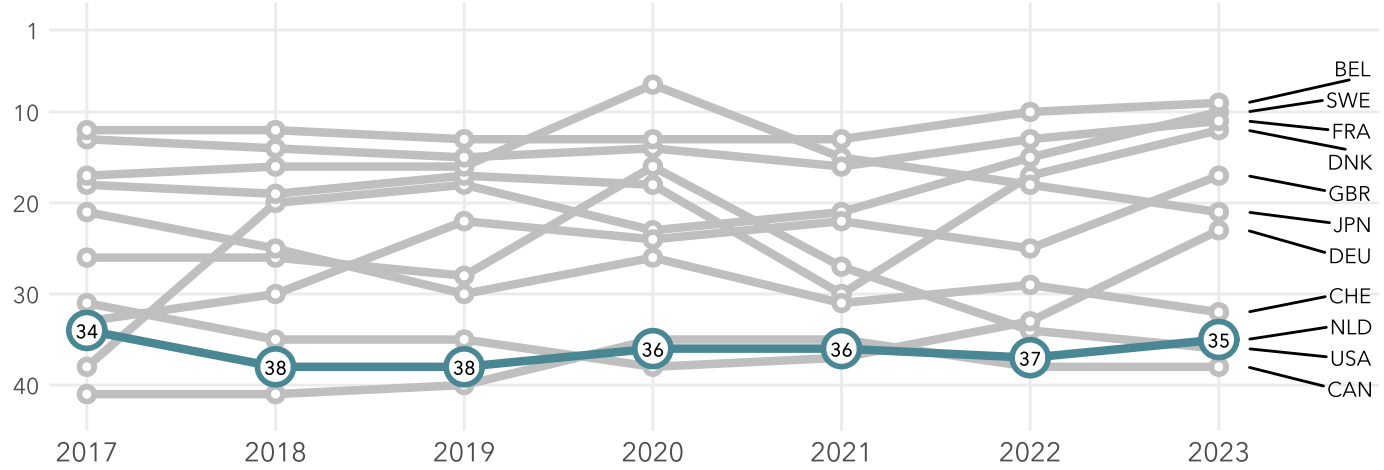

Bron: OECD (2024), bewerking door SEO Economisch Onderzoek en ACBI (2024)
Noot: Voor deze indicator zijn in het laatst beschikbare jaar gegevens beschikbaar van 42 landen.

De tweede indicator binnen deze dimensie is CO_2-emissies per hoofd van de bevolking. Deze indicator is relevant voor ondernemers omdat deze inzicht kan verschaffen in de duurzaamheid en milieuwetgeving van een land. Figuur 3.27 laat de ontwikkeling van Nederland en de groep referentielanden zien door de tijd. Daaruit blijkt dat zowel Nederland als de referentielanden in mondiaal opzicht vrij veel CO_2-emissies per hoofd van de bevolking hebben. Binnen de set aan referentielanden zijn er grofweg twee groepen te onderscheiden. De eerste groep landen schommelt tussen plek 75 en 110 en bestaat uit onder meer onder meer Zwitserland, Frankrijk en Denemarken. Nederland zit in de tweede groep, welke een stuk CO_2-intensiever is en schommelt tussen plek 130 en 145.

Figuur 3.27 CO_2-emissies per hoofd van de bevolking

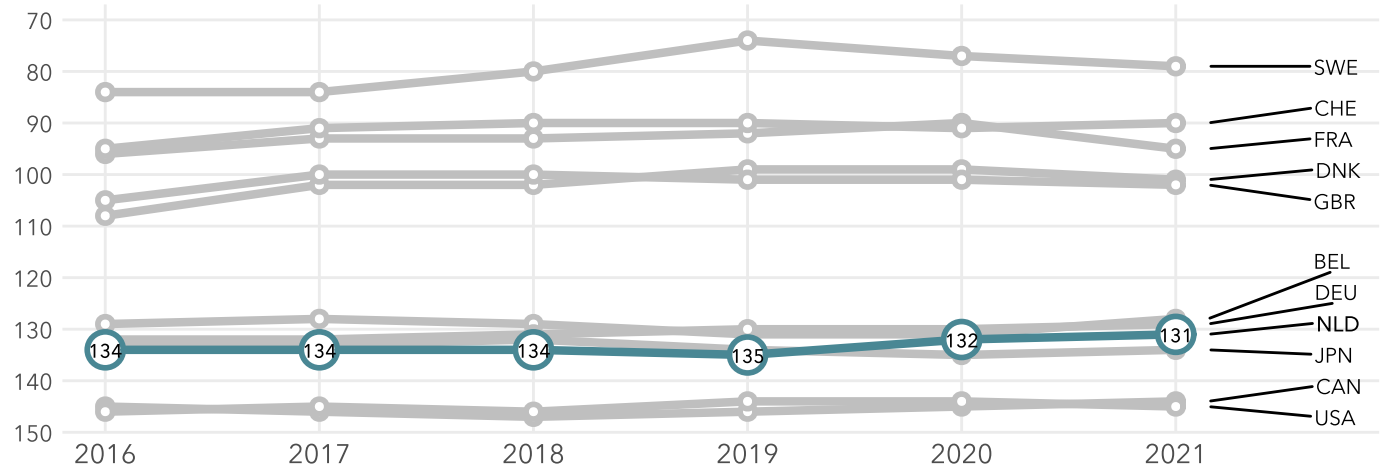

Bron: OECD (2024), bewerking door SEO Economisch Onderzoek en ACBI (2024)
Noot: Voor deze indicator zijn in het laatst beschikbare jaar gegevens beschikbaar van 58 landen.

Stabiliteit en voorspelbaarheid overheidsbeleid

De stabiliteit en voorspelbaarheid van overheidsbeleid worden gemeten aan de hand van drie indicatoren: langetermijnvisie overheid (Figuur 3.28), politieke stabiliteit (Figuur 3.29) en staatsschuld als percentage van het bbp (Figuur 3.30). De eerste indicator voor deze dimensie, de langetermijnvisie van de overheid, meet in hoeverre de overheid in een land een langetermijnvisie heeft opgesteld. Wat dat betreft was de relatieve positie van Nederland tot en met 2020 vrij vrijstabel en verbeterde zelfs. Vanaf 2020 tot en met 2023 is de positie van Nederland echter sterk verslechterd. Nederland eindig in 2023 op de 61e plek wereldwijd en op de laatste plek ten opzichte van de referentielanden.

Figuur 3.28 Langetermijnvisie overheid

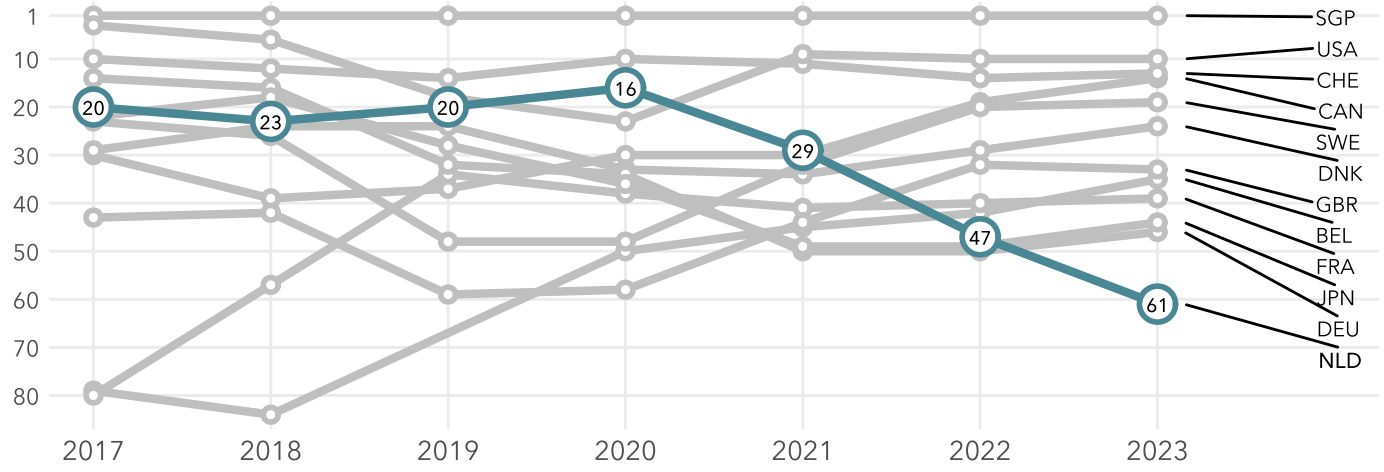

Bron: WEF (2023), bewerking door SEO Economisch Onderzoek en ACBI (2024)
Noot: Voor deze indicator zijn in het laatst beschikbare jaar gegevens beschikbaar van 109 landen.

De tweede indicator van politieke stabiliteit meet de percepties van de waarschijnlijkheid van politieke instabiliteit en/of politiek gemotiveerd geweld, inclusief terrorisme. Deze indicator is gemeten op basis van een breed scala

aan verschillende bronnen (zowel statistische gegevens als de percepties van burgers en leidinggevenden in het bedrijfsleven) welke samen een genuanceerd beeld creëren. Figuur 3.29 laat de ontwikkeling daarvan over de periode 2015 tot en met 2022 zien. De relatieve positie van Nederland t.o.v. andere landen wereldwijd en t.o.v. de set van referentielanden is in die periode verslechterd. In 2022 staat Nederland op plek 62 wereldwijd, en op plek 7 ten opzichte van de set referentielanden.

Figuur 3.29 Politieke stabiliteit en afwezigheid van geweld/terrorisme

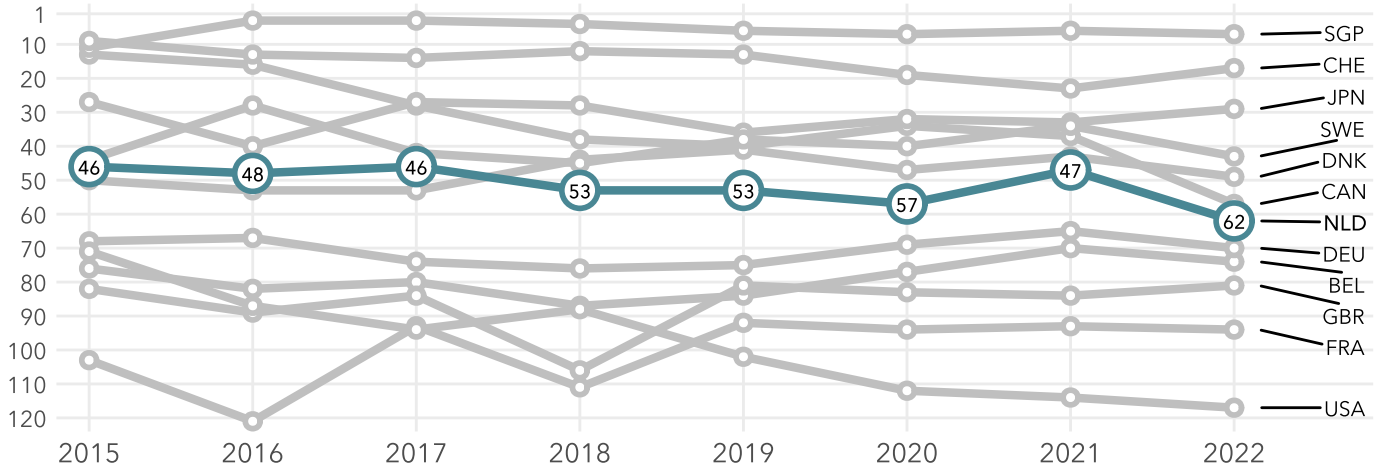

Bron: WGI (2022), bewerking door SEO Economisch Onderzoek en ACBI (2024)
Noot: Voor deze indicator zijn in het laatst beschikbare jaar gegevens beschikbaar van 214 landen.

Daarnaast kijken we naar de algemene staatsschuld van landen als percentage van het bbp. De kwaliteit van overheidsbeleid heeft een directe invloed op de staatsschuld doordat effectief en verantwoord beleid leidt tot betere controle over uitgaven en inkomsten, wat helpt om de schuld binnen beheersbare grenzen te houden. Slecht beleid daarentegen kan leiden tot inefficiënties, hogere uitgaven en lagere inkomsten, waardoor de staatsschuld verder oploopt en de economische stabiliteit onder druk komt te staan. Figuur 3.30 laat een gestage ontwikkeling zien van Nederland op de positie van de ranglijst, waar Nederland in 2016 wereldwijd nog op plek 21 stond, was dat in 2022 op plek 12. Ten opzichte van de referentielanden staat Nederland in 2022 op de 4e plek.

Figuur 3.30 Algemene staatsschuld als percentage van het bbp

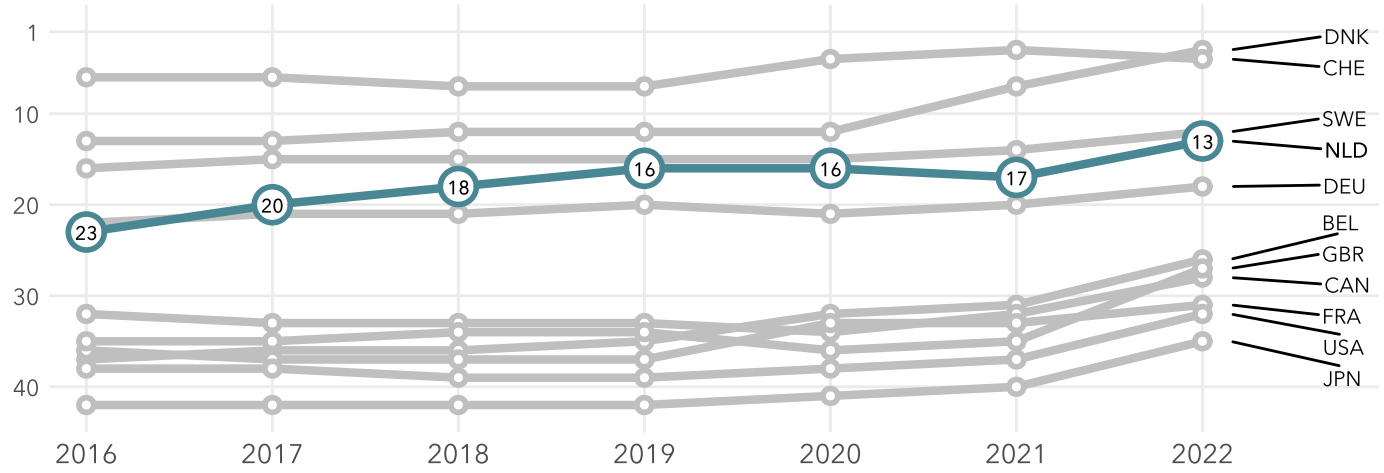

Bron: OECD (2024), bewerking door SEO Economisch Onderzoek en ACBI (2024)
Noot: Voor deze indicator zijn in het laatst beschikbare jaar gegevens beschikbaar van 34 landen.

Kwaliteit overheidsdienstverlening

De dimensie kwaliteit overheidsdienstverlening is in kaart gebracht met behulp van de indicator: de effectiviteit van de overheid (Figuur 3.31). Deze indicator weerspiegelt de percepties van de kwaliteit van openbare diensten, de kwaliteit van het ambtenarenapparaat en de mate van onafhankelijkheid van politieke druk, de kwaliteit van beleidsvorming en -uitvoering, en de geloofwaardigheid van de inzet van de overheid voor dergelijke beleidsmaatregelen. De positie van Nederland ten opzichte van andere landen op dit gebied in de laatste twee jaren waarin gegevens beschikbaar zijn is verslechterd. Wereldwijd staat Nederland in 2022 op de 11e plek, maar vergeleken met de set referentielanden op plek 5.

Figuur 3.31 Effectiviteit van de overheid

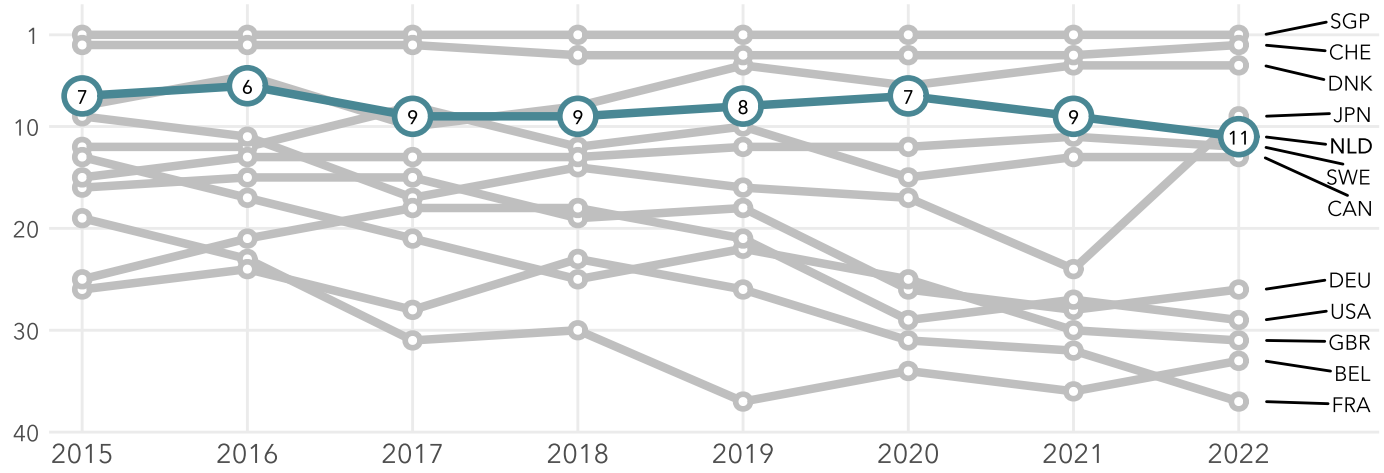

Bron: WGI (2022), bewerking door SEO Economisch Onderzoek en ACBI (2024)
Noot: Voor deze indicator zijn in het laatst beschikbare jaar gegevens beschikbaar van 214 landen.

3.3 Deelconclusies

Nederland hoort de afgelopen jaren consistent bij de top 10 van landen met de hoogste concurrentiekracht en het hoogste innovatievermogen ter wereld. Wel laten internationale ranglijsten een dalende trend zien – grofweg sinds 2017/2018 ingezet – die ook dit jaar aanhoudt. Op de *World Competitiveness Ranking* (IMD) daalt Nederland in 2024 van de 5e naar de 9e plaats, waarmee het dit jaar de sterkste daler is binnen de top 10. Op sub-pijlerniveau daalde Nederland op 14 van de 20 sub-pijlers, met de sterkste terugvallen op het gebied van arbeidsmarkt, houding en waarden en technologische infrastructuur. Op de *Global Innovation Index* van de WIPO neemt Nederland na een geleidelijke daling inmiddels de 8ste plek in. Ruwweg is Nederland met deze 9e en 8ste plekken terug op het niveau van begin vorig decennium. In het *Future of Growth report* van de WEF blijft Nederland hoog scoren op drie van de vier pijlers in de top 10 (Innovativiteit, Inclusiviteit en Veerkrachtigheid). Op Duurzaamheid doet Nederland het aanzienlijk minder, gelijk aan de meeste referentielanden.

Figuur 3.32 Ontwikkeling positie Nederland in laatste jaar ten opzichte van de wereld en referentielanden

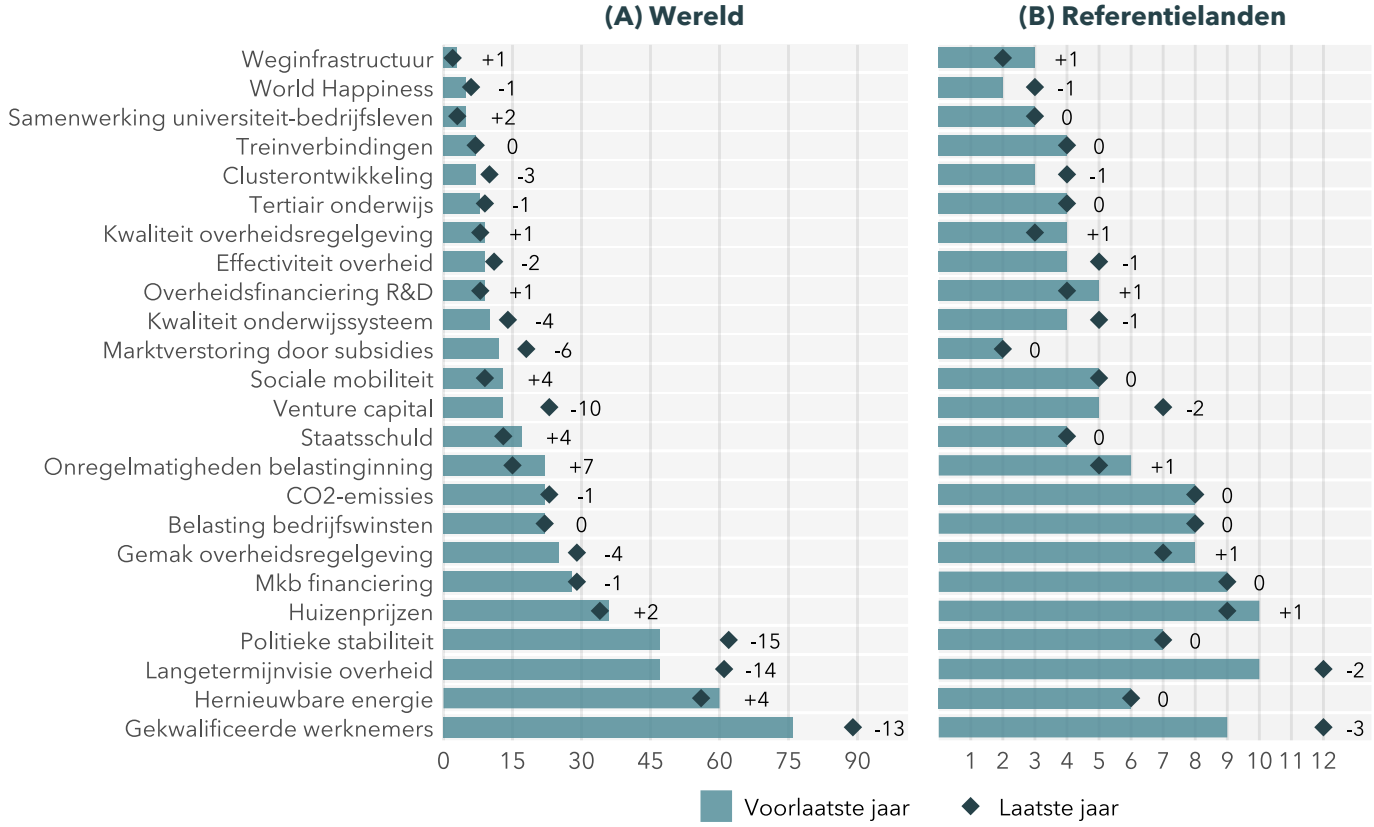

Bron: WEF (2023), OECD (2024), WGI (2022), IRENA (2024) en WHR (2024), bewerking door SEO Economisch Onderzoek en ACBI (2024)

Noot: Indicatoren voor de dimensie digitale infrastructuur (enkel beschikbaar binnen de EU) zijn niet opgenomen in dit figuur.

Wanneer we naar ontwikkelingen kijken op de verschillende dimensies, vallen de dimensies aanwezigheid van talent, financieringsmogelijkheden en de stabiliteit en voorspelbaarheid van de overheid in negatieve zin op. Met name op de gebieden van het vinden van gekwalificeerd personeel, een langetermijnvisie van de overheid en financieringsmogelijkheden is de relatieve positie van Nederland in de laatste jaren verzwakt. Er zijn daarentegen ook dimensies waar juist een stijgende trend waarneembaar is. Dat is bijvoorbeeld zo bij de dimensie kennisinfrastructuur, waar onder andere de R&D-samenwerking tussen universiteiten en het bedrijfsleven wordt

gemeten. Maar ook de digitalisering van bedrijven in Nederland laat een stijgende trend zien, evenals het aandeel hernieuwbare energie en het opleidingsniveau van de beroepsbevolking.

Ten opzichte van de set van referentielanden is verder te concluderen dat over de geanalyseerde periode Nederland op de meeste dimensies zijn relatieve positie weet te behouden (zie Figuur 3.32). Dit komt of doordat andere referentielanden ook gedaald zijn of doordat er sprake was van een relatief grote voorsprong op deze landen. Daarnaast geldt dat, met uitzondering van enkele indicatoren, er vaak referentielanden zijn met een nog sterker dalende trend. Echter zijn er ook landen, waaronder Zwitserland, de VS en Singapore, met veel top 3 posities die stabiel zijn over de tijd.[10]

[10] Figuur B.5 in Bijlage B toont de gemiddelde rangorde van alle referentielanden op elk van de individuele indicatoren die voor de dimensies zijn gebruikt. De gemiddelde positie van Nederland is 5,4, en staat daarmee tussen Zweden (5,3) en Denemarken (5,5). Dit gemiddelde is afhankelijk van de onderzochte indicatoren en de gehanteerde weging (uniform), desalniettemin onderstreept het dat, ondanks een dalende trend op internationale ranglijsten, Nederland zijn ondernemingsklimaat nog altijd tot de beste mag rekenen.

4 Feitelijke trends op belangrijke thema's

Feiten en cijfers sluiten grotendeels aan bij bredere trends in de waardering van het bedrijfsleven en de internationale positie van Nederland op de dimensies van het ondernemingsklimaat. Dit geldt voor diverse actuele thema's, zoals arbeidsmarktkrapte, regeldruk, energieprijzen, beschikbaarheid van ruimte, stikstof en het vertrouwen in grote organisaties.

Dit hoofdstuk geeft antwoord op de vraag "Wat zeggen feitelijke indicatoren over de staat van het ondernemingsklimaat?". Hiervoor analyseren we gegevens uit bestaande monitors en databronnen met betrekking tot actuele thema's, zoals arbeidsmarktkrapte en netcongestie, die raken aan het ondernemingsklimaat. In Figuur 4.1 wordt geïllustreerd hoe deze thema's zich verhouden tot de veertien dimensies van het ondernemingsklimaat en welke feitelijke indicatoren gebruikt worden om deze dimensies in kaart te brengen.

Figuur 4.1 De samenhang tussen de dimensies van het ondernemingsklimaat en actuele thema's

Dimensie	Thema	Indicator
Aanwezigheid van talent	Arbeidsmarktkrapte	Vacaturegraad (CBS)
		Personeelskosten (Eurostat)
		Opleidingsniveau (CBS)
Belastingklimaat	Fiscale stabiliteit	Ontwikkelingen in de Vpb en andere fiscale wijzigingen
Faciliterende wetgeving	Regeldruk	Eenmalige regeldrukkosten (EZ)
		Structurele regeldrukkosten (EZ)
Fysieke infrastructuur	Internationale bereikbaarheid	Monitor Netwerkkwaliteit (SEO)
		Vervoerde zeevracht (Eurostat)
Digitale infrastructuur	Digitale connectiviteit	Zakelijke glasaansluitingen (ACM)
		Bedrijfsleven snel internet (Eurostat)
Kwaliteit van leven	Brede welvaart	Monitor Brede Welvaart (CBS)
Financieringsmogelijkheid	Financieringsgat	Financieringsmonitor (CBS)
	Rentestanden	Rente zakelijk krediet (DNB)
	Durfkapitaal investeringen	Venture capital (Techleap)
Kennisinfrastructuur	R&D-investeringen	R&D-intensiteit (OESO)
Energie-infrastructuur	Energieprijzen	Prijzen gas (Eurostat)
		Prijzen stroom (Eurostat)
	Netcongestie	Wachtrij (Netbeheer Nederland)
Beschikbaarheid van ruimte	Ruimtegebrek	Oppervlakte bedrijventerreinen (IBIS)
		Leegstand bedrijfspanden (CBS)
		Landgebruik (CBS)
	Stikstof	Overbelasting natuur (RIVM)
Sentiment over bedrijfsleven	Sentiment over bedrijfsleven	Vertrouwen in bedrijfsleven (CBS)

Bron: SEO Economisch Onderzoek en ACBI (2024)

De geselecteerde thema's helpen bij het duiden van de waardering van bedrijven voor de verschillende dimensies van het ondernemingsklimaat (uit Hoofdstuk 2) en van de ontwikkeling van de Nederlandse internationale concurrentiepositie (uit Hoofdstuk 3). De gekozen thema's dekken de dimensies expliciet niet volledig af.[11] Sommige dimensies lenen zich ook minder goed voor een analyse op basis van feitelijke indicatoren, deze laten we daarom achterwege.[12]

4.1 Actuele thema's in het Nederlandse ondernemingsklimaat

Arbeidsmarktkrapte

Nederland kent momenteel een historisch krappe arbeidsmarkt (zie Figuur 4.2). Sinds eind jaren '90 is de schaarste gestegen van 14 vacatures per duizend banen in 1997 naar een piek van 54 in 2022 en inmiddels 46 in 2024. De krapte is conjunctuurgevoelig, maar staat – na een tijdelijke afname tijdens de coronacrisis – al enkele jaren op recordhoogte. De krapte verschilt ook per sector. De grootste krapte is te vinden in de nijverheid en energie (met technische beroepen in bijv. de industrie en bouw) en de commerciële dienstverlening (handel, vervoer, opslag en ook ICT en financiële instellingen). De krapte is hier gestegen van 15 vacatures per duizend banen in 1997 naar een piek van rond de 60 in 2022. De krapte in de niet-commerciële dienstverlening (overheden, zorg en onderwijs) is daarentegen gestegen van slechts 11 in 1997 naar zo'n 40 vacatures per duizend banen sinds 2022. Deze sectoren lijken ook minder gevoelig voor conjuncturele schommelingen.

Figuur 4.2 De arbeidsmarkt is historisch krap, met name in praktische en technische sectoren

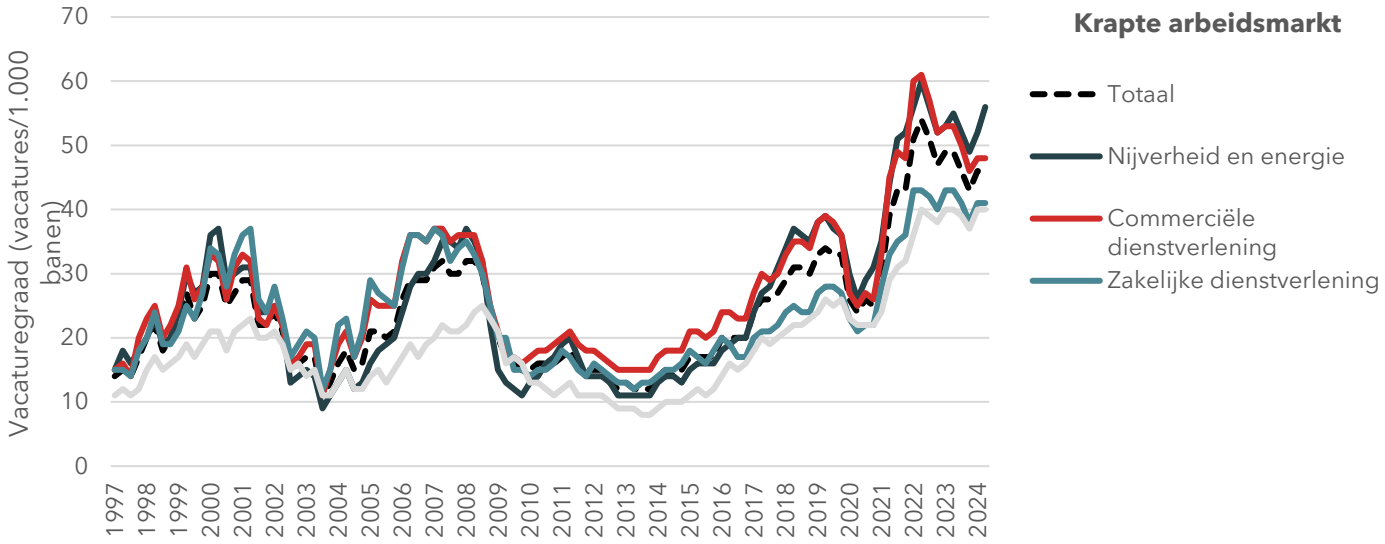

Bron: CBS (2024a), bewerking door SEO Economisch Onderzoek en ACBI (2024)
Noot: Gegevens per kwartaal.

Een krappe arbeidsmarkt beïnvloedt de aantrekkelijkheid van het ondernemingsklimaat voor bedrijven, omdat zij daardoor minder (eenvoudig) arbeid tot hun beschikking hebben om hun (groei)plannen mee te ontplooien. Ook

11 Dit is vaak ook niet mogelijk. Zo valt bijvoorbeeld een gedetailleerde analyse van *alle* actuele ontwikkelingen rondom het belastingklimaat buiten de scope van deze monitor.
12 Bijvoorbeeld de stabiliteit en voorspelbaarheid van overheidsbeleid die niet goed kwantitatief te meten is.

leidt arbeidsmarktkrapte in theorie tot hogere personeelskosten voor bedrijven.[13] Als er sprake is van langdurige tekort aan geschikt personeel, kan dit de investeringsbereidheid van bedrijven beïnvloeden, wat weer van invloed is op andere ondernemingsklimaatdimensies. Het is daarom aannemelijk dat de arbeidsmarktkrapte (deels) verklaart waarom de waardering van het bedrijfsleven voor de aanwezigheid van talent is afgenomen (zie Figuur 3.4) en één van de oorzaken is onder de sterke daling in de internationale positie van Nederland voor wat betreft het gemak van het vinden van gekwalificeerde werknemers (zie Figuur 3.7). Daarbij dient wel de kanttekening te worden gemaakt dat de aanwezigheid van talent nog steeds relatief goed scoort, wat mede te verklaren is vanuit het hoge en nog steeds stijgende opleidingsniveau van de Nederlandse beroepsbevolking (zie Figuur B.7 in Bijlage B).

Fiscale stabiliteit

Sinds de eeuwwisseling is het stelsel voor belastingheffing op bedrijfswinsten regelmatig gewijzigd (zie Figuur 4.2).[14] Het algemene tarief voor de Vpb is verlaagd van (bijna) 35 procent tot en met 2004 naar 25,5 procent vanaf 2007, 25,0 procent vanaf 2011 en tot op heden 25,8 procent sinds 2022, vaak gepaard gaand met aanpassingen in de schijfgrens. De Vpb kent ook een lager zogeheten opstaptarief bedoeld voor mkb'ers met frequente wijzigingen. Het lagere Vpb-tarief kent soortgelijke verlagingen over de tijd (van 30 procent in 2000, naar 20 en uiteindelijk 19 procent nu), met uitzondering van de verlagingen tijdens de coronacrisis. Destijds is het tarief verder verlaagd tot 16,5 procent in 2020 en 15,0 procent in 2021 en 2022. Ook de schijfgrens, de drempel waaronder het lagere Vpb-tarief geldt, is destijds verhoogd waardoor een groter deel van de bedrijfswinsten onder het lagere tarief valt. Tussen 2000 en 2006 werden enkel winsten onder de 22.689 euro belast met het lagere tarief. In 2008 is dat eenmalig verhoogd tot 275.000 euro waarna de schijfgrens jarenlang gelijk was aan 200.000 euro. Deze grens geldt nog altijd in 2025. Tijdens de coronacrisis is de grens verhoogd tot 245.000 euro in 2021 en 395.000 euro in 2022.

Figuur 4.3 Sinds 2000 zijn de Vpb-tarieven en schijfgrenzen regelmatig aangepast

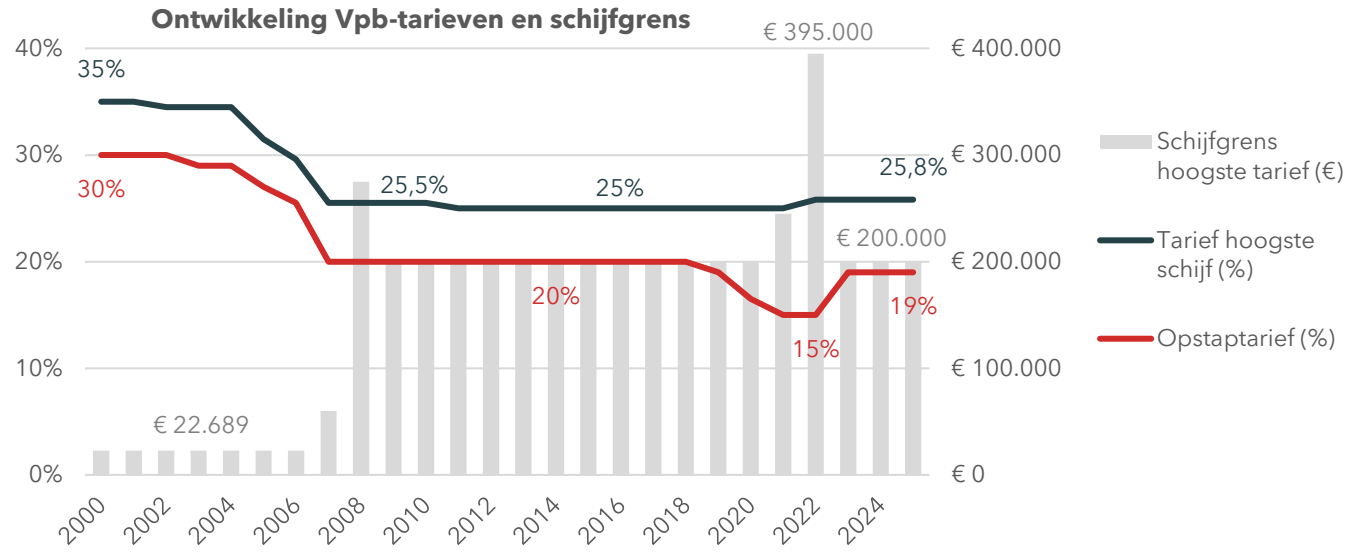

Bron: Badir et al. (2021), Belastingdienst (n.d.) & OESO (n.d.-c) , bewerking door SEO Economisch Onderzoek en ACBI (2024)
Noot: In 2007 tijdelijk drie schijven: 20% (<€25.000), 23,5% (€25.000-€60.000) en 25,5% (vanaf €60.000). Verder geen correctie voor aftrekposten. Waarden in 2025 gebaseerd op belastingplan zoals gepresenteerd op Prinsjesdag 2024.

13 Sinds het einde van 2019 zijn de totale personeelskosten in absolute termen tot medio 2024 gestegen met 20 procent (zie Figuur B.5 in Bijlage B).

14 Zie Badir et al. (2021) in economenvakblad ESB voor een uitgebreidere analyse. Zie voor alle wijzigingen omtrent de Vpb: https://wetten.overheid.nl/BWBR0002672/2024-01-01/0/informatie#tab-wijzigingenoverzicht

Hoewel er met enige regelmaat aanpassingen in de Vpb-tarieven en schijfgrenzen zijn doorgevoerd, is Nederland daarin niet uniek; ook in andere landen vinden er regelmatig belastinghervormingen plaats (zie bijv. OECD, 2024, in de macroanalyse) Aanpassingen in de schrijfgrenzen, grondslagverbreding[15] en tariefsverlaging houden elkaar daarbij doorgaans in balans (Adviescommissie belastingheffing van multinationals, 2020).[16] Bedrijven hechten aan stabiliteit en voorspelbaarheid van de fiscale regelgeving (zie Figuur 2.7). Dit leidt tot minder risico's en zorgt voor vertrouwen bij binnenlandse en buitenlandse investeerders. De (perceptie van) stabiliteit wordt naast werkelijk doorgevoerde aanpassingen mogelijk ook sterk beïnvloed door aangekondigde aanpassingen die al dan niet worden teruggedraaid. Dit speelde afgelopen jaar onder andere bij de versobering van de 30%-regeling, afschaffing van de aandeleninkoopfaciliteit, verhoging van de bankenbelasting en de (gedeeltelijke) terugdraaiing daarvan. Ook de mate waarin de bedrijfsopvolgingsregeling (BOR) versoberd zou worden n.a.v. de evaluatie van het CPB (2022) is een dossier waar mogelijk onzekerheid leeft.

Regeldruk

Sinds 2018 is de regeldruk – ofwel de investeringen en inspanningen die bedrijven doen om zich aan wet- en regelgeving van de overheid te houden – vrijwel ieder jaar gestegen (zie Figuur 4.4). De Regeldrukmonitor meet de netto wijziging in de regeldruk in euro's per jaar. De regeldruk kan door nieuwe wet- en regelgeving zowel toe- als afnemen en structureel (regeldruk die zich blijft voordoen zolang de wet- en regelgeving van kracht is) of eenmalig (regeldruk die eenmalig optreedt, vaak bij invoering van nieuwe wet- en regelgeving) van aard zijn. De structurele regeldrukkosten zijn vanaf 2018 toegenomen met netto 1.538 miljoen euro. Dat bestaat uit een netto toename met 1.553 miljoen euro als gevolg van Europese regelgeving en een netto afname met iets meer dan 14,5 miljoen euro door nationale regelgeving. In deze periode was er sprake van een netto toename van 2.330 miljoen euro aan eenmalige regeldrukkosten, waarvan 1.139 miljoen euro als gevolg van Europese regelgeving en 1.190 miljoen euro door nationale regelgeving. De toename van de structurele regeldruk komt dus met name door (implementatie van) Europees beleid, terwijl eenmalige regeldrukkosten overwegend op nationaal beleid volgen.

De jaar-op-jaar stijgingen in de regeldruk zijn vaak te herleiden tot één of enkele nieuw ingevoerde regels. Zo is de aan de EU gerelateerde stijging in de structurele regeldrukkosten van 850 miljoen euro in 2024 (voorlopig) volledig terug te voeren op één Europese regeling met reductiemaatregelen voor het verminderen van gebruik van kunststof drinkbekers en voedselverpakkingen. In 2018 is de grote stijging van de regeldruk te wijten aan de verplichting om Bijna Energieneutrale Gebouwen te bouwen waarvan de regeldrukkosten geschat worden op 441 miljoen euro per jaar.

15 Enkele maatregelen die van invloed zijn (geweest) op de grondslag van de Vpb zijn bijvoorbeeld, beperking verliesverrekening, beperking op afschrijving van gebouwen, beperking van de renteaftrek etc.

16 Ook in andere landen is dit doorgaans het geval (Nicodeme et al., 2018).

Figuur 4.4 Terwijl de eenmalige regeldruk lijkt afgenomen is in 2024 de structurele regeldruk sterk gestegen

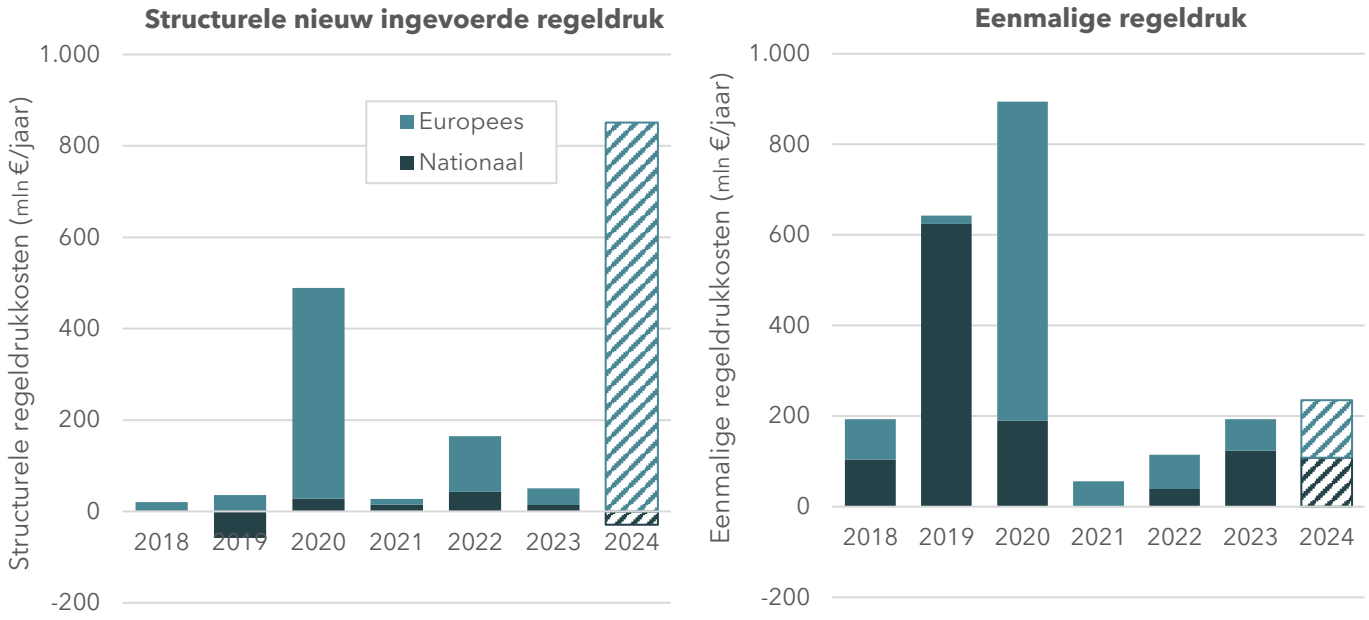

Bron: SEO Economisch Onderzoek (2024), o.b.v. ministerie van Economische Zaken en Klimaat (2024)
Noot: Regeldrukkosten in 2024 voorlopig per juli (structureel) en augustus (eenmalig) 2024

Internationale bereikbaarheid

Tussen 2009 en 2019 is zowel de directe als de indirecte connectiviteit op Schiphol gestegen met 36 procent (zie Figuur 4.5). Dit wordt gemeten in connectiviteitseenheden in de Monitor Netwerkkwaliteit van SEO (2024): het wekelijkse aantal verbindingen gewogen naar de kwaliteit van de verbinding waarbij directe vluchten zwaarder wegen dan vluchten met een overstap en daarmee extra reistijd. Terwijl de indirecte connectiviteit tijdens de pandemie instortte (in 2020 -83 procent vergeleken met 2019), is het directe netwerk redelijk in stand gehouden (-54 procent). In 2023 is de directe connectiviteit nog slechts 7 procent onder het niveau van voor de pandemie, terwijl de indirecte verbindingen nog altijd 23 procent lager liggen. Ook de hubconnectiviteit, de overstapfunctie via Schiphol, is sterk gegroeid: in 2019 was deze 74 procent boven het niveau in 2009 (en in 2018 zelfs 79 procent). Tijdens de coronacrisis in 2020 is de hubconnectiviteit gedaald met 68 procent vergeleken met 2019. Het herstel verloopt wel trager dan bij de (in)directe connectiviteit en ligt nog 24 procent onder het niveau van 2019. In vergelijking met de luchthavens in Parijs, Dubai, Frankfurt, Istanbul en Londen is de toename in connectiviteit en netwerkkwaliteit op Schiphol wel minder groot. Schiphol behoort in 2023 nog wel tot de internationale kopgroep van luchthavens, maar is niet meer de absolute koploper gemeten in connectiviteit en netwerkkwaliteit.

De internationale bereikbaarheid vergemakkelijkt de toegang tot globale markten en handel en speelt ook een rol in het aantrekken van (internationaal) talent. Schiphol is van groot belang voor de internationale bereikbaarheid van Nederland, maar ook de haven van Rotterdam is een belangrijke mainport. De haven van Rotterdam was tot 2004 de grootste haven ter wereld in termen van vervoerd gewicht (Ship Technology, 2024). Inmiddels is het ingehaald door Singapore, het Zuid-Koreaanse Busan en meerdere Chinese havens. Rotterdam staat op de tiende plaats gemeten in standaardcontainers (*Twenty Foot Equivalent Unit*, TEU). In 2023 ging het om 13,4 miljoen TEU, een daling van 7 procent vergeleken met een jaar eerder. Daarmee komt het niet in de buurt van de 49 miljoen TEU in Shanghai, de grootste haven ter wereld. Gemeten in tonnen vracht is Rotterdam verreweg de grootste haven in

Europa met 439 miljoen ton in 2023 en ook Amsterdam neemt met 63 miljoen ton een zestiende plaats in binnen Europa (Port of Rotterdam, 2024; Port of Amsterdam; 2024).[17]

Figuur 4.5 De connectiviteit via Schiphol is sterk verbeterd sinds 2009 en de (in)directe connectiviteit is na de COVID-pandemie snel hersteld

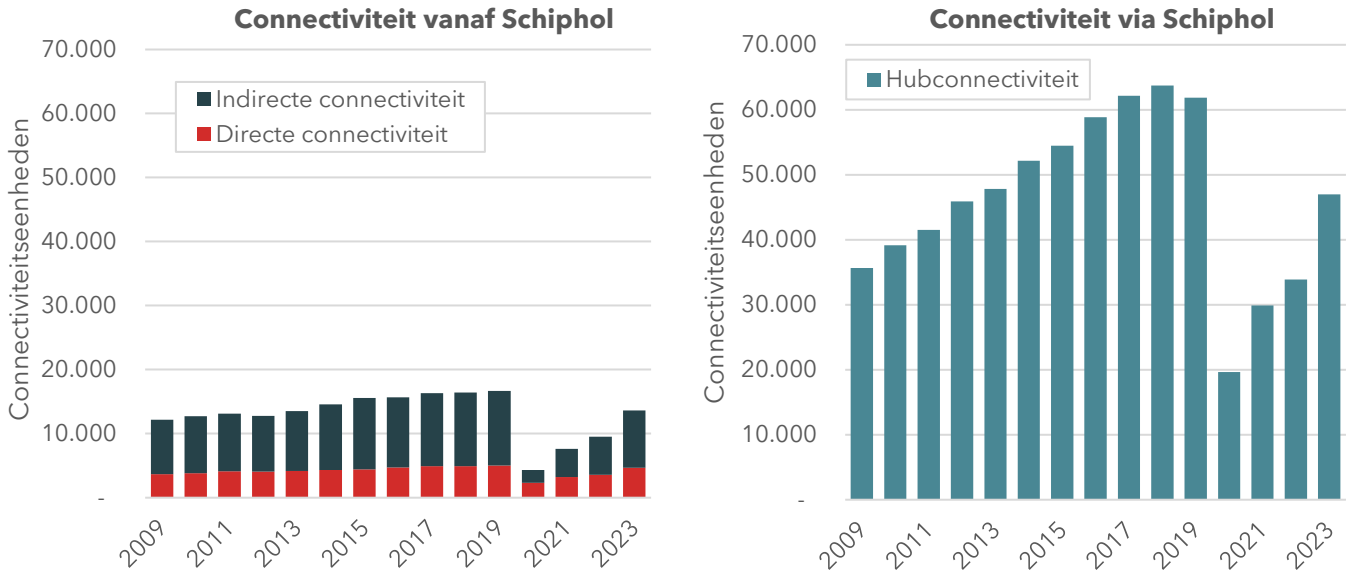

Bron: SEO Economisch Onderzoek (2024), o.b.v. SEO Economisch Onderzoek (2024a)

Noot: Gemeten in 'connectiviteitseenheden': het wekelijkse aantal verbindingen gewogen naar de kwaliteit van de verbinding (of deze direct of indirect is en daarmee hoe snel naar een bestemming gevlogen kan worden). Zie SEO (2024a) voor een uitgebreide toelichting van de achterliggende methodiek.

Digitale connectiviteit

In het afgelopen decennium is het netwerk van zakelijke glasvezelverbindingen sterk uitgebreid (zie Figuur 4.6). De Telecommonitor van de ACM (2024) noteert dat het aantal zakelijke aansluitingen is gestegen van bijna 62.000 eind 2012 naar bijna 118.000 begin 2024. Het gaat hierbij om zakelijke glasaansluitingen via het vaste netwerk, ook wel *Fibre to the office* (FttO). Bij FttO wordt het netwerk aangelegd specifiek voor een bepaalde locatie en daardoor niet gedeeld met anderen. Het aantal aansluitingen sinds 2012 is gestegen met bijna 91 procent, en nam het aantal aangesloten zakelijke eindgebruikers toe met 56 procent. Dezelfde ontwikkeling zien we terug in het aandeel bedrijven met internetsnelheden via de vaste kabel van minimaal 100 Mb/s, welke voor het grootbedrijf is toegenomen van 22 procent in 2011 naar 87 procent in 2023 en voor het mkb van 6 naar 69 procent over deze periode (zie Figuur B.9).

Een goede digitale connectiviteit, ondersteund door een snel internetnetwerk, is een belangrijke randvoorwaarde voor een goede digitale infrastructuur. Het stimuleert onder andere de adoptie van innovatieve technologieën (zoals kunstmatige intelligentie, Internet of Things, big data analyse etc.) en digitale transformatie binnen bedrijven. De uitbreiding van het zakelijke glasvezelverbindingennetwerk en de digitale innovaties die dit verder mogelijk maken verklaren mogelijk deels de positieve waardering van het bedrijfsleven voor de digitale infrastructuur (zie Figuur 2.3) in Nederland en de hoge notering van Nederland op de Digital Intensity Index (zie Figuur 3.15).

17 De hoeveelheid vervoerde zeevracht via alle Nederlandse havens is sinds 1997 gegroeid met bijna 47 procent (Figuur B.8 in Bijlage B).

Figuur 4.6 Ondanks een toename van het aantal glasvezelaansluitingen neemt het gebruik relatief beperkt toe

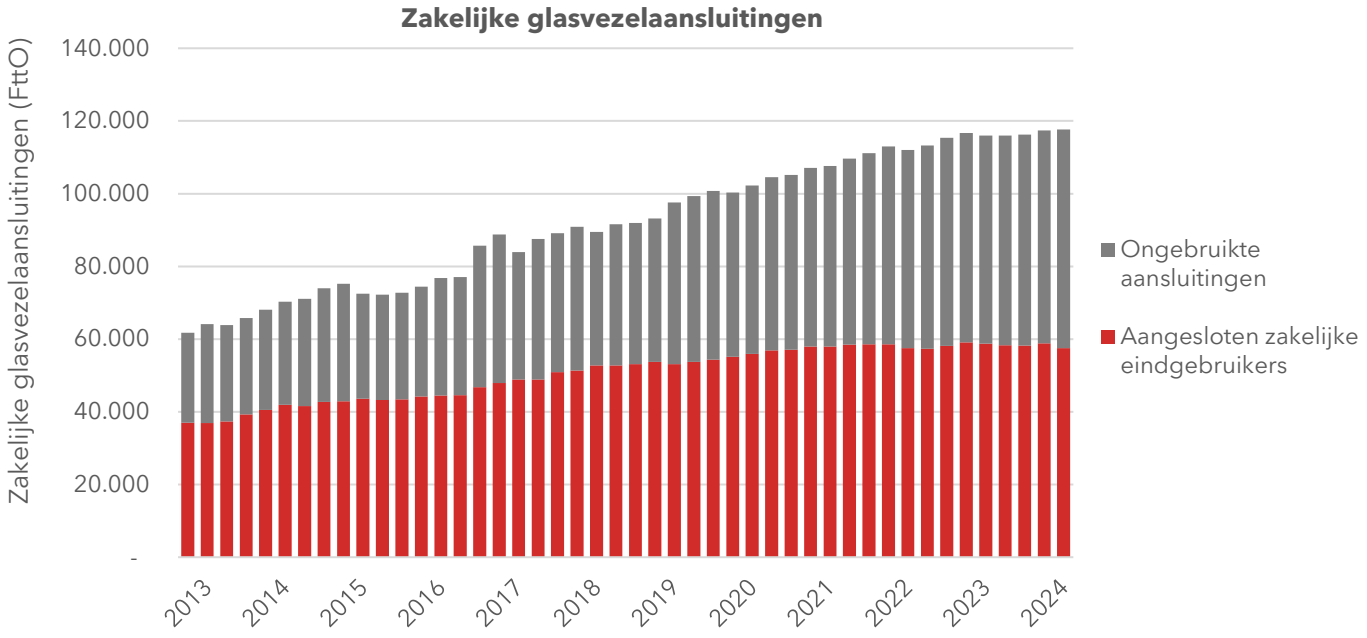

Bron: SEO Economisch Onderzoek (2024), o.b.v. ACM (2024) Telecommonitor

Brede welvaart

De brede welvaart in Nederland is over de laatste vijf jaar toegenomen, waarbij de toename wel telkens kleiner werd en in het laatste jaar zelfs omsloeg tot een netto daling (zie Figuur 4.7). Het CBS meet sinds 2020 de brede welvaart in Nederland (CBS, 2024). Voor de brede welvaart hier en nu gaat het om acht achterliggende thema's: subjectief welzijn, materiële welvaart, gezondheid, arbeid & vrije tijd, wonen, samenleving, veiligheid en milieu. Ieder van deze thema's wordt gemeten met twee tot zeven indicatoren. Om te monitoren of de brede welvaart over de tijd toe- of afneemt analyseren we het aantal indicatoren dat per jaar verbetert dan wel verslechtert, gewogen naar het aantal indicatoren binnen een thema.[18] Wanneer alle indicatoren achter alle acht de thema's verbeteren gaat het bijvoorbeeld om een maximale stijging van 8,0. In 2020 was er een stijging van 2,79 en een daling bij andere indicatoren van 0,29. Verbeteringen waren er bijvoorbeeld voor veiligheid (+1,0; slachtofferschap en onveilig voelen), arbeid & vrije tijd (+0,67; opleidingsniveau, arbeidsparticipatie, werkloosheid, tevredenheid met werk), welzijn (+0,33; tevredenheid met leven), en milieu (+0,29; milieuproblemen, beheerde natuur). Anderzijds verslechterden ook twee indicatoren binnen het thema milieu (-0,29): de fauna van zoetwater en van land. Sindsdien neemt het aantal stijgende indicatoren jaarlijks af, terwijl het aantal dalende indicatoren juist toeneemt. In 2024 was er slechts een stijging van 0,33 terwijl er ook een daling was van 0,83. Daarmee is dit het eerste jaar sinds 2020 met een 'netto' daling. De stijgingen waren te vinden bij arbeid & vrije tijd (+0,17; tevredenheid met werk) en samenleving (+0,17; vrijwilligerswerk). Tegelijkertijd verslechterden de veiligheid (-0,5; slachtofferschap), milieu (-0,2; milieuproblemen) en arbeid & vrije tijd (-0,17; opleidingsniveau).

Brede welvaart heeft een tweezijdige relatie met het ondernemingsklimaat. Een goed functionerend ondernemingsklimaat maakt een hogere brede welvaart mogelijk (zie Figuur 1.1). Tegelijkertijd kan een hoge brede welvaart ook bijdragen aan het ondernemingsklimaat, bijvoorbeeld door een prettige vestigingsplaats te bieden voor internationaal talent.

[18] Op deze manier tellen de acht thema's even zwaar. Eén enkele indicator die verandert vergeleken met het voorgaande jaar is daarmee goed voor 0,14 (1/7 indicatoren per thema) tot maximaal 0,5 (1/2).

Figuur 4.7 De brede welvaart in Nederland is over de laatste vijf jaar toegenomen, wel daling in laatste jaar

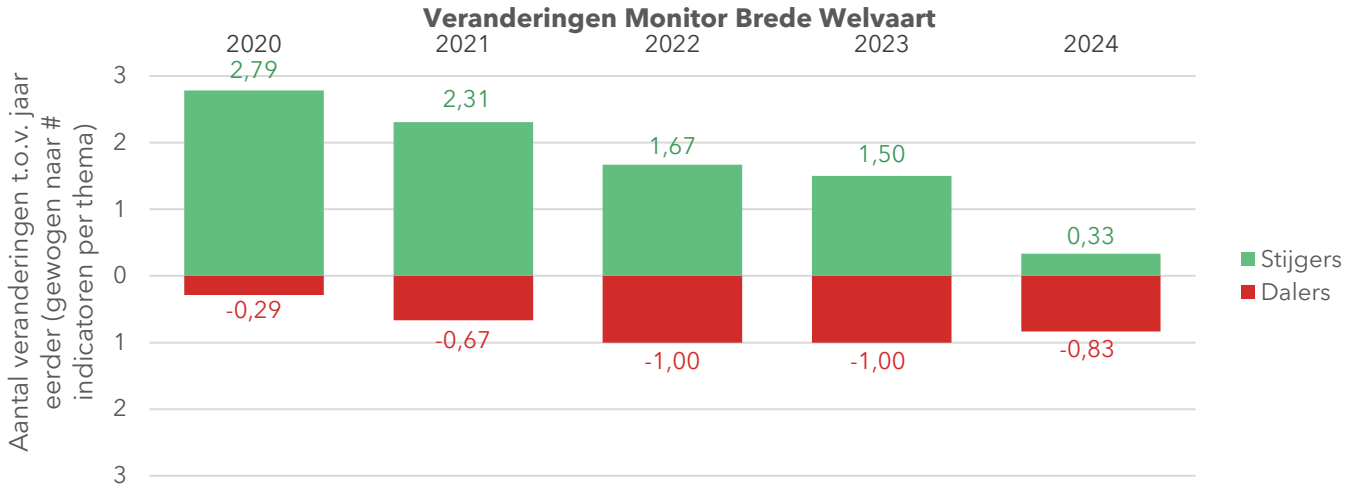

Bron: SEO Economisch Onderzoek (2024), o.b.v. CBS (2020-2024) Monitor Brede Welvaart

Noot: Gewogen naar het aantal indicatoren per thema (bijvoorbeeld 2 indicatoren betekent 0,5 per indicator). Exclusief de indicator voor bbp die tot en met 2022 werd meegenomen.

'Financieringsgat'

Er is geen duidelijke ontwikkeling in de mate waarin de financieringsvraag van bedrijven vervuld wordt (Figuur 4.8). De Financieringsmonitor van het CBS (2024) peilt jaarlijks bij ondernemingen welk deel behoefte heeft aan externe financiering en ook in hoeverre deze organisaties zich daarna oriënteren, een aanvraag doen en of deze vervolgens succesvol is.[19] Onderstaande figuur toont in hoeverre het mkb'ers en het grootbedrijf lukt om de behoefte aan financiering om te zetten in een succesvolle aanvraag. In 2018 is bijna 13 procent van de mkb'ers er niet in geslaagd de behoefte aan financiering om te zetten in een succesvolle aanvraag. Bijna 24 procent had een financieringsbehoefte terwijl 11 procent daadwerkelijk een aanvraag gerealiseerd heeft. Tussen 2018 en 2023 schommelde het financieringsgat tussen de 10 en 14 procent. Het aandeel mkb'ers met een financieringsbehoefte is in de tussentijd wel significant gedaald van 24 procent in 2018 naar 15 procent in 2023. Ook het aandeel met een geslaagde aanvraag daalde van 11 procent in 2018 naar slechts 5 procent in 2023 waardoor het 'gat' ongeveer gelijk blijft. Bij het grootbedrijf was het 'financieringsgat' in 2018 ruim 7 procent. Tijdens de coronacrisis steeg het plots één jaar naar 15 procent: bijna 30 procent had de behoefte aan nieuwe financiering terwijl het maar bijna 15 procent lukte een succesvolle aanvraag te doen. In 2021 is het aandeel met financieringsbehoefte gezakt tot 18 procent terwijl de succesvolle aanvragen gelijk bleven op 15 procent. In 2023 is het financieringsgat voor grootbedrijven gelijk aan bijna 8 procent. Toegang tot financiering, zoals leningen, investeringen of subsidies, is nodig om bedrijven te laten starten, groeien en innoveren. De financieringsmonitor laat zien dat niet alle bedrijven dezelfde financieringsbehoefte kennen, maar dat bedrijven met een behoefte zeker niet allemaal succesvol zijn (bijvoorbeeld, ongeveer twee derde van het MKB met een behoefte is niet succesvol).

Dit is in lijn met de neutrale waardering voor financieringsmogelijkheden in Nederland (zie Figuur 2.3) en dat dit mogelijk wel een van de duidelijkere pushfactoren is waardoor bedrijven overwegen activiteiten naar het buitenland te verplaatsen (zie Figuur 2.11).

19 Het financieringsgat kan zowel worden veroorzaakt door fricties (zoals asymmetrische informatie en inefficiënties op de financieringsmarkt) als door te hoge prijzen en/of risico's. Idealiter wordt alleen gekeken naar het gat dat ontstaat door de eerste oorzaak, en dit 'gat' zou in een ideale wereld niet bestaan, maar dat is op basis van de beschikbare openbare bronnen vaak niet mogelijk (Bijlsma et al., 2023).

Figuur 4.8 Met name onder het mkb is het lastig om financieringsbehoefte om te zetten in succesvolle aanvragen

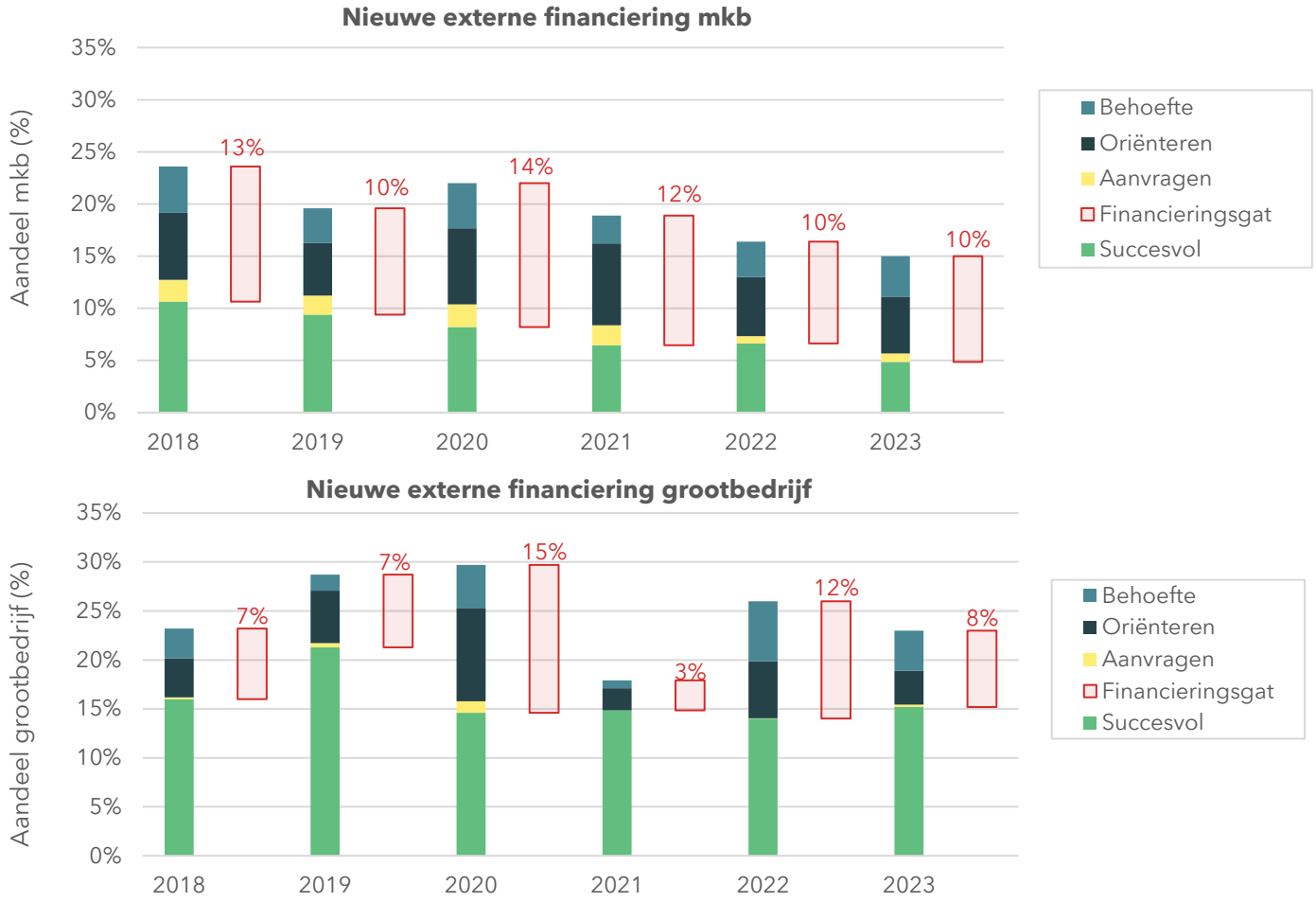

Bron: SEO Economisch Onderzoek (2024), o.b.v. CBS (2024)

Rentestanden

Na jaren van lage rentestanden op zakelijke kredieten zijn de rentes met name sinds de oplopende inflatie in 2022 snel gestegen (Figuur 4.9). Tijdens de kredietcrisis vanaf 2006-2007 stegen de rentes tijdelijk aanzienlijk van ongeveer 3 procent tot ruim 5 procent op grote nieuwe leningen van boven de 1 miljoen euro. Daarna zijn de rentes, zeker sinds het einde van de eurocrisis rond 2012, continu gedaald tot een laagste niveau van ongeveer 1 procent tot 2021. Op nieuwe leningen tot en met 250.000 euro is de rente gezakt van maximaal bijna 5 procent in 2011 naar ruim 2 procent in 2021. Sinds de oplopende inflatie zijn de rentestanden verhoogd en dat vertaalt zich naar een piek in 2023 van 5,6 procent op kleinere leningen en 4,6 procent op leningen boven de 1 miljoen euro. De meest recente standen per medio 2024 zijn 5,7 procent op kleinere leningen en 4,5 procent op grotere leningen, substantieel hoger dan in de periode 2011 tot en met 2021. Rentetarieven hebben directe invloed op de kosten van financiering voor bedrijven en dus op het gemak waarmee zij investeringen kunnen doen. Met name het mkb is vaak afhankelijk van bancaire leningen voor het financieren van investeringen (Brouwer et al., 2023).[20]

[20] In 2023 was 36 procent van alle mkb-financieringen tot 1 miljoen euro non-bancaire leningen terwijl de overige 64 procent afkomstig was uit bancaire kredieten (Stichting MKB Financiering, 2023).

Figuur 4.9 Sinds 2022 is de rente op uitstaande en nieuwe kredieten sterk gestegen

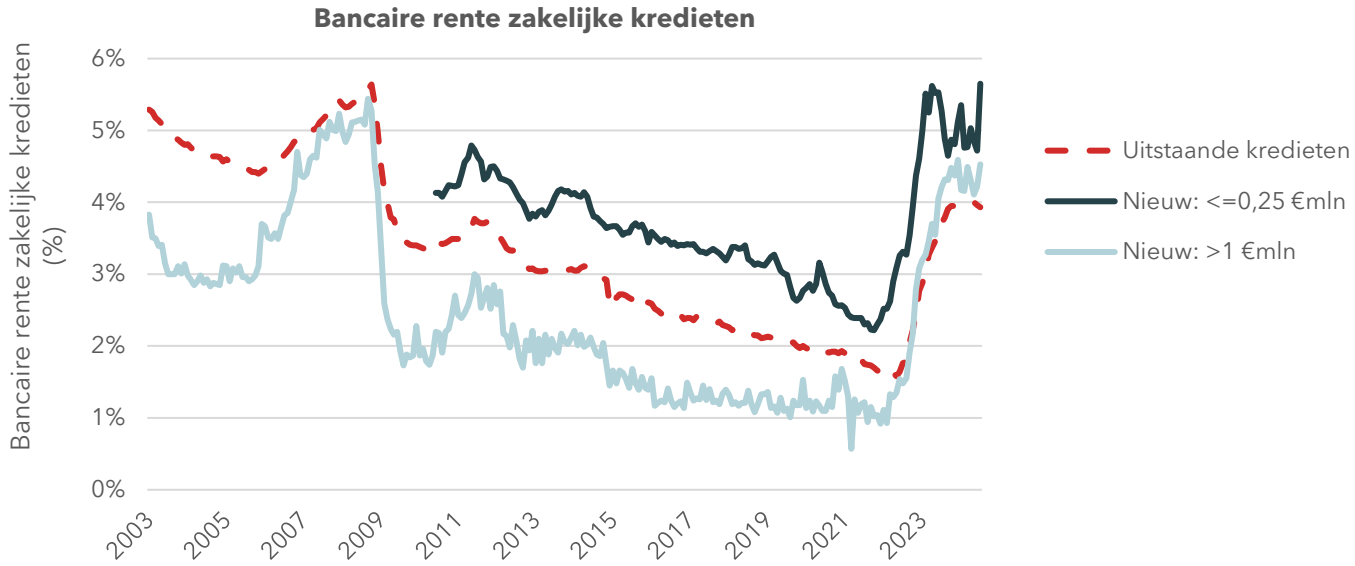

Bron: SEO Economisch Onderzoek (2024), o.b.v. DNB (2024), geraadpleegd op 26 september 2024

Durfkapitaal investeringen

Voor jongere bedrijven, met name startups en scale-ups, is de beschikbaarheid van durfkapitaal juist essentieel om hun groeiambities waar te maken. Over de langere termijn nemen de investeringen aan durfkapitaal in Nederlandse startups toe (zie Figuur 4.10). Waar de hoeveelheid geïnvesteerd durfkapitaal in 2018 nog gelijk was aan 0,9 miljard euro is dat in 2023 toegenomen tot 2,0 miljard. Nederlandse startups haalden in 2021 een piek van 5,6 miljard euro op, waarna het in de daaropvolgende jaren afnam tot 2,7 miljard in 2022 en vervolgens de 2,0 miljard in 2023.[21] De daling van ongeveer 25 procent in 2023, is lager dan de daling van 36 procent in Europa en 37 procent wereldwijd zie ook TechLeap, 2024, p. 7). TechLeap wijt deze daling met name aan de inflatie, hoge rentetarieven en geopolitieke onzekerheid. Bekeken over de langere termijn, teruggaand tot 2011, ligt de hoeveelheid opgehaald durfkapitaal nog altijd significant hoger en is het een veelvoud van de hoeveelheid die het destijds was (zie ook TechLeap, 2023, p. 43).

21 Deze piek van werd met name gedreven door investeringsrondes groter dan 250 miljoen (TechLeap, 2023, p.43).

Figuur 4.10 Nederlandse startups hadden in 2021 een sterke piek aan opgehaald durfkapitaal; sindsdien daling

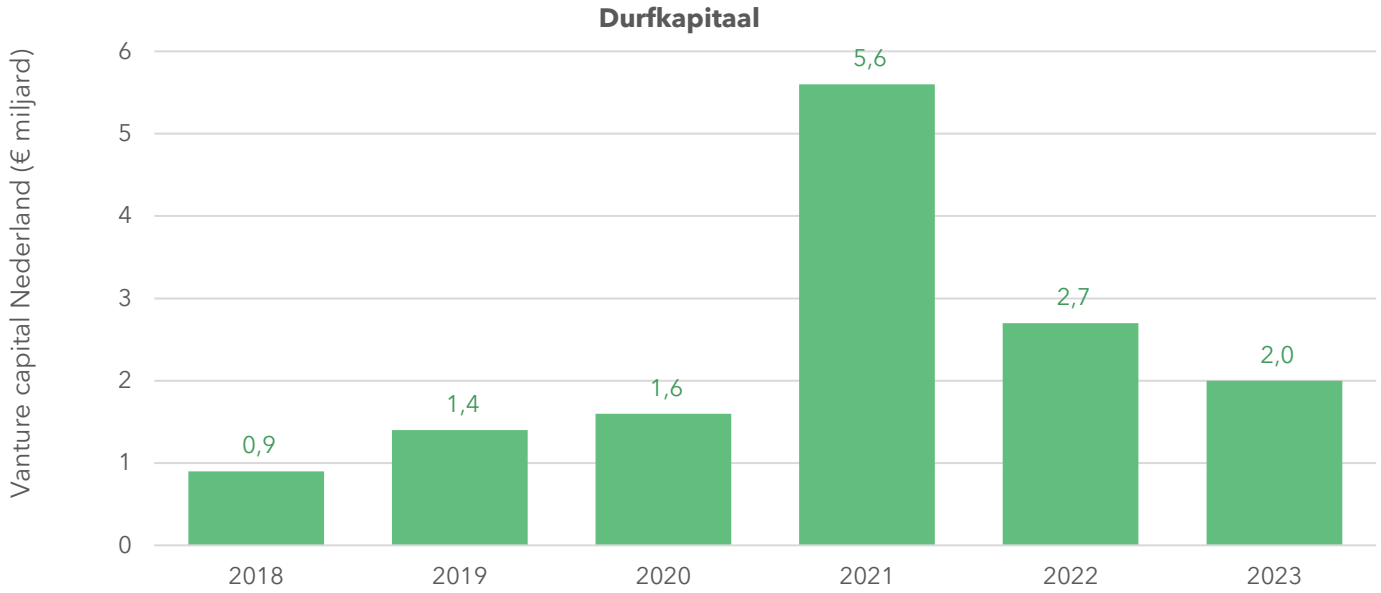

Bron: SEO Economisch Onderzoek (2024), o.b.v. TechLeap (2024, p. 7)

R&D-investeringen

De Nederlandse uitgaven aan R&D in termen van het bbp liggen al jaren op ongeveer hetzelfde niveau, rond de 2,2 tot 2,3 procent van het bbp (Figuur 4.11). Het grootste deel van deze uitgaven wordt gedaan door het bedrijfsleven.[22] Dit deel is de laatste jaren licht gestegen van 1,2 als percentage van het bbp in 2013 naar 1,3 in 2021. De overheid neemt ook een substantieel deel van de R&D-investeringen voor haar rekening. Sinds 2013 is de overheidssteun voor R&D als percentage van het bbp min of meer gelijk gebleven op ongeveer 0,7 procent van het bbp. De totale overheidsuitgaven aan R&D stijgen wel, maar deze stijging is ongeveer gelijk aan de groei van de economie (Rathenau, 2024a). Tot en met 2019 namen de overheidsuitgaven aan R&D in percentage van het bbp licht af, maar met de start van het Nationaal Groeifonds (NGF) in 2020 werd dat weer goedgemaakt.[23] Ook in 2022 lag de totale R&D-intensiteit op 2,3 procent van het bbp. Hiermee blijft Nederland achter op de in EU-verband afgesproken doelstelling van 3 procent uit het Lissabonakkoord. Nederland ligt hiermee onder het OESO-gemiddelde, maar boven het EU27-gemiddelde (Rathenau, 2024b).

22 Deels indirect gefinancierd door de overheid middels de regelingen zoals de WBSO en de Innovatiebox.
23 Inmiddels is aangekondigd dat het NGF wordt uitgefaseerd (Rijksoverheid, 2024).

Figuur 4.11 De R&D-uitgaven van de overheid zijn gestagneerd, zelfs na een recente opleving sinds 2019

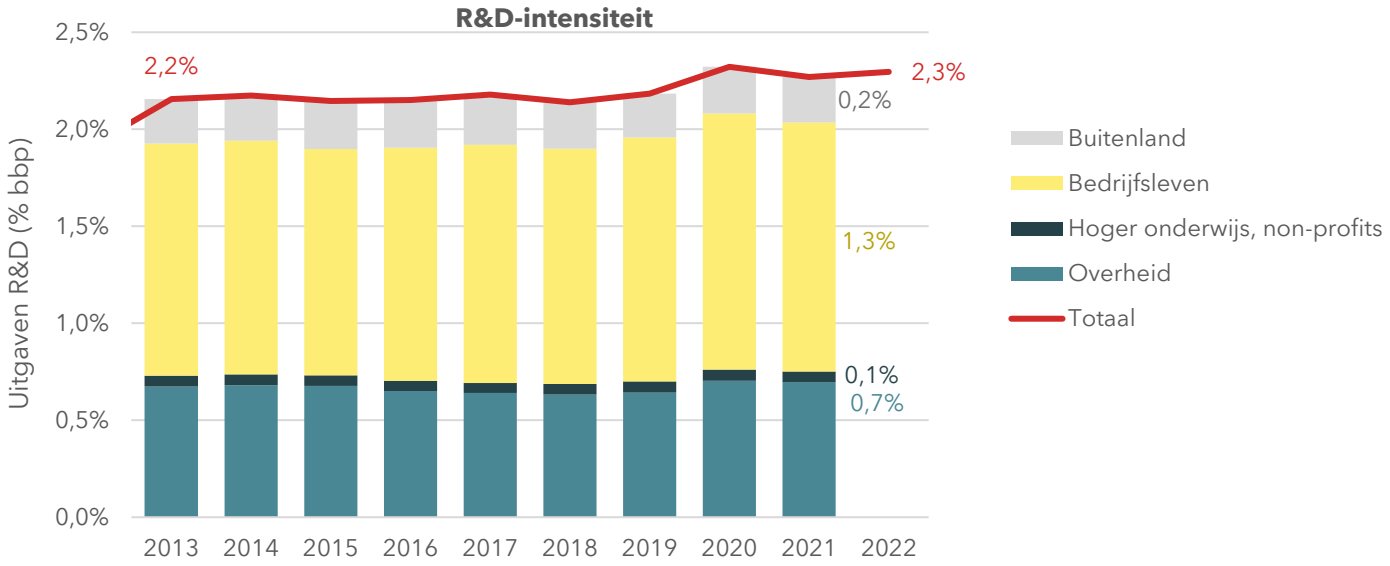

Bron: SEO Economisch Onderzoek (2024), o.b.v. OESO (n.d.)

Energieprijzen

Nederland kende jarenlang stabiele gas- en elektriciteitsprijzen tot de grote prijsstijgingen van 2022 (zie Figuur 4.12). Voor bedrijven met een laag verbruik was de gasprijs jarenlang rond de 7 cent per KWh inclusief belastingen. Sinds 2021 is de totaalprijs echter gestegen van 10 cent tot een maximum van bijna 21 cent begin 2023. Dat is meer dan een verdubbeling ten opzichte van eind 2021 (+105 procent). In de tweede helft van 2023 zakt de gasprijs enigszins naar 16 cent per KWh inclusief belastingen. Het aandeel belastingen voor zakelijke kleinverbruikers is sinds 2007 gestegen van 37 procent van de totaalprijs naar 62 procent in 2021 en in de eerste en tweede helft van 2023 42 respectievelijk 48 procent. Voor grootverbruikers ligt de gasprijs lager, waarbij belastingen ook een kleiner aandeel vormen. Eind 2017 was de totale gasprijs ruim 2 cent per KWh, waarvan 23 procent belastingen zijn. Tijdens de energiecrisis piekte de gasprijs eind 2022 op 12 cent, een stijging van +110 procent vergeleken met een jaar eerder. Sindsdien is de gasprijs voor beide type verbruikers enigszins genormaliseerd. Bij grootverbruikers is de prijs nu 12 procent lager dan eind 2021, terwijl het voor kleinverbruikers nog altijd 63 procent *boven* het oude prijspeil van eind 2021 ligt.

De stroomprijzen kennen eenzelfde verhouding en verloop over tijd. Voor kleinverbruikers steeg de prijs van ruim 17 cent per KWh naar een piek van 52 cent begin 2023 en 45 cent eind 2023. Hierbij is het aandeel belastingen gestegen van bijna 25 procent in 2007 naar 36 tot 43 procent in 2021. Tijdens de energiecrisis is de belasting op elektriciteit verlaagd waardoor het aandeel destijds 4 tot 16 procent was. In 2023 is het toegenomen tot 27 à 29 procent. Onder grootverbruikers is de stroomprijs gestegen van 7 tot 8 cent in 2009 naar 26 cent per KWh in 2023. Deze prijzen zijn niet gedaald sinds de prijsstijgingen. Het aandeel belastingen is relatief stabiel rond de 18 procent met uitzondering van eind 2022 toen het tijdelijk zakte naar 9 procent.

Fluctuaties in energieprijzen kunnen grote gevolgen hebben voor de kostenstructuur, winstgevendheid en investeringsbeslissingen van (met name energie-intensieve) bedrijven. Hoger energieprijzen kunnen bedrijven ook stimuleren om te investeringen in efficiëntie verhogende maatregelen en duurzame innovatie. De overheid bood via de Tegemoetkoming Energiekosten energie-intensief mkb (TEK) een gedeeltelijke compensatie voor de hogere energiekosten aan het midden- en kleinbedrijf (mkb) die een significant deel van hun omzet aan energiekosten kwijt zijn. Deze regeling hielp bedrijven tot en met 2023 door de periode met extreme prijsstijgingen.

Figuur 4.12 Energieprijzen blijven – na absolute piek in 2022 – op een relatief hoog niveau

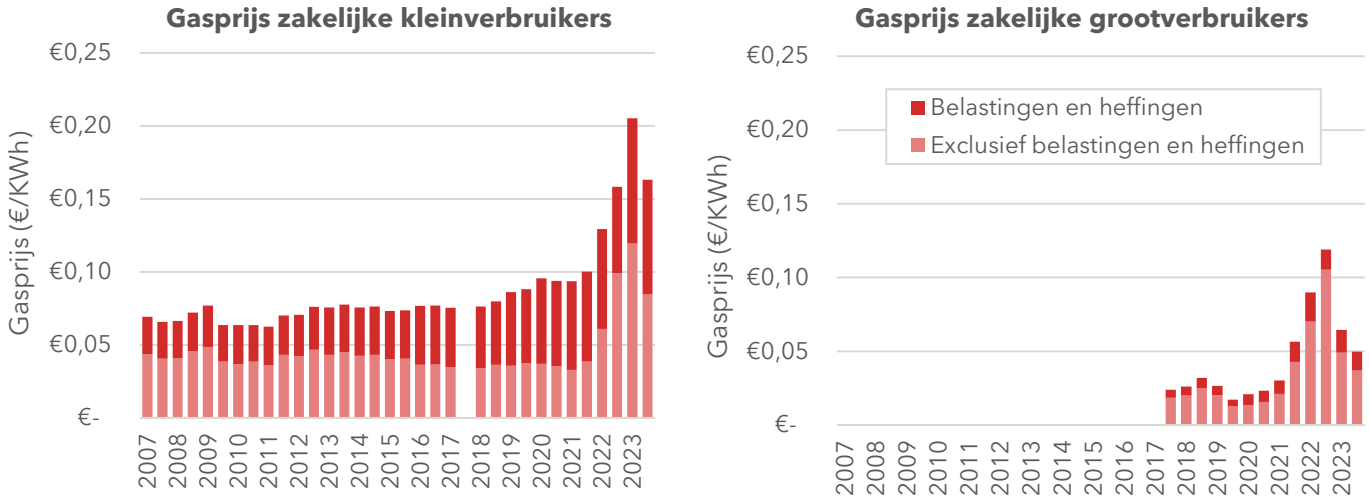

Bron: SEO Economisch Onderzoek (2024), o.b.v. Eurostat (2024a)
Noot: Kleinverbruiker met verbruik onder de 1.000 GJ en grootverbruiker met minstens 4.000.000 GJ. Prijzen per half jaar.

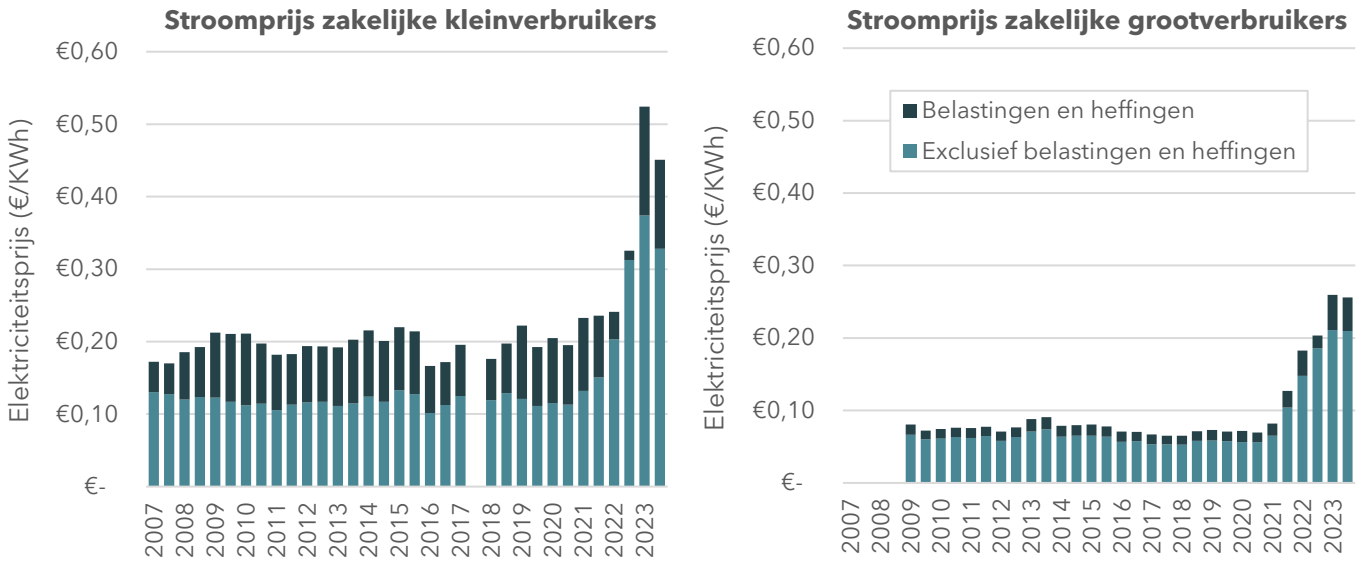

Bron: SEO Economisch Onderzoek (2024), o.b.v. Eurostat (2024b)
Noot: Kleinverbruiker met verbruik onder de 20 MWh en grootverbruiker met minstens 150.000 MWh. Prijzen per half jaar.

Netcongestie

In grote delen van Nederland is op dit moment significante netcongestie: bedrijven staan in de wachtrij om een aansluiting te bemachtigen (Figuur 4.13). Voor het gebruik voor (duurzame) elektriciteit is een afdoende aansluiting nodig en hetzelfde geldt voor het leveren van opgewekte stroom. Op dit moment is er in Nederland een wachtrij van bijna 11.000 partijen voor een nieuwe of verzwaarde grootverbruikersaansluiting terwijl meer dan 8.000 partijen energie terug willen leveren aan het net. In termen van vermogen is de vraag naar afnamecapaciteit relatief nog groter dan voor het leveren: 6,1 MW voor afnemen tegenover 4,0 MW voor teruglevering. Netcongestie is in principe een regionale kwestie, maar op enkele delen van Zuid-Holland en Noordoost-Nederland na is er in heel Nederland geen capaciteit beschikbaar. Vanaf volgend jaar kan jaar op jaar gemonitord worden of de netcongestie toe- of afneemt.

Figuur 4.13 Voor het afnemen van stroom bestaat een grotere wachtrij dan voor het leveren

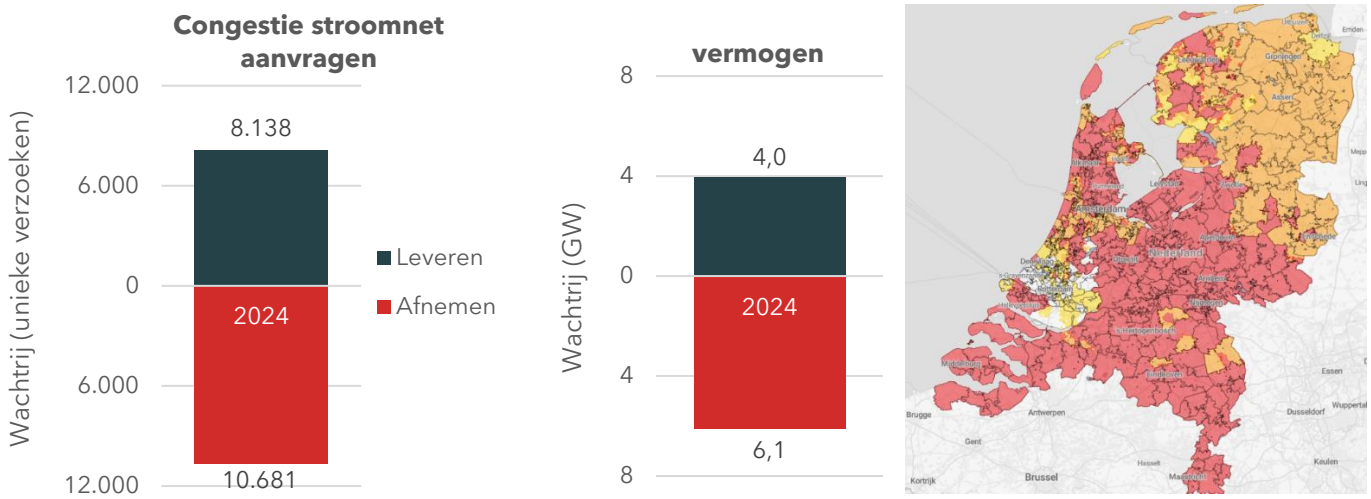

Bron: SEO Economisch Onderzoek (2024), o.b.v. Netbeheer Nederland (2024), geraadpleegd op 17 september 2024
Noot: Leveren = invoeding, afnemen = afname. Wachtrij opgeteld voor heel Nederland.

Ruimtegebrek

De bezetting op bedrijventerreinen is de afgelopen jaren toegenomen (Figuur 4.14). In Nederland is de totale oppervlakte van bedrijventerreinen gegroeid van ruim 77 duizend hectare in 2010 naar bijna 83 duizend in 2022 Sinds 2010 is het aandeel nog uitgeefbare oppervlakte afgenomen van 19 procent naar slechts 12 procent. Ook de leegstand van kantoren, winkels en industrie is sinds 2015 afgenomen, ondanks een kleine opleving tijdens COVID. In termen van aantal leegstaande objecten daalde de leegstand van 11 procent kantoren in 2015 naar 9 procent in 2023 – in termen van oppervlakte is vooral de leegstand in industrieel gebied gedaald (zie Figuur B.10 in Bijlage B). Over een langere periode blijkt het aandeel landgebruik voor bedrijventerreinen, detailhandel en horeca te zijn gestegen van 1,9 procent in 1996 naar 3,0 procent in 2017 (Figuur B.11 in Bijlage B). Ook gebruik voor recreatieterreinen nam toe van 2,5 naar 3,2 procent. Tegelijkertijd daalde het agrarisch landgebruik over diezelfde periode van 69,8 naar 66,3 procent, maar daarmee beslaat het nog altijd het overgrote deel van Nederland. Land voor woningen is sinds 1996 gestegen van 6,3 naar 7,2 procent. Deze trends duiden op een duidelijke toename van de vraag naar en daarmee ook potentiaal gebrek aan geschikte locaties voor ondernemingen.

Figuur 4.14 De bezetting op bedrijventerreinen is de afgelopen jaren toegenomen

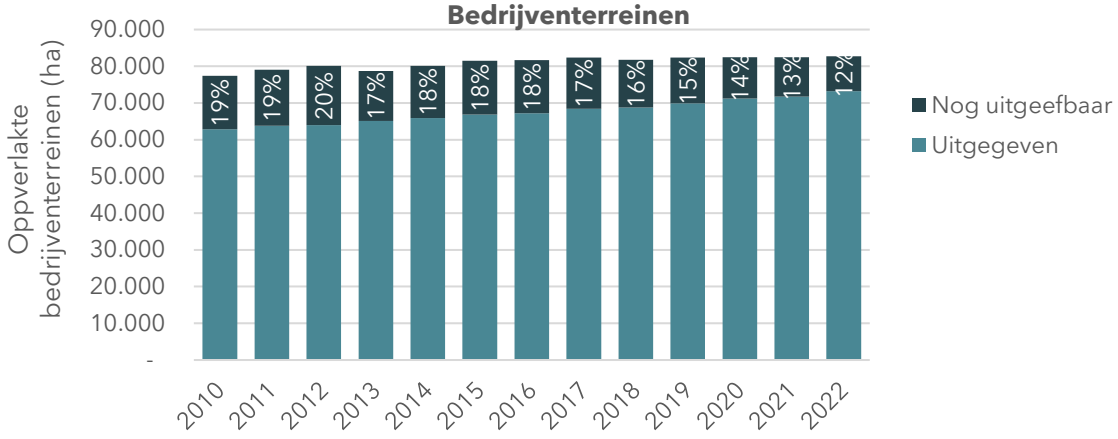

Bron: SEO Economisch Onderzoek (2024), o.b.v. IBIS (n.d.)
Noot: Nog uitgeefbare oppervlakte kan zowel van gemeenten als particulieren in bezit zijn. In 2022 is 72 procent van de 9.534 hectare nog uitgeefbaar bedrijventerrein in gemeentelijke handen en 28 procent is van particulieren.

Stikstof

Grote delen van de Nederlandse natuur zijn overbelast (zie Figuur 4.15), waardoor de uitstoot van stikstof in Nederland de komende jaren flink omlaag moet. Met name sinds de uitspraak van de Raad van State over PAS-melders in 2019 is ook een vergunning voor stikstofuitstoot voorwaarde om te kunnen ondernemen. Gemeten naar oppervlakte natuur blijkt slechts 28 procent van de natuur *niet* overbelast, terwijl 12 procent een sterke overbelasting te verduren heeft. Met name in Noord-Brabant, het noorden van Limburg en de oostelijke provincies is de natuur (sterk) overbelast. Daarom heeft de overheid maatregelen voor de landbouw-, industrie- en de verkeerssector vastgesteld. Voor bedrijven in sectoren zoals landbouw, bouw en industrie, waar veel stikstof wordt uitgestoten, leiden deze regels vaak tot beperkingen op productiecapaciteit, vergunningverlening en uitbreidingsmogelijkheden.

Figuur 4.15 Grote delen van de Nederlandse natuur zijn overbelast

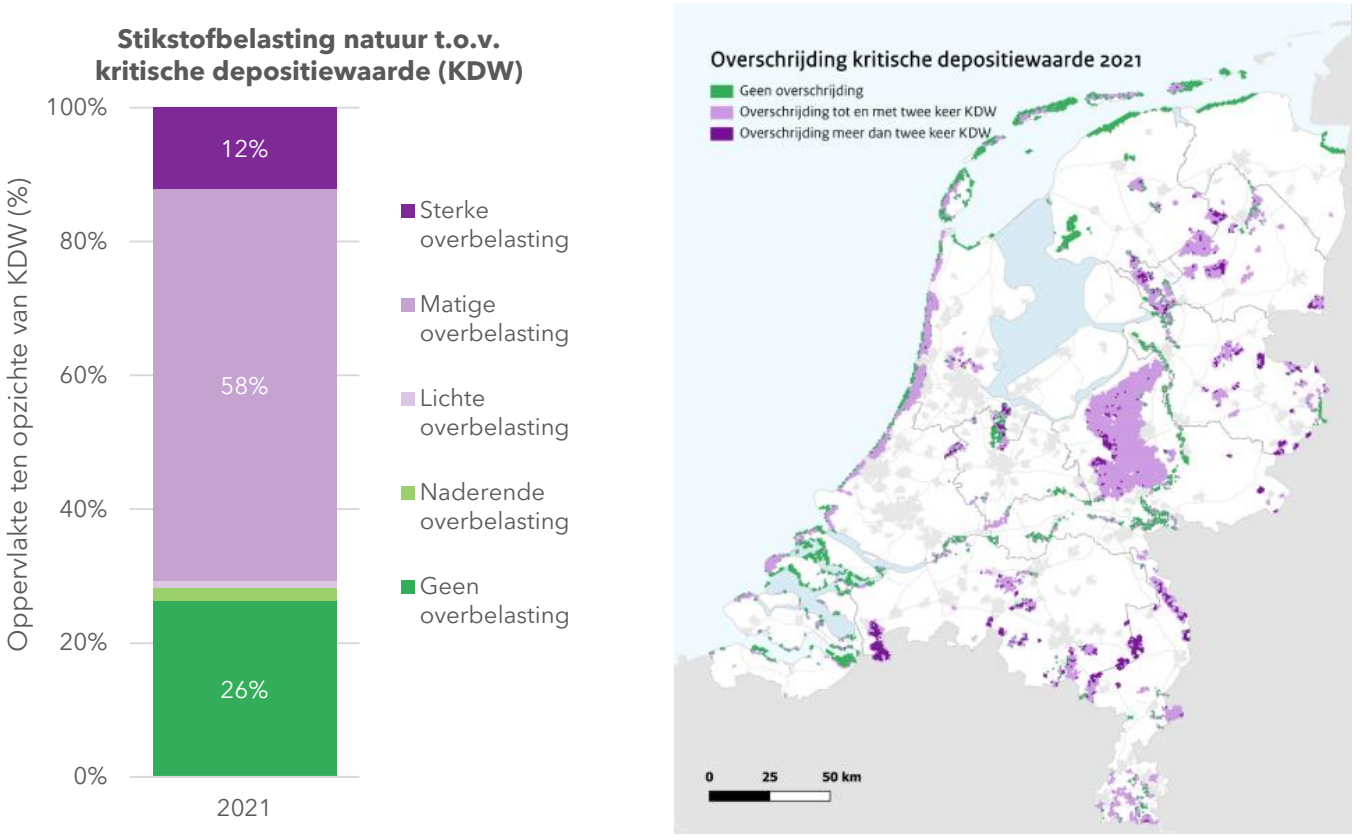

Bron: SEO Economisch Onderzoek (2024), o.b.v. AERIUS Monitor (2023) en RIVM (2023)

Sentiment over bedrijfsleven

Het vertrouwen in het bedrijfsleven –of in ieder geval in grote bedrijven– is sinds 2012 verslechterd, maar voor banken juist hersteld (Figuur 4.16). In 2012 had 45 procent van de Nederlanders tamelijk veel of heel veel vertrouwen in grote bedrijven. Inmiddels is dit sentiment verslechterd en heeft nog 36 procent dat. Voor banken was in 2013 –ten tijde van de eurocrisis– het laagste aandeel dat vertrouwen had met 34 procent van de Nederlanders. Sindsdien is het toegenomen tot de helft (50 procent). Jongeren hebben in beide typen organisaties meer vertrouwen dan oudere Nederlanders (CBS, 2024). Voor banken blijken Nederlanders met een lager onderwijsniveau relatief meer vertrouwen te hebben dan hoogopgeleiden, terwijl dit voor grote bedrijven juist andersom is.

Figuur 4.16 Vertrouwen burgers in banken groeit terwijl sentiment over grote bedrijven afneemt

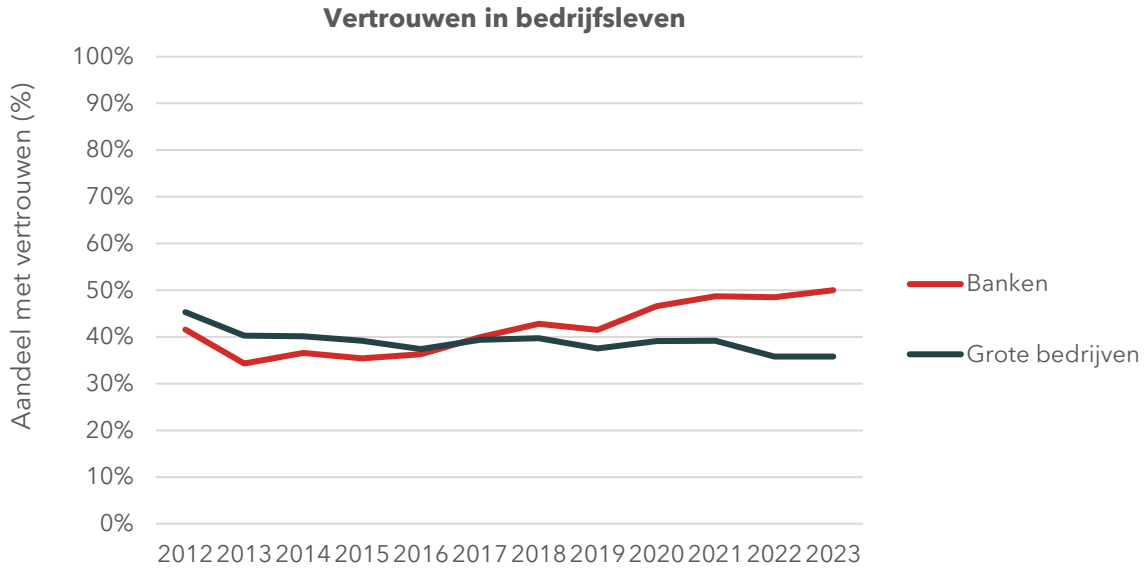

Bron: SEO Economisch Onderzoek (2024), o.b.v. CBS (2024)
Noot: Aandeel personen van 15 jaar en ouder met tamelijk veel of heel veel vertrouwen.

4.2 Deelconclusies

In dit afsluitende hoofdstuk zijn enkele actuele thema's relevant voor (ontwikkelingen in) het Nederlandse ondernemingsklimaat belicht met een feitelijke analyse. Hieronder volgt een puntsgewijze samenvatting:

- Nederland kent momenteel een historisch krappe arbeidsmarkt. Dit heeft (mede) geleid tot stijgende personeelskosten. Het aandeel van de beroepsbevolking met een hbo- of wo-diploma stijgt gestaag. Deze trends passen goed bij de positieve waardering van het bedrijfsleven voor de aanwezigheid van talent in Nederland én dat deze dimensies van het ondernemingsklimaat behoren bij de dimensies die het sterkst gedaald zijn;
- Sinds 2000 zijn de Vpb-tarieven en schijfgrenzen regelmatig aangepast, maar ook in andere landen vinden er regelmatig belastinghervormingen plaats. Daarbij houden aanpassingen in de schijfgrenzen, grondslagverbreding en tariefsverlaging elkaar doorgaans in balans. Rond enkele voor het bedrijfsleven relevante fiscale regelingen was er afgelopen jaar wel veel onzekerheid (bijvoorbeeld de 30%-regeling, aandeleninkoopfaciliteit, regelingen rondom bedrijfsoverdracht);
- Zowel de structurele als eenmalige regeldrukkosten zijn de afgelopen zes jaar elk jaar gestegen. Dit strookt met dat faciliterende dienstverlening de dimensie is met het grootste belang voor het algehele oordeel van bedrijven over het Nederlandse ondernemingsklimaat;
- De connectiviteit en netwerkkwaliteit op Schiphol zijn de laatste decennia sterk verbeterd (uiteraard wel met een dip in de coronapandemie) - de (gedeelde) koploperspositie is de luchthaven wel aan het kwijtraken. Gemeten in tonnen vracht blijft Rotterdam verreweg de grootste haven in Europa; wereldwijd is het wel ingehaald door enkele Aziatische havens;
- De digitale connectiviteit in Nederland, een belangrijke voorwaarde voor digitalisering en digitale innovaties, is het afgelopen decennium behoorlijk uitgebreid. Dit is in lijn met de positieve waardering van het bedrijfsleven voor de digitale infrastructuur en de hoge notering van Nederland op digitale indicatoren;

- De brede welvaart in Nederland is bezien over de afgelopen vijf jaar duidelijk toegenomen. Dit is consistent met het structureel hoge oordeel van bedrijven over de kwaliteit van leven in Nederland. Er is wel sprake van een duidelijke stagnering van de groei in brede welvaart en in het laatste jaar zelfs van een lichte netto afname;
- Er is geen duidelijke ontwikkeling in het financieringsgat zichtbaar; met name binnen het mkb lijkt wel (structureel) veel onvervulde financieringsbehoefte te bestaan. Rentes op zakelijke kredieten zijn daarbij sinds 2022 snel gestegen. Positief is dat over de langere termijn de durfkapitaalinvesteringen in Nederland toenemen;
- De Nederlandse uitgaven aan R&D in termen van het bbp liggen al jaren op ongeveer hetzelfde niveau. De 3-procentsnorm wordt daarbij niet gehaald;
- Energieprijzen blijven – na absolute piek in 2022 – op een relatief hoog niveau. Overheidssteun daarvoor is vanaf 2024 stopgezet. In grote delen van Nederland is er sprake van significante netcongestie: bedrijven staan in de wachtrij om een aansluiting te bemachtigen
- Zowel de omvang van en bezetting op bedrijventerreinen nemen toe; de leegstand van kantoren en industrieel gebied neemt af. Grote delen van de Nederlandse natuur zijn overbelast, wat leidt tot beperkingen van productiecapaciteit, vergunningverlening en uitbreidingsmogelijkheden voor met name de landbouw-, industrie- en bouwsectoren;
- Het vertrouwen in het bedrijfsleven – of in ieder geval in grote bedrijven – is sinds 2012 verslechterd. Vertrouwen in banken neemt over dezelfde periode juist toe.

Hoewel dat in deze monitor formeel niet is onderzocht, is het aannemelijk dat deze thema's een (grote) rol spelen in de waardering van het bedrijfsleven voor het Nederlandse ondernemingsklimaat en ook hun weerslag hebben op de internationale concurrentiepositie van Nederland. We claimen niet alle belangrijke thema's in beeld te hebben noch met deze thema's de veertien dimensies van het ondernemingsklimaat volledig af te dekken, maar deze kunnen wel een aantal ontwikkelingen duiden.

De meeste feitelijke indicatoren over deze thema's zijn in lijn met de ontwikkelingen in de waardering van het bedrijfsleven en/of de internationale positie van Nederland op de betreffende dimensies van het ondernemingsklimaat. Dit geldt bijvoorbeeld voor thema's zoals de arbeidsmarktkrapte, regeldruk, energieprijzen en netcongestie, beschikbaarheid van fysieke ruimte, stikstof en het vertrouwen in grote bedrijven. Voor andere thema's is deze link minder duidelijk te leggen, bijvoorbeeld op de verschillende indicatoren over financiering en fysieke infrastructuur. Een belangrijk thema dat zich moeilijk leent voor harde cijfers en feiten is de stabiliteit en voorspelbaarheid (zowel in het algemeen als ten opzichte van het fiscaal klimaat). We vermoeden dat onzekerheid rondom fiscale regelingen zoals de 30%-regeling, aandeleninkoopfaciliteit en BOR – die ook in meer of mindere mate speelden tijdens het primaire veldwerk voor deze monitor – hebben bijgedragen aan de uitgesproken negatieve beoordeling van het bedrijfsleven op dit vlak, maar kunnen dat niet met zekerheid vaststellen.

5 Conclusie

Deze tweede meting van het Nederlandse ondernemingsklimaat toont een dalende trend in zowel de waardering van bedrijven als de internationale concurrentiepositie van Nederland.

De Monitor Ondernemingsklimaat 2024 brengt percepties uit het bedrijfsleven, inzichten uit internationale ranglijsten en feitelijke indicatoren over het ondernemingsklimaat samen. Daarvoor wordt zowel naar het ondernemingsklimaat in het algemeen als naar veertien specifieke dimensies gekeken.

Het Nederlandse ondernemingsklimaat wordt door bedrijven nog met een krappe voldoende beoordeeld, en internationaal gezien blijft Nederland tot de top 10 behoren. Dimensies zoals kwaliteit van leven, digitale-, kennis- en fysieke infrastructuur en de nabijheid van belanghebbenden krijgen structureel hoge waarderingen. Internationale indicatoren en feitelijke cijfers bevestigen de hoge score van Nederland op deze dimensies en tonen in sommige gevallen ook een positieve ontwikkeling over de laatste jaren.

In zijn algemeenheid is er echter wel sprake van een dalende trend. Dit geldt zowel voor de waardering van bedrijven voor het ondernemingsklimaat, als voor de internationale concurrentiepositie. Ten opzichte van de metingen in de afgelopen twee jaar heeft het bedrijfsleven vooral een lagere waardering voor de energie-infrastructuur, beschikbaarheid van talent, belastingklimaat en faciliterende wetgeving. In internationaal opzicht zakt Nederland met name op beschikbaarheid van durfkapitaal en gekwalificeerd personeel, een langetermijnvisie van de overheid, marktverstoringen door subsidies en politieke stabiliteit. Het valt op dat Nederland ten opzichte van vergelijkbare Westerse referentielanden vaak zijn positie weet te behouden, hoewel dat niet opgaat voor de indicatoren over durfkapitaal, gekwalificeerd personeel en langetermijnvisie.

De huidige plek van Nederland op internationale ranglijsten die meerdere indicatoren samen beschouwen – zoals die van de IMD, WIPO en WEF – sluit historisch gezien aan bij het niveau van het begin van het vorige decennium. Op de *Global Innovation Index* (WIPO) neemt Nederland na een geleidelijke daling inmiddels de 8ste plek in. Op de *World Competitiveness Ranking* (IMD) daalt Nederland in 2024 van de 5e naar de 9e plaats, waarmee het dit jaar de sterkste daler is binnen de top 10. In het *Future of Growth* rapport van het WEF scoort Nederland in de top 10 op Innovativiteit, Inclusiviteit en Veerkrachtigheid en lager op Duurzaamheid, waarbij dat laatste geldt voor veel vergelijkbare Westerse referentielanden.

Op basis van feiten en cijfers uit bestaande monitors en andere (statistische) bronnen identificeert deze monitor verschillende thema's die vermoedelijk bijdragen aan de hierboven geschetste ontwikkelingen. Voorbeelden hiervan zijn de aanhoudende krapte op de arbeidsmarkt, toegenomen regeldruk en de significante netcongestie in grote delen van Nederland. Deze thema's komen veelal overeen met de dimensies van het ondernemingsklimaat waarvoor de waardering vanuit het bedrijfsleven het sterkst is gedaald en/of waarin Nederland terrein verliest ten opzichte van andere landen.

De voorspelbaarheid en stabiliteit van het overheidsbeleid krijgt van alle dimensies de laagste waardering door het bedrijven. Het belang hiervan wordt verder bevestigd in verdiepingsvragen over het fiscale klimaat, waar vooral de onvoorspelbaarheid van fiscale regelingen als onaantrekkelijk wordt aangemerkt. Het is mogelijk dat dit (deels) samenhangt met de periode waarin de primaire dataverzameling voor deze monitor plaatsvond, namelijk tijdens

de formatie van het nieuwe kabinet. Onzekerheid hierover kan van invloed zijn geweest op de gemeten waardering. Aan de andere kant suggereren internationale cijfers en ook eerdere jaargangen van deze monitor dat de perceptie vanuit het bedrijfsleven over de stabiliteit van het overheidsbeleid al langer afneemt. De mate waarin bedrijven het overheidsbeleid als onvoorspelbaar zien is daarbij een belangrijke voorspeller van hun algehele oordeel over het ondernemingsklimaat. Dat laatste geldt nog sterker voor de faciliterende wetgeving, waaronder onder andere zaken als regeldruk vallen. Dit lijken daarmee de belangrijkste verbeterpunten voor het Nederlandse ondernemingsklimaat.

Referenties

ACM (2024). Telecommonitor: Vaste Netwerken.. *Autoriteit Consument & Markt*. Verkregen via https://public.tableau.com/app/profile/autoriteit.consument.en.markt/viz/Telecommonitor/NETWERKEN

Adviescommissie belastingheffing van multinationals (2020, 15 april). Rapport Adviescommissie belastingheffing van multinationals.

AERIUS Monitor (2023, 26 oktober). Stikstofdepositie in relatie tot natuur. Verkregen via https://monitor.aerius.nl/onderwerp/stikstofdepositie-nl-irt-nature?level=national

Badir, M., Timmerman, J., & Van Hoorn, L. (2021). Het opstaptarief in de vennootschapsbelasting verdient meer aandacht. *ESB, 106*(4800), 380-383. Verkregen via https://esb.nu/het-opstaptarief-in-de-vennootschapsbelasting-verdient-meer-aandacht/

Belastingdienst (n.d.). Tarieven voor de vennootschapsbelasting. Verkregen via https://www.belastingdienst.nl/wps/wcm/connect/bldcontentnl/belastingdienst/zakelijk/winst/vennootschapsbelasting/tarieven_vennootschapsbelasting

Bijlsma, M., Kuczynski, A., Petrat, A., & Busschots, T. (2023, 19 september). Quickscan MKB financiering. *SEO Economisch Onderzoek, 2023-25*. Verkregen via https://www.seo.nl/publicaties/quickscan-mkb-financiering/

Brouwer, G, Van Hoenselaar, F., & Nijhuis, M. (2023, 3 oktober). Midden- en kleinbedrijf betaalt een hogere rente en dit duidt op marktfalen. *Economische Statistische Berichten (ESB), 109*(4930), 86-89.

CBS (2013). Het Nederlandse ondernemingsklimaat in cijfers 2013. *Ministerie van Economische Zaken & Centraal Bureau voor de Statistiek, 60121 201301 I-74*.

CBS (2020). Brede-welvaarttrends. *Monitor Brede Welvaart & de Sustainable Development Goals 2020*. Verkregen via https://longreads.cbs.nl/monitor-brede-welvaart-en-sdgs-2020/brede-welvaarttrends/

CBS (2021). Brede-welvaarttrends. *Monitor Brede Welvaart & de Sustainable Development Goals 2021*. Verkregen via https://longreads.cbs.nl/monitor-brede-welvaart-en-sdgs-2021/brede-welvaarttrends/

CBS (2022). Brede-welvaarttrends (BWT): hier en nu. *Monitor Brede Welvaart & de Sustainable Development Goals 2022*. Verkregen via https://www.cbs.nl/-/media/_pdf/2022/20/2022ll11_mbw_2022.pdf

CBS (2023). Brede-welvaarttrends en SDG's (BWT): hier en nu. *Monitor Brede Welvaart & de Sustainable Development Goals 2023*. Verkregen via https://www.cbs.nl/nl-nl/dossier/dossier-brede-welvaart-en-de-sustainable-development-goals/monitor-brede-welvaart-en-de-sustainable-development-goals-2023/brede-welvaart/hier-en-nu

CBS (2023a). Bodemgebruik; uitgebreide gebruiksvorm, per gemeente. *CBS StatLine*. Verkregen via https://opendata.cbs.nl/#/CBS/nl/dataset/70262ned/table?dl=AC9DD

CBS (2023b). Landelijke monitor leegstand 2015-2023. Verkregen via https://www.cbs.nl/nl-nl/maatwerk/2023/48/landelijke-monitor-leegstand-2015-2023

CBS (2024). Brede-welvaarttrends en SDG's (BWT): hier en nu. *Monitor Brede Welvaart & de Sustainable Development Goals 2024*. Verkregen via https://www.cbs.nl/nl-nl/visualisaties/monitor-brede-welvaart-en-de-sustainable-development-goals/hier-en-nu/hier-en-nu-samenvatting

CBS (2024). Vertrouwen in mensen en in organisaties; persoonskenmerken. CBS StatLine. Verkregen via https://opendata.cbs.nl/#/CBS/nl/dataset/85533NED/table?dl=A5BF2

CBS (2024, 26 januari). Financieringsmonitor 2023. Verkregen via https://www.cbs.nl/nl-nl/longread/aanvullende-statistische-diensten/2024/financieringsmonitor-2023

CBS (2024a). Vacatures; vacaturegraad naar SBI 2008. *CBS StatLine*. Verkregen via https://opendata.cbs.nl/statline/#/CBS/nl/dataset/80567ned/table?dl=ACC20

CBS (2024b). Bevolking; hoogstbehaald onderwijsniveau en onderwijsrichting. Verkregen via https://opendata.cbs.nl/statline/#/CBS/nl/dataset/85313NED/table?dl=ACC32

CPB (2022, 25 mei). Evaluatie fiscale regelingen gericht op bedrijfsoverdracht. *Centraal Planbureau*. Verkregen via https://www.cpb.nl/evaluatie-fiscale-regelingen-gericht-op-bedrijfsoverdracht

De Jong, G., Koeman, N., Konijn, S., Volberda, H., & Heij, K. (2022). Het Nederlandse innovatielandschap de toekomst tegemoet: Resultaten van de Nederlandse Innovatie Monitor 2022. *SEO Economisch Onderzoek*, *2022-86*.

De Jong, G., Koeman, N., Konijn, S., Volberda, H., & Hollen, R. (2023). Monitor Ondernemingsklimaat 2023: Opzet en nulmeting. *SEO Economisch Onderzoek & ACBI*, *2023-107*.

De Jong, G., Konijn, S., Koeman, N., Volberda, H., & Hollen, R. (2024). Nederlandse Innovatie Monitor 2024: Kansen en risico's op het gebied van verduurzaming, AI en arbeidsmigratie. *SEO Economisch Onderzoek*.

DNB (2024, 22 juli). Rente. Verkregen via https://www.dnb.nl/statistieken/dashboards/rente/ (geraadpleegd op 26-9-2024)

Eurostat (2023). Country level - gross weight of goods handled in all ports. Verkregen via https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/bookmark/d2c89784-fb70-4b1f-8de0-051b10901a90?lang=en

Eurostat (2023, 8 december). Type of connections to the internet by size class of enterprise. Verkregen via https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/bookmark/5fc3152a-30d0-47ac-bb2f-210280c96924?lang=en

Eurostat (2024). Labour cost index by NACE Rev. 2 activity - nominal value, quarterly data. Verkregen via https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/bookmark/c186e982-2684-4786-96c4-ef31a7b9e187?lang=en

Eurostat (2024a). Gas prices for non-household consumers - bi-annual data (from 2007 onwards). Verkregen via https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/bookmark/8cb8eb7e-040c-4efa-a6e3-f10f69675f40?lang=en

Eurostat (2024b). Electricity prices for non-household consumers - bi-annual data (from 2007 onwards). Verkregen via https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/bookmark/69b472f3-fd78-4b6a-a963-d8b94b1277e4?lang=en

Financieele Dagblad (2024). Nederland: van bijna de beste naar 'best of the rest. Verkregen via https://fd.nl/politiek/1534504/nederland-van-bijna-de-beste-naar-best-of-the-rest

IBIS (n.d.). IBIS openbare bestanden groep. Verkregen via https://provincies.pleio.nl/groups/view/86a606a7-5989-429c-af9c-bd36404a2f7a/ibis-openbare-bestanden-groep/files/36b64df1-a3f7-4b37-bd10-5139a08b5b86

Ministerie van Economische Zaken en Klimaat (2024, augustus). Regeldrukmonitor: Ontwikkeling regeldrukkosten. Verkregen via https://www.regeldrukmonitor.nl/ontwikkeling-regeldrukkosten

Netbeheer Nederland (2024). Capaciteitskaart elektriciteitsnet. Verkregen via https://capaciteitskaart.netbeheernederland.nl/ (geraadpleegd op 17-9-2024)

Nicodeme G., Caiumi A., & Majewski I. (2018). *What Happened to CIT Collection?. Solving the Rates-Revenues Puzzle*, *Taxation Papers 74*, Directorate General Taxation and Customs Union, European Commission)

OESO (n.d.). Main Science and Technology Indicators (MSTI database). *OECD Data Explorer.* Verkregen via https://data-explorer.oecd.org/vis?lc=en&tm=msti&snb=1&vw=tb&df[ds]=dsDisseminateFinalDMZ&df[id]=DSD_MSTI%40DF_MSTI&df[ag]=OECD.STI.STP&df[vs]=&pd=1981%2C2024&dq=NLD.A.G_FA%2BG_FON%2BG_FG%2BG_FB%2BPNP%2BGV%2BH%2BB%2BG.PT_B1GQ._Z.&to[TIME_PERIOD]=false

OESO (n.d.-c). Corporate income tax statutory and targeted small business rates. *OECD Data Explorer*. Verkregen via https://data-explorer.oecd.org/vis?lc=en&fs[0]=Topic%2C1%7CTaxation%23TAX%23%7CCorporate%20tax%23TAX_CPT%23&pg=0&fc=Topic&bp=true&snb=15&df[ds]=dsDisseminateFinalDMZ&df[id]=DSD_TAX_CIT%40DF_CIT&df[ag]=OECD.CTP.TPS&df[vs]=1.0&dq=NLD.A.CIT_C%2BCIT_SCG%2BCIT_LSN%2BCIT_EX_ST%2BCIT.TA%2BST..S13%2BS1311%2BS13M..&to[TIME_PERIOD]=false&pd=2000%2C2024&ly[cl]=TIME_PERIOD&ly[rw]=TARGETING%2CCOMBINED_MEASURE&vw=tb

Port of Rotterdam (2024, 20 februari). Port of Rotterdam in full transition in 2023. Verkregen via https://www.portofrotterdam.com/en/news-and-press-releases/port-of-rotterdam-in-full-tansition-in-2023

Port of Amsterdam (2024, 23 april). Annual report 2023: Amsterdam port in full transition. Verkregen via https://www.portofamsterdam.com/en/news/annual-report-2023-amsterdam-port-full-transition

PwC (2024). Business Climate Heatmap: Measuring Dutch Business Climate Trends. PwC Netherlands.

Rathenau (2024a, 1 juli). Op naar drie procent. *Rathenau Instituut.* Verkregen via https://www.rathenau.nl/nl/wetenschap-cijfers/geld/wat-geeft-nederland-uit-aan-rd/op-naar-drie-procent

Rathenau (2024b, 26 juni). R&D-investeringen in internationaal perspectief. *Rathenau Instituut*. Verkregen via https://www.rathenau.nl/nl/wetenschap-cijfers/geld/rd-investeringen-internationaal-vergeleken/rd-investeringen-internationaal

Rijksoverheid (2024, 16 mei). Nationaal Groeifonds wordt uitgefaseerd: ronde 4 en 5 komen te vervallen. *Nieuwsbericht*. Verkregen via https://www.nationaalgroeifonds.nl/actueel/nieuws/2024/05/16/nationaal-groeifonds-wordt-uitgefaseerd

Rijksoverheid (2024, 13 september). *Regeerprogramma kabinet-Schoof*. Verkregen via https://www.rijksoverheid.nl/documenten/publicaties/2024/09/13/regeerprogramma-kabinet-schoof

RIVM (2023). Monitor stikstofdepositie in Natura 2000-gebieden 2023: Monitoring van de Wet stikstofreductie en natuurverbetering. RIVM-rapport 2023-0239. Verkregen via https://www.rivm.nl/bibliotheek/rapporten/2023-0239.pdf

SEO Economisch Onderzoek (2024a). Monitor netwerkkwaliteit en staatsgaranties: 2009-2023. *SEO-rapport, 2023-122*. Verkregen via https://www.seo.nl/publicaties/monitor-netwerkkwaliteit-en-staatgaranties/

Ship Technology (2024, 29 februari). The top 10 busiest container ports in the world. Verkregen via https://www.ship-technology.com/features/the-top 10-busiest-container-ports-in-the-world/

Stichting MKB Financiering (2023). Onderzoek non-bancaire financiering 2023: Met veerkracht naar voorspoed. Verkregen via https://www.stichtingmkbfinanciering.nl/cruciale-steun-voor-het-mkb-non-bancaire-financieringsmarkt-ziet-forse-groei-naar-ruim-5-miljard-euro-in-2023/

TechLeap (2023). The State of Dutch Tech 2023 Report. Verkregen via https://techleap.nl/report/the-state-of-dutch-tech-2023-data-report/

TechLeap (2024). State of Dutch Tech Report 2024. Verkregen via https://techleap.nl/report/state-of-dutch-tech-report-2024/

Bijlage A Onderzoeksverantwoording

Bijlage A.1 Microanalyse (waardering van bedrijven)

De microanalyse maakt gebruik van data verzameld middels de *Nederlandse Innovatie Monitor*. Sinds 2005 laat het Amsterdam Centre for Business Innovation (ACBI) van de Universiteit van Amsterdam de Nederlandse Innovatie Monitor uitvoeren om het innovatievermogen van het Nederlandse bedrijfsleven te analyseren. Vanaf 2019 voert SEO Economisch Onderzoek (SEO) het onderzoek uit. De Monitor is gebaseerd op een vragenlijst die wordt uitgezet onder bestuurders en leidinggevenden van Nederlandse bedrijven. In 2022 is voor het eerst een blok vragen opgenomen over het Nederlandse ondernemingsklimaat.[24] Vorig jaar is dat blok verder uitgebreid en worden de verzamelde data ingezet voor deze op zichzelf staande monitor over het ondernemingsklimaat.

In de vragenlijst wordt expliciet gevraagd naar de percepties van bedrijven. Hoewel dit subjectieve oordelen zijn, hebben percepties invloed op het handelingsperspectief van een bedrijf – bijvoorbeeld bij het nemen van investeringsbeslissingen en bij de keuze om bedrijfsactiviteiten al dan niet naar een ander land te verplaatsen. Als zodanig bieden deze percepties het meest actuele beeld van de mate waarin Nederland aantrekkelijk wordt gevonden om in te ondernemen.

In totaal zijn er dit jaar 743 complete vragenlijsten verzameld. De onderzoekspopulatie richt zich op organisaties en bedrijven met meer dan één werkzaam persoon, dus exclusief zzp'ers. Ook de overheidssector, zorg en onderwijs, cultuur, sport en recreatie, belangen- en hobbyverenigingen en overige dienstverlening (het *niet-bedrijfsleven*) blijven buiten beschouwing. Door hun grote aandeel in de Nederlandse bedrijvenpopulatie zouden zzp'ers een grote weerslag hebben op de bevindingen, terwijl niet alle uitgevraagde thema's (op dezelfde manier) relevant voor hen zijn – dat laatste geldt ook voor het niet-bedrijfsleven.[25] Na deze selecties blijven er 427 respondenten over.

Een (gepseudonimiseerde) koppeling van deze respondenten aan administratieve bedrijvendata van het CBS maakt het mogelijk om representatieve uitspraken te doen over het gehele Nederlandse bedrijfsleven. Hiervoor schatten we een wegingsmodel dat de uitkomsten corrigeert voor oververtegenwoordiging van bepaalde typen bedrijven in de steekproef. Er wordt hierbij rekening gehouden met de sector, omvang, vestigingsregio en het WBSO-gebruik (als proxy voor of een bedrijf aan innovatie doet).[26] Zie Bijlage A van de Nederlandse Innovatie Monitor 2024 voor een gedetailleerde beschrijving van dit wegingsmodel (De Jong et al., 2024).[27]

Bijlage A.2 Macroanalyse (internationale positie)

De macroanalyse maakt hoofdzakelijk gebruik van openbare gegevensbronnen. Door gebruik te maken van verschillende gegevensbronnen en ranglijsten die elk een eigen focus hebben wordt in dit onderdeel van de

24 Zie hoofdstuk 4 van de Nederlandse Innovatie Monitor 2022, De Jong et al. (2022).

25 Als meer inzicht over deze groep(en) vanuit beleidsoogpunt wenselijk is, bevelen we aan hiervoor afzonderlijke meetinstrumenten te ontwikkelen.

26 De Wet Bevordering Speur- en Ontwikkelingswerk (WBSO) biedt organisaties een belastingvoordeel voor loonkosten gemoeid met het uitvoeren van bijvoorbeeld research & development (R&D) of technisch-wetenschappelijk onderzoek.

27 Een consequentie van deze manier van wegen is dat midden- en kleinbedrijven (mkb'ers) impliciet zwaarder wegen dan grote(re) bedrijven, omdat Nederland meer mkb'ers telt in vergelijking met het aantal grootbedrijven. Op verschillende plekken worden bevindingen uitgesplitst naar organisatieomvang, waarmee specifiek inzicht wordt gegeven in hoe kleine, middelgrote en grote bedrijven verschillen in hun percepties over het ondernemingsklimaat.

monitor een integraal beeld gegeven van de positie van het Nederlandse ondernemingsklimaat in internationaal perspectief.

Om de internationale concurrentiepositie van Nederland in kaart te brengen is gebruikgemaakt van de volgende gegevensbronnen:

- Global Competitiveness Index van de International Institute for Management Development (IMD);
- Global Innovation Index van de World Intellectual Property Organization (WIPO);
- Future of Growth report van het World Economic Forum (WEF);
- Data van de Organisatie voor Economische Samenwerking en Ontwikkeling (OESO);
- World Governance Indicators van de Wereldbank (WB);
- Data van het Internationaal Agentschap voor hernieuwbare energie (International Renewable Energy Agency);
- World Happiness Report; en
- Eurostat.

De relatieve positie van Nederland wordt vergeleken met een set van referentielanden op verschillende indicatoren per dimensie. De referentielanden zijn samengesteld door ten eerste landen op te nemen die op één of andere manier vergelijkbaar zijn met Nederland, zoals bijvoorbeeld Denemarken (DNK), Zwitserland (CHE), Singapore (SGP) of Canada (CAN). Een tweede selectiecriterium betreft dat van geografische nabijheid, waarbij landen zoals België (BEL), Duitsland (DEU), het Verenigd Koninkrijk (GBR) en Frankrijk (FRA) zijn toegevoegd. Daarnaast zijn landen die op één of meerdere van de dimensies wereldwijd tot de top behoren meegenomen; landen zoals de Verenigde Staten (USA), Japan (JPN) en Zweden (SWE) behoren tot deze groep.

Bijlage A.3 Mesoanalyse (feitelijke trends)

Anders dan de analyses op micro- en op macroniveau, kent de mesoanalyse (vrijwel) geen samengestelde indicatoren. Waar het in een enquête mogelijk is om te vragen naar de generieke perceptie over bijvoorbeeld de aanwezigheid van talent, dient deze dimensie in de mesoanalyse te worden opgebroken in verschillende indicatoren. Het is daarbij niet voor alle dimensies mogelijk om een volledig beeld te schetsen van alle facetten die van belang zijn. Zo is er fysieke infrastructuur voor veel diverse vervoersmodaliteit (per weg of spoor, door water of de lucht etc.) die zowel in kwaliteit als kwantiteit verschillen en zowel een regionale als internationale component kennen. Er is daarom voor gekozen om indicatoren te kiezen die direct te relateren zijn aan een set van actuele thema's, zoals arbeidsmarktkrapte en netcongestie, die raken aan het ondernemingsklimaat (zie Figuur 4.1).

Bij het opstellen en selecteren van de meso-indicatoren is er een aantal uitgangspunten gehanteerd. Er worden alleen indicatoren gebruikt die …

1. … openbaar zijn;
2. … periodiek (en dus niet eenmalig) onderzocht worden; en
3. … relevant zijn voor ondernemen en het bedrijfsleven.

Aanvullend is er een sterke voorkeur voor indicatoren met objectieve, administratieve gegevens zoals gepubliceerd door onafhankelijke instellingen (CBS, OESO, Eurostat, etc.).

De dimensies nabijheid van belanghebbenden, stabiliteit en voorspelbaarheid overheidsbeleid en kwaliteit overheidsdienstverlening bleken zich moeilijk te lenen voor een analyse op basis van feitelijke (kwantitatieve) indicatoren. Er is daarom voor gekozen om deze drie dimensies niet mee te nemen in de mesoanalyse.

Bijlage B Additionele figuren en tabellen

Bijlage B.1 Microanalyse (waardering van bedrijven)

Tabel B.1 Het oordeel over energie-infrastructuur en het sentiment over het bedrijfsleven is het meest gedaald

Monitor 2024 vergeleken met: Construct	Monitor 2022 (df=96) Schatting	Monitor 2023 (df=114) Schatting
Rapportcijfer ondernemingsklimaat (schaal 1-10)	-0,62***	-0,71***
Dimensies ondernemingsklimaat (schaal 1-7)*:*		
- Aanwezigheid van talent	-0,02	-0,28.
- (Gunstig) belastingklimaat	-0,37*	-0,20.
- Faciliterende wetgeving	-0,37*	-0,10
- Kwaliteit van leven	-0,08	+0,04
- Nabijheid van belanghebbenden	-0,04	-0,15
- Fysieke infrastructuur		-0,25
- Digitale infrastructuur		-0,01
- Financieringsmogelijkheden		-0,11
- Kennisinfrastructuur		-0,10
- Energie-infrastructuur		-0,71***
- Beschikbaarheid fysieke ruimte		-0,10
- Sentiment over bedrijfsleven		-0,43**

Bron: De Nederlandse Innovatie Monitor 2022-2024, bewerkingen door SEO Economisch Onderzoek (2024)
Noot: .p<0,1 *p<0,05 **p<0,01 ***p<0,001. df (*degrees of freedom*) is gelijk aan het aantal respondenten dat in beide jaren deelnam min één.

Tabel B.2 Regressie-uitkomsten goed (8 of hoger) rapportcijfer ondernemingsklimaat, controlerend voor achtergrondkenmerken

Gehele steekproef					
Aandeel dat een goed (8 of hoger) rapportcijfer geeft voor het Nederlandse ondernemingsklimaat				**0,15**	
Oprichting organisatie			**Geografische markt**		
Voor 1981	+0,05	.	Lokaal of regionaal	-	
1981 – 2000	-		Nationaal	-	
2001 – 2010	-		Europees of wereldwijd	-0,04	*
2011 – 2015	-				
Na 2015	-0,11	.			
Sector			**Aantal medewerkers organisatie**		
Bouwnijverheid & vastgoed	-		2 t/m 10 medewerkers	-	
Handel, vervoer & horeca	-		11 t/m 49 medewerkers	-0,03	.
Industrie, agro & energie	-0,09	*	50 t/m 99 medewerkers	-	
Informatie & communicatie	-		100 t/m 249 medewerkers	-	
Zakelijke & financiële dienstverlening	+0,10	**	250 of meer medewerkers	-	
Regio			**WBSO-gebruik**		
Friesland, Groningen, Drenthe & Overijssel	-		Ja	-	
Noord-Holland & Flevoland	-		Nee	-	
Utrecht & Gelderland	-				
Zuid-Holland	-				
Zeeland, Noord-Brabant & Limburg	-0,06	*			
Productiviteit (omzet per werknemer)					
1e kwantiel (0-25)	-				
2e kwantiel (26-50)	-0,07	*			
3e kwantiel (51-75)	+0,05	.			
4e kwantiel (76-100)	-				

Bron: De Nederlandse Innovatie Monitor 2024 en CBS Microdata, bewerking door SEO en ACBI (2024)

Noot: .p<0,1 *p<0,05 **p<0,01 ***p<0,001. Op basis van een gewogen lineaire regressie (WLS) waarin alle organisatiekenmerken zijn meegenomen met 427 observaties en een gecorrigeerde R^2 van 0,03. Voor meer informatie over deze analyse verwijzen wij naar Bijlage A.5 van de Nederlandse Innovatie Monitor 2024, zie De Jong et al. (2024).

Tabel B.3 Regressie-uitkomsten onvoldoende (5 of lager) rapportcijfer ondernemingsklimaat, controlerend voor achtergrondkenmerken

Gehele steekproef					
Aandeel dat een onvoldoende (5 of lager) cijfer geeft voor het Nederlandse ondernemingsklimaat				**0,33**	
Oprichting organisatie			**Geografische markt**		
Voor 1981	+0,08	*	Lokaal of regionaal	-0,10	*
1981 – 2000	-0,08	*	Nationaal	-	
2001 – 2010	+0,12	*	Europees of wereldwijd	-	
2011 – 2015	-				
Na 2015	-				
Sector			**Aantal medewerkers organisatie**		
Bouwnijverheid & vastgoed	+0,20	**	2 t/m 10 medewerkers	-	
Handel, vervoer & horeca	-		11 t/m 49 medewerkers	-	
Industrie, agro & energie	-0,10	*	50 t/m 99 medewerkers	-	
Informatie & communicatie	-		100 t/m 249 medewerkers	-	
Zakelijke & financiële dienstverlening	-0,09	.	250 of meer medewerkers	-	
Regio			**WBSO-gebruik**		
Friesland, Groningen, Drenthe & Overijssel	-		Ja	-	
Noord-Holland & Flevoland	-		Nee	-	
Utrecht & Gelderland	-				
Zuid-Holland	-				
Zeeland, Noord-Brabant & Limburg	-				
Productiviteit (omzet per werknemer)					
1e kwantiel (0-25)	-				
2e kwantiel (26-50)	-				
3e kwantiel (51-75)	-0,11	**			
4e kwantiel (76-100)	+0,07	.			

Bron: De Nederlandse Innovatie Monitor 2024 en CBS Microdata, bewerking door SEO en ACBI (2024)

Noot: .p<0,1 *p<0,05 **p<0,01 ***p<0,001. Op basis van een gewogen lineaire regressie (WLS) waarin alle organisatiekenmerken zijn meegenomen met 427 observaties en een gecorrigeerde R^2 van 0,08. Voor meer informatie over deze analyse verwijzen wij naar Bijlage A.5 van de Nederlandse Innovatie Monitor 2024, zie De Jong et al. (2024).

Figuur B.1 De hoogte van tarieven is verreweg het belangrijkst voor de tevredenheid met het belastingklimaat

Bron: De Nederlandse Innovatie Monitor 2024 en CBS Microdata, bewerking door SEO en ACBI (2024)
Noot: Gebaseerd op 427 waarnemingen, gewogen naar representativiteit voor de Nederlandse bedrijvenpopulatie exclusief zzp'ers en *niet-bedrijfsleven* (zie Bijlage A.1).

Figuur B.2 WBSO-gebruikers positiever over fiscale aspecten, al schiet innovatiestimulering er niet boven uit

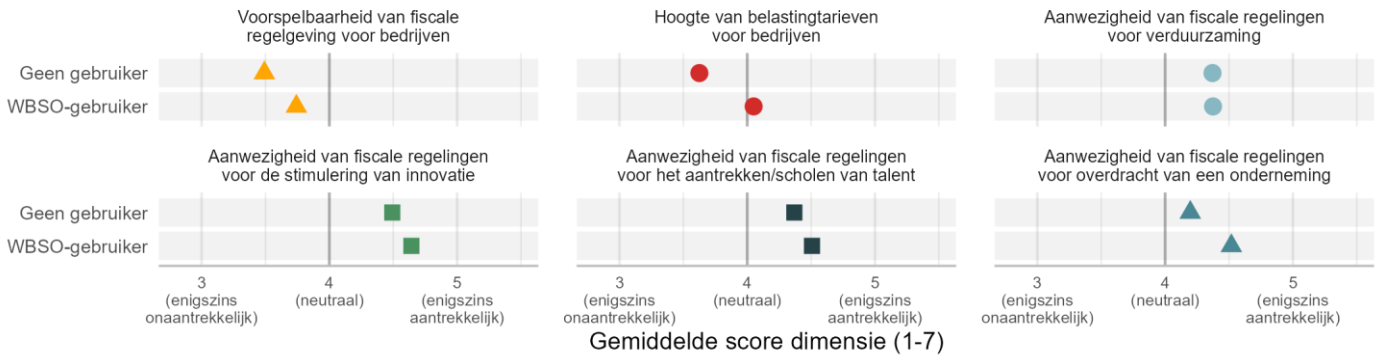

Bron: De Nederlandse Innovatie Monitor 2024 en CBS Microdata, bewerking door SEO en ACBI (2024)
Noot: Gebaseerd op 427 waarnemingen, gewogen naar representativiteit voor de Nederlandse bedrijvenpopulatie exclusief zzp'ers en *niet-bedrijfsleven* (zie Bijlage A.1).

Figuur B.3 Grotere bedrijven zijn overwegend positiever over fiscale aspecten van het ondernemingsklimaat

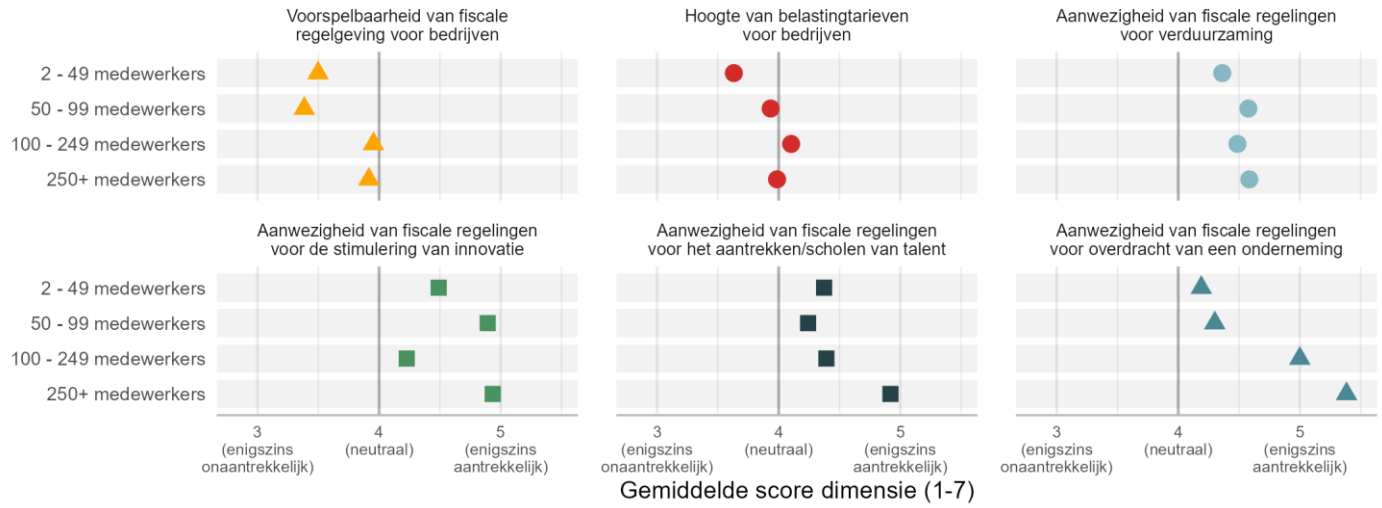

Bron: De Nederlandse Innovatie Monitor 2024 en CBS Microdata, bewerking door SEO en ACBI (2024)

Noot: Gebaseerd op 427 waarnemingen, gewogen naar representativiteit voor de Nederlandse bedrijvenpopulatie exclusief zzp'ers en *niet-bedrijfsleven* (zie Bijlage A.1).

Figuur B.4 Bedrijven die hoofdzakelijk nationaal actief zijn lijken relatief negatief over fiscale aspecten

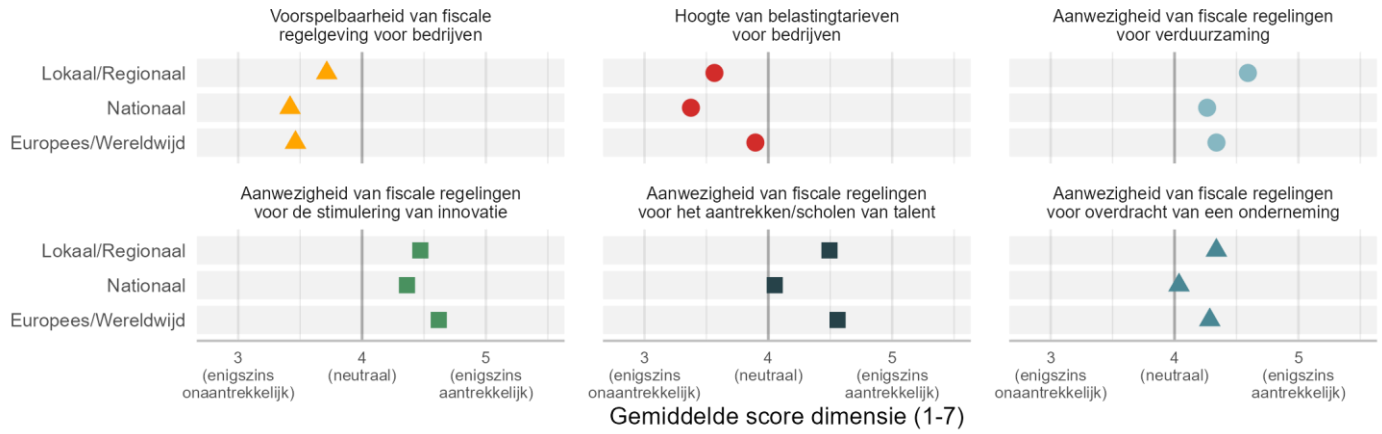

Bron: De Nederlandse Innovatie Monitor 2024 en CBS Microdata, bewerking door SEO en ACBI (2024)

Noot: Gebaseerd op 427 waarnemingen, gewogen naar representativiteit voor de Nederlandse bedrijvenpopulatie exclusief zzp'ers en *niet-bedrijfsleven* (zie Bijlage A.1).

Tabel B.4 Regressie-uitkomsten aandeel dat minimaal enigszins overweegt activiteiten te verplaatsen, controlerend voor achtergrondkenmerken

Gehele steekproef					
Aandeel dat enigszins tot in zeer sterke mate overweegt om in de komende twee jaar activiteiten naar het buitenland te verplaatsen				**0,19**	
Oprichting organisatie			**Geografische markt**		
Voor 1981	-		Lokaal of regionaal	-0,13	***
1981 – 2000	-0,08	**	Nationaal	-0,07	*
2001 – 2010	+0,10	*	Europees of wereldwijd	+0,12	***
2011 – 2015	-0,11	*			
Na 2015	+0,12	*			
Sector			**Aantal medewerkers organisatie**		
Bouwnijverheid & vastgoed	-		2 t/m 10 medewerkers	-	
Handel, vervoer & horeca	-		11 t/m 49 medewerkers	-	
Industrie, agro & energie	-		50 t/m 99 medewerkers	-	
Informatie & communicatie	-		100 t/m 249 medewerkers	-	
Zakelijke & financiële dienstverlening	+0,08	*	250 of meer medewerkers	-	
Regio			**WBSO-gebruik**		
Friesland, Groningen, Drenthe & Overijssel	-		Ja	+0,15	.
Noord-Holland & Flevoland	-		Nee	-0,01	.
Utrecht & Gelderland	-				
Zuid-Holland	-				
Zeeland, Noord-Brabant & Limburg	+0,06	.			
Productiviteit (omzet per werknemer)					
1e kwantiel (0-25)	-0,07	.			
2e kwantiel (26-50)	-0,09	*			
3e kwantiel (51-75)	-				
4e kwantiel (76-100)	+0,09	**			

Bron: De Nederlandse Innovatie Monitor 2024 en CBS Microdata, bewerking door SEO en ACBI (2024)

Noot: p<0,1 *p<0,05 **p<0,01 ***p<0,001. Op basis van een gewogen lineaire regressie (WLS) waarin alle organisatiekenmerken zijn meegenomen met 427 observaties en een gecorrigeerde R^2 van 0,12. Voor meer informatie over deze analyse verwijzen wij naar Bijlage A.5 van de Nederlandse Innovatie Monitor 2024, zie De Jong et al. (2024).

Bijlage B.2 Macroanalyse (internationale positie)

Figuur B.5 Gemiddelde ranking referentielanden alle indicatoren in laatste jaar waarin gegevens beschikbaar zijn

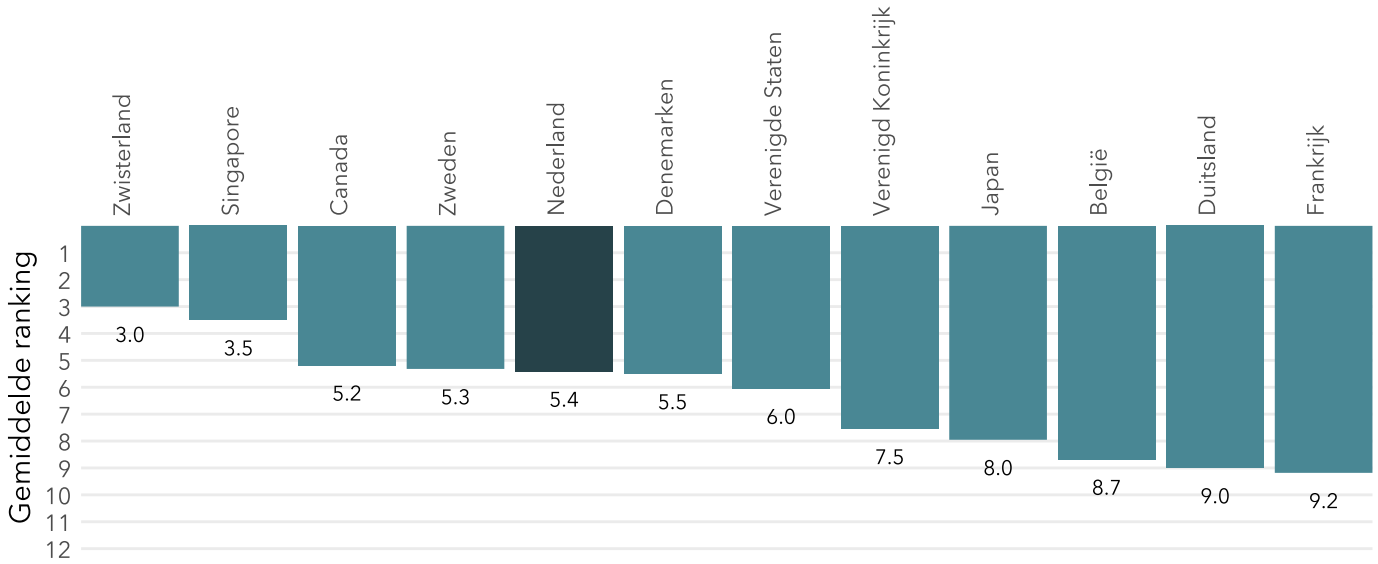

Bron: WEF (2023), OECD (2024), WGI (2022), IRENA (2024) en WHR (2024), bewerking door SEO Economisch Onderzoek en ACBI (2024)

Bijlage B.3 Mesoanalyse (feitelijke trends)

Figuur B.6 Sinds de COVID-pandemie stijgen de personeelskosten relatief hard

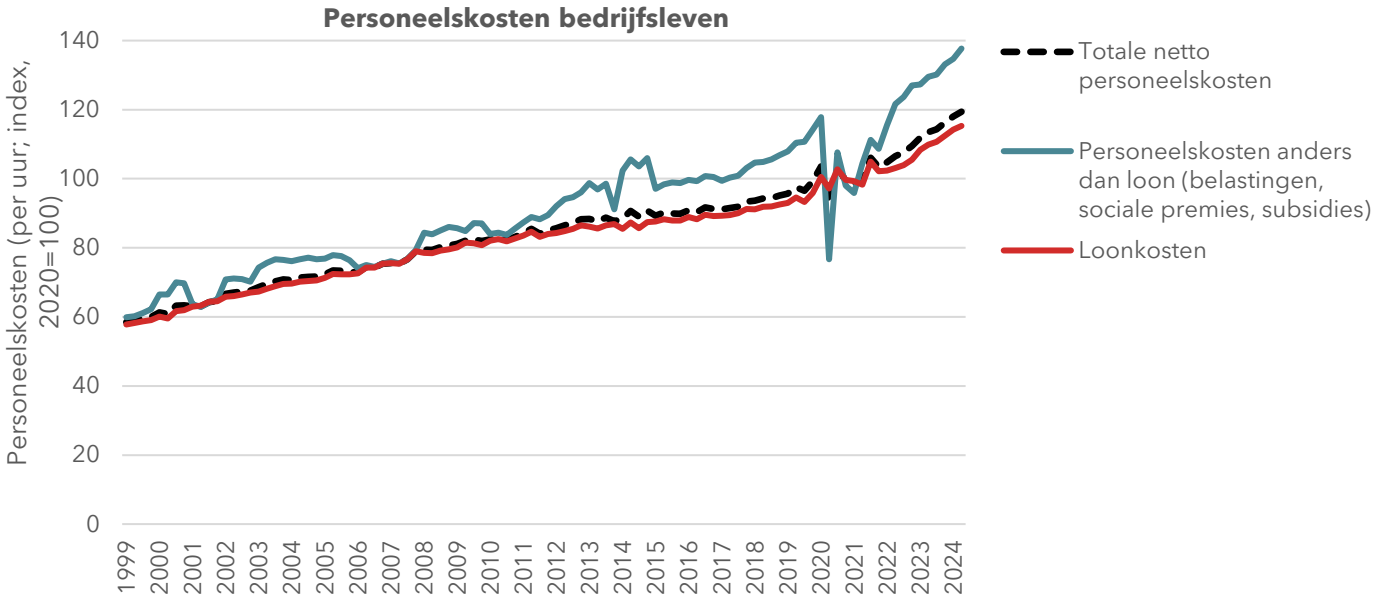

Bron: Eurostat (2024), bewerking door SEO Economisch Onderzoek en ACBI (2024)

Noot: Enkel voor sectoren binnen de *'business economy'* (i.e. exclusief overheden, defensie, onderwijs, zorg en cultuur). Personeelskosten exclusief uitgaven aan werving, uniformen, cursussen en trainingen. Gecorrigeerd voor seizoens- en kalendereffecten.

Figuur B.7 Het aandeel van de beroepsbevolking met een hbo- of wo-diploma stijgt gestaag

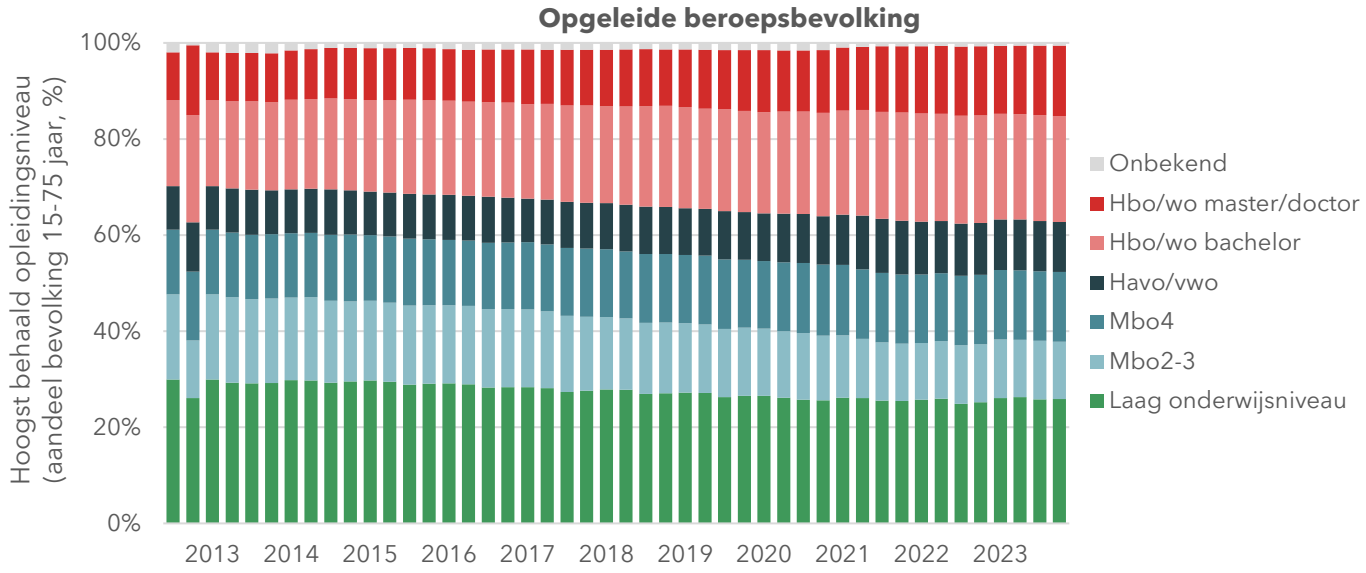

Bron: CBS (2024b) , bewerking door SEO Economisch Onderzoek en ACBI (2024)

Noot: Gegevens per kwartaal. Indeling CBS: laag (basisonderwijs, vmbo of havo-/vwo-onderbouw), middelbaar (havo/vwo, mbo2-4) en hoog onderwijs (hbo/wo).

Figuur B.8 In Nederlandse havens is het vervoerde gewicht met bijna de helft toegenomen sinds 1997

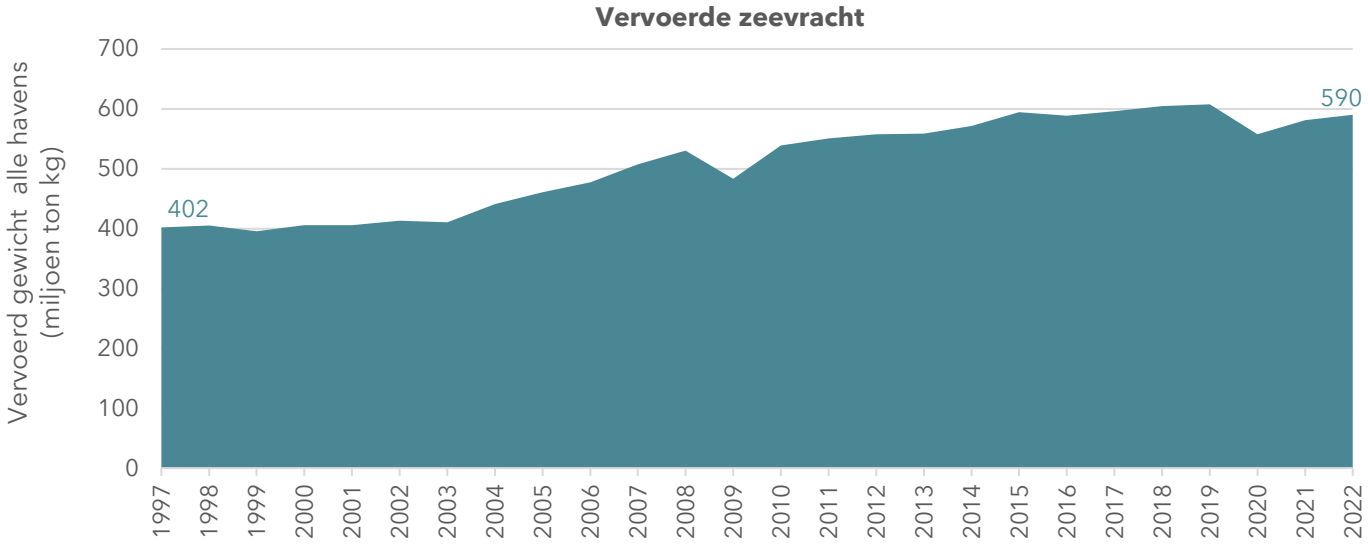

Bron: SEO Economisch Onderzoek (2024), o.b.v. Eurostat (2023)

Figuur B.9 Het mkb heeft sinds COVID een grote inhaalslag gemaakt met minimale internetsnelheden

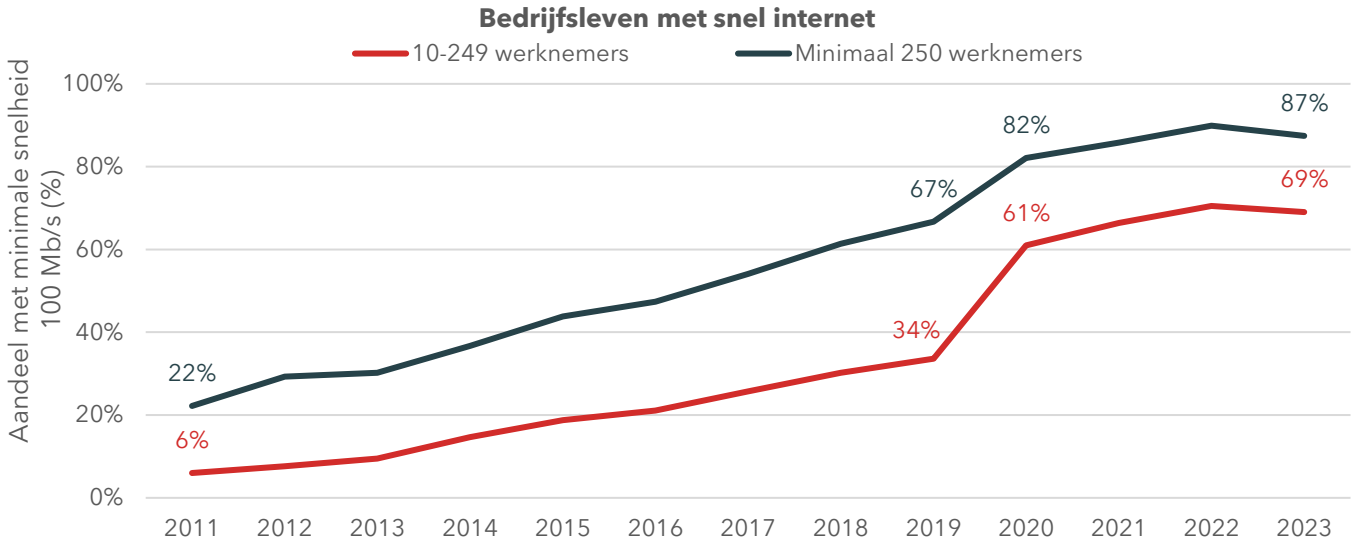

Bron: SEO Economisch Onderzoek (2024), o.b.v. Eurostat (2023)

Figuur B.10 De leegstand is ondanks een opleving tijdens COVID de laatste jaren afgenomen

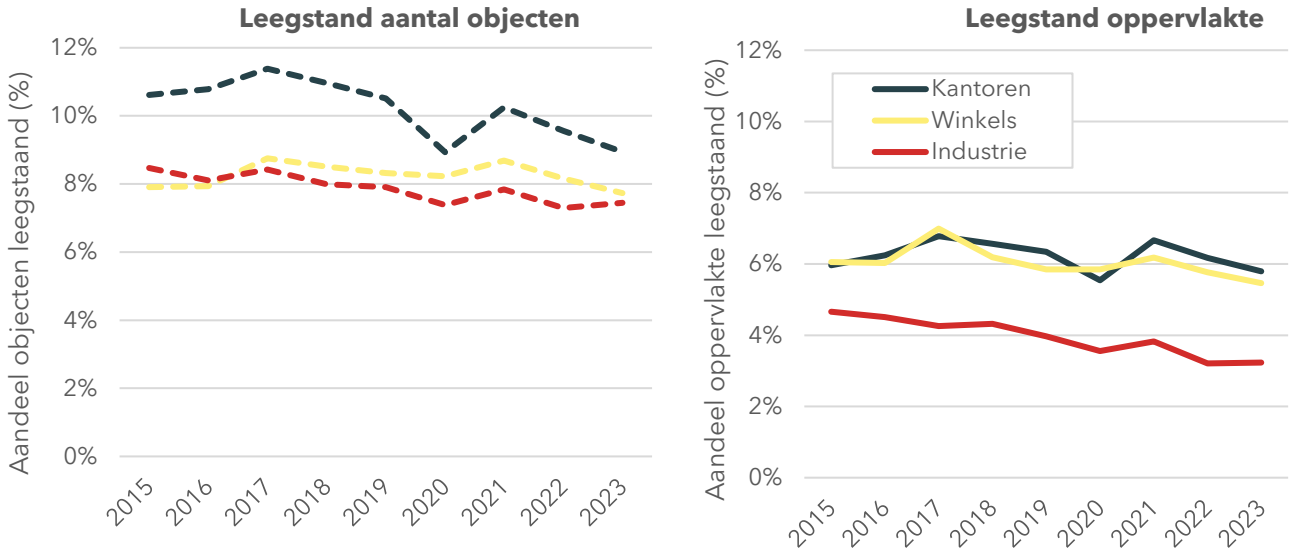

Bron: SEO Economisch Onderzoek (2024), o.b.v. CBS (2023b)

Figuur B.11 Landgebruik voor bedrijventerreinen, detailhandel en horeca stijgt terwijl agrarisch areaal afneemt

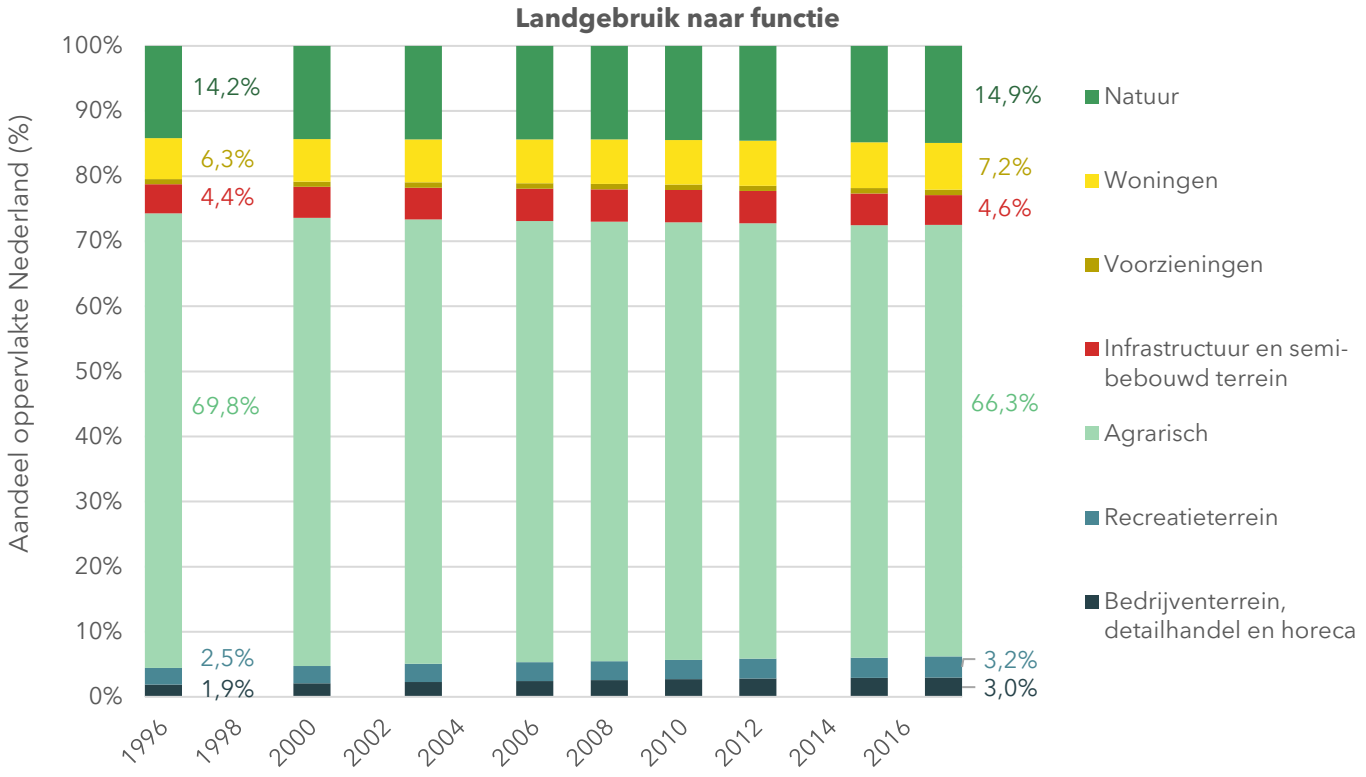

Bron: SEO Economisch Onderzoek (2024), o.b.v. CBS (2023a)

“De wetenschap dat het goed is.”

SEO Economisch Onderzoek doet onafhankelijk toegepast onderzoek in opdracht van overheid en bedrijfsleven. Ons onderzoek helpt onze opdrachtgevers bij het nemen van beslissingen. SEO Economisch Onderzoek is gelieerd aan de Universiteit van Amsterdam. Dat geeft ons zicht op de nieuwste wetenschappelijke methoden. We hebben geen winstoogmerk en investeren continu in het intellectueel kapitaal van de medewerkers via promotietrajecten, het uitbrengen van wetenschappelijke publicaties, kennisnetwerken en congresbezoek.

SEO-rapport 2024-150
ISBN 978-90-5220-471-0

Informatie & Disclaimer
SEO Economisch Onderzoek heeft op de verkregen informatie en data geen onderzoek uitgevoerd dat het karakter draagt van een accountantscontrole of due diligence. SEO is niet verantwoordelijk voor fouten of omissies in de verkregen informatie en data.

Copyright © 2024 SEO Amsterdam.
Alle rechten voorbehouden. Het is geoorloofd gegevens uit dit rapport te gebruiken in artikelen, onderzoeken en collegesyllabi, mits daarbij de bron duidelijk en nauwkeurig wordt vermeld. Gegevens uit dit rapport mogen niet voor commerciële doeleinden gebruikt worden zonder voorafgaande toestemming van de auteur(s). Toestemming kan worden verkregen via secretariaat@seo.nl.

seo • economisch onderzoek

Roetersstraat 29
1018 WB Amsterdam

+31 20 399 1255
secretariaat@seo.nl
www.seo.nl